

GENDER IN CRISES

ΕΚΘΕΣΗ ΕΝΔΟΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΒΙΑ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΟΛΛΑΠΛΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

31 Αυγούστου 2025

Ναυσικά Μοσχοβάκου / Δρ. Κοινωνικής Πολιτικής (Πολιτικές για την έμφυλη ισότητα), Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Ισμήνη Σιούλα-Γεωργουλέα / Υπ. Διδακτόρισα Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών - Ερευνήτρια θεμάτων ισότητας των φύλων

Το έργο «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» - “Gender discrimination in multiple crises” υλοποιείται από τον φορέα υποδοχής το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και συνεργαζόμενο φορέα το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
(Κωδικός έργου: 16260)

**ΕΝΔΟΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΒΙΑ
ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΟΛΛΑΠΛΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
EXECUTIVE SUMMARY	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	22
1. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα	22
2. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία και υγειονομική κρίση στην Ελλάδα	28
3. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία και ενεργειακή κρίση	33
4. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία και πολλαπλές κρίσεις στην Ελλάδα: εστίαση στις γυναίκες με αναπηρίες και στις μετανάστριες	36
4.1 Γυναίκες με αναπηρίες	36
4.2 Μετανάστριες	44
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ	55
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	59
5. Ποσοτικά ευρήματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες του Προγράμματος	59
5.1 Το έμφυλο αποτύπωμα των κρίσεων	59
5.2 Η αξιολόγηση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας υπό το πρίσμα των κρίσεων	63
5.3 Αξιολόγηση των μέτρων του κράτους για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας	67
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΟΣΟΤΙΚΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ	71
6. Ποιοτική διερεύνηση: πλαισίωση και αποτελέσματα	72
6.1 Η πλαισίωση της ποιοτικής διερεύνησης: στόχοι, μέθοδοι και ανάλυση δεδομένων	72
6.2 Αποτελέσματα από την ποιοτική διερεύνηση	76
6.2.1 Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία στις περιόδους των κρίσεων: μεταβολές και επιδράσεις	76
6.2.2 Η επίδραση των οικονομικών συνθηκών στην έμφυλη ενδοοικογενειακή βία: οικονομική κρίση και ενεργειακή φτώχεια	84
6.2.3 Υγειονομική κρίση και έμφυλη ενδοοικογενειακή βία: όψεις αποκλεισμού, συνθήκες (επι)βίωσης και πολιτικές	95

<i>6.2.4 Πολλαπλές διακρίσεις και ενδοοικογενειακή βία σε συνθήκες κρίσης: εστιάζοντας σε γυναίκες με αναπηρίες και σε μετανάστριες/προσφύγισες</i>	101
<i>6.2.5 Πολιτικές για την έμφυλη βία σε περιόδους κρίσης: θετικές εξελίξεις και επίμονα ελλείμματα</i>	114
<i>6.2.6 Προτάσεις για την υποστήριξη και προστασία επιζωσών σε συνθήκες κρίσης</i>	124
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ	130
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	137

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα Έκθεση εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις», που υλοποιείται από το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Κεντρικοί στόχοι του Πακέτου Εργασίας 3 (ΠΕ3), όπου εντάσσεται η έρευνα που παρουσιάζεται σε αυτό το κείμενο, ήταν η ανάδειξη του πολυδιάστατου αντίκτυπου των πολλαπλών κρίσεων στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας και η διασταυρούμενη προσέγγισή του –με έμφαση σε μετανάστριες και προσφύγισες, καθώς και σε γυναίκες με αναπηρίες, θύματα ενδοοικογενειακής βίας–, μέσω της διερεύνησης των εμπειριών επαγγελματιών που ειδικεύονται στην υποστήριξη γυναικών θυμάτων έμφυλης βίας.

Η Έκθεση παρουσιάζει τα ευρήματα που προέρχονται τόσο από πρωτογενή όσο και από δευτερογενή έρευνα για το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, όπως αυτό διαμορφώνεται σε συνθήκες κρίσης, που –σύμφωνα με τη βιβλιογραφία– επιδεινώνουν την ευαλωτότητα των ατόμων που βιώνουν αποκλεισμούς και ανισότητες, εντείνοντας προϋπάρχοντα κοινωνικά προβλήματα. Εστιάζοντας στις πρόσφατες κρίσεις που καταγράφονται στο ελληνικό πλαίσιο, κύριο στόχο της ερευνητικής διαδικασίας αποτέλεσε η ανάδειξη πτυχών και διαστάσεων του φαινομένου, που προέκυψαν ως αποτέλεσμα ή εν μέσω συνθηκών κρίσης (2008-2022). Παράλληλα, έμφαση δίνεται στην εξέταση συγκεκριμένων παραμέτρων της ενδοοικογενειακής βίας που βιώνουν οι γυναίκες με αναπηρία, οι μετανάστριες και οι προσφύγισες.

Για τους σκοπούς της πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας, πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με δεκαπέντε (15) επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας που εργάζονται σε δομές υποστήριξης. Επιπλέον, διοργανώθηκε ομάδα εστιασμένης συζήτησης με οκτώ (8) επαγγελματίες με εμπειρία στην παροχή υπηρεσιών σε μετανάστριες και προσφύγισες ή/και γυναίκες με αναπηρίες επιζήσασες ενδοοικογενειακής βίας. Αρχικά, τα ηχητικά αρχεία των συνεντεύξεων και της ομάδας εστίασης απομαγνητοφωνήθηκαν για να διευκολυνθεί η ανάλυση δεδομένων. Ειδικότερα, το σύνολο των δεδομένων περιλάμβανε τις πλήρεις μεταγραφές, καθώς και τις σημειώσεις των ερευνητριών σχετικά με τη μη λεκτική επικοινωνία και άλλες σημαντικές παρατηρήσεις. Στη συνέχεια, η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε ως ακολούθως: α) κωδικοποίηση των συλλεχθέντων δεδομένων, β) σχολιασμός του υλικού, γ) προσδιορισμός σχετικών θεμάτων, δ) διεξαγωγή θεματικής ανάλυσης για την ερμηνεία των δεδομένων και ε) σύνδεση των αναδυόμενων

ευρημάτων με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Οι ακόλουθες ενότητες παρουσιάζουν τα βασικά αποτελέσματα που προέρχονται κυρίως από την ποιοτική έρευνα.

Στο πλαίσιο της παρούσας Έκθεσης, πέραν των ευρημάτων της ποιοτικής έρευνας, εντάσσονται και δεδομένα από την πρωτογενή ποσοτική διερεύνηση της επίδρασης των πολλαπλών κρίσεων στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας που διεξήγαγε το ΕΚΚΕ (ΠΕ5, “Survey Research”). Ειδικότερα, μέσα από την ποσοτική διερεύνηση αναδείχθηκε από τις συμμετέχουσες ότι η ενδοοικογενειακή βία είναι μία από τις σημαντικότερες συνέπειες των πολλαπλών κρίσεων, επηρεάζοντας δυσανάλογα τις γυναίκες στην Ελλάδα. Οι συμμετέχουσες στις δειγματοληπτικές έρευνες δήλωσαν ότι η εκδήλωση ενδοοικογενειακής βίας ήταν πολύ συχνή κατά τη διάρκεια της πανδημίας και συνεχίζει να είναι και σήμερα, ενώ κατά την περίοδο των μέτρων λιτότητας δήλωσαν ότι ήταν αρκετά συχνή.

Το αποτύπωμα των πολλαπλών κρίσεων στην ενδοοικογενειακή βία

Οι κρίσεις δεν ορίζονται ως αιτία εκδήλωσης της έμφυλης και της ενδοοικογενειακής βίας. Κοινός παρονομαστής στις αντιλήψεις των επαγγελματιών είναι η παρατήρηση ότι οι διαδοχικές κρίσεις επηρεάζουν την ένταση της ενδοοικογενειακής βίας, δημιουργώντας συνθήκες που διευκολύνουν την εκδήλωσή της, ενώ ταυτόχρονα περιπλέκουν τις προσπάθειες αντιμετώπισής της. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο αναφοράς, καταγράφηκαν μετατοπίσεις στο ηλικιακό προφίλ των γυναικών που αναζητούν υπηρεσίες υποστήριξης, καθώς και διαφοροποιήσεις σε ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου. Συγκεκριμένα, η αύξηση της διαδικτυακής και σεξουαλικής βίας που παρατηρείται κατά τη διάρκεια των διαδοχικών κρίσεων φαίνεται να συνδέεται με το κίνημα #MeToo και την αυξημένη προβολή που απέκτησε η έμφυλη βία, με σημείο ορόσημο την περίοδο της πανδημίας. Η ορατότητα του φαινομένου συνέβαλε θετικά στην ενημέρωση των γυναικών και της κοινωνίας γενικότερα σχετικά με τις υπάρχουσες δομές υποστήριξης, αν και εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές προκλήσεις –κυρίως– σχετικά με τον τρόπο διάδοσης των πληροφοριών από τα μέσα ενημέρωσης.

Οι αλλαγές στην απασχόληση κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης οδήγησαν στη «διατάραξη» των έμφυλων ρόλων εντός του οικογενειακού πλαισίου, αλλά όχι των πατριαρχικών δομών. Ως αποτέλεσμα, η ενδοοικογενειακή βία εντάθηκε, λειτουργώντας ως «μηχανισμός εξισορρόπησης» για να αντισταθμίσει αυτές τις «αναταραχές». Η «πατριαρχική τρομοκρατία» σε συνθήκες οικονομικής δυσπραγίας λαμβάνει πολλαπλές μορφές οικονομικής βίας, με στόχο η οικονομική εξάρτηση να καταστήσει τις επιζώσες ανενεργά υποκείμενα, να τις κρατήσει κοινωνικά απομονωμένες, να τις εμποδίσει να φύγουν από τη

σχέση και να τις αποτρέψει από το να καταγγείλουν τη βία που υφίστανται. Το ζήτημα της δυνατότητας διεξόδου των γυναικών θυμάτων έμφυλης βίας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης συνδέεται επίσης με το πλήγμα που υπέστησαν οι δομές κοινωνικής πρόνοιας. Πιο συγκεκριμένα, ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στις δημόσιες υπηρεσίες που εμπλέκονται στη διαχείριση περιστατικών και υποθέσεων έμφυλης βίας τονίστηκε επανειλημμένα και με έμφαση από επαγγελματίες του πεδίου.

Η υγειονομική κρίση έφερε στο προσκήνιο την έμφυλη βία με αυξημένη ένταση, επιδεινώνοντας και επηρεάζοντας τις προϋπάρχουσες διαστάσεις της, ιδιαίτερα εκείνες που σχετίζονται με τις επιβαλλόμενες συνθήκες απομόνωσης και εγκλεισμού εντός του νοικοκυριού. Η υποχρεωτική και παρατεταμένη παραμονή γυναικών και δραστών εντός του σπιτιού δημιούργησε μια κατάσταση συνεχούς κινδύνου για τις γυναίκες, χωρίς δυνατότητα διαφυγής, εντείνοντας τη σφοδρότητα των βίαιων επεισοδίων. Η αυξημένη ορατότητα του φαινομένου στη δημόσια σφαίρα, σε συνδυασμό με την ένταση και τη συχνότητα των βίαιων συμπεριφορών, σε ορισμένες περιπτώσεις, κινητοποίησε τις επιζώσες να ερμηνεύσουν εκ νέου τις προηγούμενες «κανονικοποιημένες» εμπειρίες βίας τους και να ανακτήσουν τον έλεγχο της ζωής τους. Στο πλαίσιο αυτό, όταν οι πολλαπλές καταπιέσεις «αποσυναρμολογούνται» και οι επιζώσες επαναπροσδιορίζουν τη ζωή τους μέσω διαφόρων μορφών δράσης, η έννοια της ανθεκτικότητας επαναπροσδιορίζεται ως μια μορφή νίκης, μέσω της δυναμικής αντίστασης ενάντια στις εδραιωμένες δομικές ανισότητες. Επιπλέον, μια σημαντική ποιοτική αλλαγή στην εκδήλωση της συντροφικής βίας κατά την πανδημία ήταν η αυξημένη παρουσία παιδιών κατά τη διάρκεια βίαιων περιστατικών λόγω του υποχρεωτικού περιορισμού στο σπίτι. Ειδικότερα, τα παιδιά την εν λόγω περίοδο εκτέθηκαν περισσότερο σε συμπεριφορές ενδοοικογενειακής βίας, και αυτό φαίνεται ότι οδήγησε σε αύξηση των αναφορών στη Γραμμή SOS από παιδιά των επιζώσων.

Υπό από αυτές τις συνθήκες, οι γυναίκες αναζήτησαν την επαφή με τις υποστηρικτικές δομές, επινοώντας τρόπους να ξεφύγουν από το ασφυκτικό πλαίσιο της πανδημίας, ενώ παράλληλα διέτρεχαν μια συνεχή κατάσταση κινδύνου. Ωστόσο, ο κοινωνικός αποκλεισμός των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας ενισχύθηκε περαιτέρω κατά τη διάρκεια της πανδημίας, καθώς –για παράδειγμα– δεν υπήρχε δυνατότητα πρόσβασης στις δικαστικές αρχές. Επιπρόσθετα, για τα παιδιά των επιζώσων που διαμένουν σε ξενώνες φιλοξενίας, τα έκτακτα μέτρα και οι συνθήκες που επιβλήθηκαν από την υγειονομική κρίση οδήγησαν σε μεγάλες διαταραχές στην καθημερινότητά τους, με αποτέλεσμα τον εκπαιδευτικό τους αποκλεισμό.

Η σωρευτική επίπτωση των κρίσεων, λόγω της παρατεταμένης έκθεσης των επιζωσών της ενδοοικογενειακής βίας σε κοινωνικοοικονομικές δυσκολίες, καταγράφεται ως προς την ανασφάλεια και είναι εμφανής στην ψυχική και σωματική τους υγεία, καθώς και – κατ' επέκταση– στον τρόπο πλοήγησης στην καθημερινή ζωή και στις διαπροσωπικές σχέσεις. Αντανακλά μια επίμονη αίσθηση ματαίωσης, που πηγάζει από το διαρκές δεδομένο του αναπόδραστου και τον σισύφειο αγώνα (ανά)κτησης του ελέγχου της ζωής τους.

Πολλαπλές διακρίσεις και ενδοοικογενειακή βία σε περιόδους κρίσεων

Παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες με αναπηρία και οι γυναίκες μετανάστριες και πρόσφυγες δεν είναι ομοιογενείς ομάδες –ούτε εσωτερικά ούτε μεταξύ τους– και παρά τις διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης και τροχίες ζωής, στόχος της διαθεματικής έρευνας ήταν να αποτυπωθούν οι συγκεκριμένοι παράγοντες που διαμορφώνουν την ενδοοικογενειακή βία που βιώνουν αυτές οι ομάδες σε συνθήκες κρίσης.

Για τις γυναίκες με αναπηρίες, οι δυσκολίες πρόσβασης στο δημόσιο σύστημα υγείας κατά την περίοδο του COVID-19 δημιούργησαν σημαντικά εμπόδια στην υγειονομική τους περίθαλψη. Επιπλέον, ο αποκλεισμός τους εκείνη την περίοδο επιδεινώθηκε από την υποχρεωτική ψηφιοποίηση διαδικασιών και υπηρεσιών, καθώς και από την έλλειψη πρόσβασης στην πληροφόρηση, ιδιαίτερα για τις γυναίκες με αισθητηριακές αναπηρίες. Από την άλλη πλευρά, ο εντοπισμός πιθανών περιπτώσεων ενδοοικογενειακής βίας μεταξύ των γυναικών που διαμένουν σε καταυλισμούς ήταν εξαιρετικά δύσκολος λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, τα οποία οδήγησαν επίσης στην απώλεια επαφής μεταξύ των χρηστών των υπηρεσιών και του προσωπικού. Ακόμη και στις περιπτώσεις εντοπισμού περιστατικών έμφυλης βίας, η απομάκρυνση του θύματος από το κακοποιητικό περιβάλλον κατά τη διάρκεια των περιόδων καραντίνας ήταν εξαιρετικά δύσκολη, καθώς η άρση του γεωγραφικού περιορισμού ήταν σχεδόν αδύνατη. Επιπλέον, κατά την εξέλιξη της υγειονομικής κρίσης καταγράφηκαν περιστατικά στα οποία επιβλήθηκαν πρόστιμα σε γυναίκες πρόσφυγες που στεγάζονταν σε ξενώνες φιλοξενίας λόγω παραγόντων που συνέβαλαν (και συνεχίζουν να συμβάλλουν) στον αποκλεισμό τους.

Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με μεταναστευτικό υπόβαθρο, που τις εμποδίζουν από το να καταγγέλλουν περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, δομική βία που ασκείται από το δικαστικό σύστημα –και εκδηλώνεται μέσω του αποθαρρυντικού ρόλου της αστυνομίας– και δυσκολίες πρόσβασης τόσο στις δομές επιβολής του νόμου όσο και στις δομές υποστήριξης. Αυτές οι προκλήσεις πηγάζουν από τους γλωσσικούς φραγμούς καθώς και από την έλλειψη

ευαισθητοποίησης και κατάρτισης του προσωπικού που είναι υπεύθυνο για την παροχή βοήθειας. Επιπλέον, οι σημαντικές καθυστερήσεις στην πρόσβαση στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές που παρατηρήθηκαν κατά την εξέλιξη της πανδημικής κρίσης επιδείνωσαν περαιτέρω την ανασφάλεια και την ευαλωτότητα αυτών των γυναικών.

Αξιολόγηση θεσμικών μηχανισμών και προτάσεις

Σε θεσμικό επίπεδο, οι πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις, όπως η κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης το 2018, επέφεραν σημαντικές αλλαγές και οδήγησαν στη συστηματική συλλογή δεδομένων, διευκολύνοντας την παρακολούθηση της έμφυλης βίας. Ωστόσο, ορισμένες κοινωνικές ομάδες (π.χ. γυναίκες με αναπηρίες) παραμένουν αόρατες. Η λειτουργία του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών αξιολογείται ως θέμα κρίσιμης σημασίας, καθώς συνέβαλε στο σπάσιμο της σιωπής γύρω από το φαινόμενο. Η ανταπόκριση των υπηρεσιών υποστήριξης για την έμφυλη βία κατά τη διάρκεια της πανδημίας, παρά τις προκλήσεις, αξιολογείται θετικά, αφήνοντας μια εποικοδομητική κληρονομιά για τη μεταπανδημική περίοδο. Εντούτοις, η αντικατάσταση άλλων συστημάτων κοινωνικής προστασίας από το Δίκτυο Δομών αναδεικνύει τη συνεχιζόμενη αποσύνθεση των μηχανισμών κοινωνικής προστασίας.

Στα θετικά βήματα περιλαμβάνονται τα προγράμματα ενεργητικής απασχόλησης ευπαθών κοινωνικών ομάδων της ΔΥΠΑ, καθώς και επιδοματικές παροχές για επιζώσες. Ωστόσο, αυτά πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφυλακτικότητα, καθώς, εάν δεν συνοδεύονται από άλλες δράσεις για την ενδυνάμωση των επιζώσων, προωθούν την αντιμετώπισή τους ως μονοδιάστατων προνοιακών υποκειμένων και την αναπαράστασή τους ως εγγενώς ευάλωτων. Οι θετικές θεσμικές πρωτοβουλίες περιλαμβάνουν, επίσης, την επέκταση του Δικτύου Δομών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ) το 2015, απευθυνόμενες και σε γυναίκες που αντιμετωπίζουν πολλαπλές διακρίσεις, καθώς και την ενίσχυση των συμβουλευτικών υπηρεσιών, στις οποίες συμπεριλήφθηκε η συμβουλευτική για την απασχόληση.

Από την άλλη πλευρά, η έρευνα αποκαλύπτει σοβαρά θεσμικά κενά, συστημικές αδυναμίες και αναποτελεσματικότητα. Αναφέρθηκαν περιπτώσεις στις οποίες οι επιζώσες αντιμετώπισαν θεσμική βία και εγκλωβίστηκαν περαιτέρω σε κακοποιητικές καταστάσεις. Ο γραφειοκρατικός λαβύρινθος στον οποίο συχνά πρέπει να περιηγηθούν δημιουργεί αποκλεισμούς και περιλαμβάνει και πρακτικές κακής διαχείρισης. Τέτοια παραδείγματα περιλαμβάνουν τον αποκλεισμό τους από δημόσιες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης λόγω υφιστάμενου νομικού πλαισίου, καθώς και χρόνιες δυσλειτουργίες στην επιβολή του

νόμου και στο δικαστικό σύστημα, που επηρεάζουν αρνητικά τον χειρισμό των υποθέσεων. Κατά συνέπεια, η απουσία συνολικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας λειτουργεί αποτρεπτικά για την ολιστική προστασία των επιζωσών. Οι θεσμικές ελλείψεις, σε συνθήκες πέρα από τον έλεγχο τόσο των δικαιούχων όσο και των επαγγελματιών, είναι πιθανό να οδηγήσουν σε απογοήτευση και αποθάρρυνση.

Δεδομένων των προαναφερόμενων θεσμικών αδυναμιών, η ενίσχυση της συνεργασίας και της συντονισμένης διασύνδεσης μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων, καθώς και η θέσπιση σαφών κατευθυντήριων γραμμών για τη διασφάλιση ενός οργανωμένου τρόπου διαχείρισης περιστατικών καθίστανται βασικά ζητούμενα. Επιπλέον, η αξιολόγηση και η οριστικοποίηση των έκτακτων καταλυμάτων που ενεργοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης, η εφαρμογή της (ήδη θεσμοθετημένης) προτεραιοποίησης της εξυπηρέτησης των επιζωσών στις δομές υγείας για ιατρικές εξετάσεις, η δυνατότητα άμεσης εισαγωγής στους ξενώνες, η επίσπευση διαδικασιών στους μηχανισμούς απονομής δικαιοσύνης, η ενίσχυση της στελέχωσης δομών, η αναθεώρηση των διαδικασιών λειτουργίας υπηρεσιών υποστήριξης, προκειμένου οι εργαζόμενοι/-ες να ανταποκρίνονται στις αυξημένες ανάγκες του πεδίου, αποτελούν προτάσεις για τη βελτίωση του συστήματος προστασίας και υποστήριξης επιζωσών έμφυλης βίας. Παράλληλα, ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη πολιτικών με διαθεματικό πρόσημο κρίνονται ως επιτακτικές ανάγκες για την απόκριση στις ιδιαίτερες ανάγκες κοινωνικών ομάδων γυναικών και στις συνθήκες που διαμορφώνουν οι κρίσεις.

Η κατάσταση εξαίρεσης που δημιουργούν οι διαδοχικές κρίσεις συχνά οδηγεί σε αποσπασματικές και περιορισμένες παρεμβάσεις, που καθορίζονται από τις τρέχουσες «επείγουσες» ανάγκες, με αποτέλεσμα τη συντήρηση χρόνιων προβλημάτων. Ωστόσο, το συνεχές της παρατεταμένης κατάστασης κρίσης ερμηνεύεται πλέον με όρους κανονικότητας, υπό την έννοια ότι δεν θεωρείται ως μια συνθήκη με προοπτική τέλους, αλλά περισσότερο ως μια διαρκής πραγματικότητα, που απλά διαφοροποιείται ως προς τις όψεις και τους όρους που ενέχει. Υπό αυτή την έννοια, η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας απαιτεί σημαντικές θεσμικές παρεμβάσεις που θα επιχειρούν να αντιστρέψουν δομικές ασυμμετρίες, χωρίς να αναπαριστούν τις επιζώσες ως εγγενώς αδύναμα, ελλειμματικά υποκείμενα. Η «ολιστική προστασία» των επιζωσών προϋποθέτει την πολύπλευρη στήριξή τους, έως ότου καταφέρουν να (επ)ενταχθούν ως αυτόνομα υποκείμενα. Με γνώμονα αυτή την παραδοχή προβάλλεται η ανάγκη μιας πιο «ολιστικής φροντίδας», καθώς και η πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές και πόρους που θα αμβλύνουν υφιστάμενες ανισότητες και θα επιτρέψουν στις

επιζώσες να αυτονομηθούν και «με πολύ κόπο» να επανακαθορίσουν τις δικές τους ζωές, αλλά και των παιδιών τους.

EXECUTIVE SUMMARY

The present Thematic Report is developed within the framework of the research program “Gender Discrimination in Multiple Crises - GENDER IN CRISES”, implemented by Panteion University and the National Centre for Social Research (EKKE). The objectives of WP3 were the mapping of the different aspects of the impact of multiple crises in the field of domestic violence and its intersectional approach in crisis situations, with a focus on migrant and refugee women and women with disabilities, through the experiences of professionals specialized in supporting women victims.

This report presents the findings derived from both primary and secondary research on the phenomenon of domestic violence as it is shaped under crisis conditions, which – according to the literature– exacerbate the vulnerability of individuals experiencing exclusions and inequalities, intensifying pre-existing social problems. Focusing on economic, health and current energy crises, the main objective of the research process was to highlight aspects and dimensions of the phenomenon that emerged as a result of or in the midst of crisis conditions (2008-2022). At the same time, emphasis is placed on examining specific parameters of domestic violence, as experienced by women with disabilities, migrant and refugee women. Findings were also derived from the primary quantitative investigation of the impact of the multiple crises on the phenomenon of domestic violence, conducted by EKKE (WP5, “Survey Research”),¹ where it was highlighted that domestic violence is one of the most significant consequences of these crises, disproportionately affecting women in Greece. Participants in the sample surveys stated that the occurrence of domestic violence was very frequent during the pandemic and continues to be so today, while during the period of the austerity measures they considered it to have been quite frequent.

For the purposes of the qualitative research, semi-structured interviews were conducted with fifteen (15) professionals in the field of gender-based violence, all of whom work in support structures for survivors. Additionally, the focus group discussion included eight (8) professionals with experience in providing services to migrant/refugee women and/or women with disabilities who are survivors of domestic violence. Initially, the audio recordings of the interviews and the focus group discussion were transcribed into written text to facilitate data analysis. The dataset included full transcriptions as well as researchers’ notes

¹ The sample of the surveys regarded 1.212 women aged 35 to 65 participated through Computer-Assisted Telephone Interviewing (CATI) and Computer-Assisted Web Interviewing (CAWI), and 260 women aged 35 to 65 through Computer-Assisted Personal Interviewing (CAPI).

on non-verbal communication and other significant observations. Subsequently, the qualitative data analysis involved: (a) coding the collected data, (b) annotating the material, (c) identifying relevant themes, (d) conducting thematic analysis to interpret the data, and (e) linking the emerging findings with existing literature. The following sections present the key results drawn mainly from the qualitative research.

The impact of multiple crises on domestic violence

Crises are not defined as the root cause of gender-based and domestic violence. A common denominator in professionals' perceptions is the observation that successive crises influence the intensity of domestic violence by creating conditions that facilitate its manifestation while simultaneously complicating efforts to address it. More specifically, during the reference period, shifts were recorded concerning the age profile of women seeking support services, as well as qualitative characteristics of the phenomenon. In particular, the increase in online and sexual violence observed during successive crises is linked to the #MeToo movement and the heightened visibility that gender-based violence gained, starting from the pandemic period. The visibility of the phenomenon contributed positively to informing women and society at large about the existing support structures, although significant challenges remain regarding how information is disseminated by the media.

Changes in employment during the economic crisis led to the “disruption” of gender roles within the family framework, but not to the dismantling of patriarchal structures. As a result, violence against women intensified, functioning as a “balancing mechanism” to compensate for these disruptions. “Patriarchal terrorization” in conditions of economic hardship takes multiple forms of economic violence, aiming at the financial dependence of survivors to render them inactive subjects, keep them socially isolated, prevent them from leaving the relationship, and deter them from reporting the violence they experience. The issue of women's ability to escape during the economic crisis is also linked to the blow suffered by social welfare structures. The impact of the economic crisis on public services involved in handling cases of gender-based violence was repeatedly and emphatically highlighted by professionals in the field.

The health crisis brought gender-based violence to the forefront with increased intensity, exacerbating and influencing its pre-existing dimensions, particularly those related to the imposed conditions of isolation within the household. The mandatory and prolonged cohabitation of women and perpetrators within the home created a state of continuous danger for women, establishing a situation with no apparent escape and intensifying the severity of

violent incidents. The heightened visibility of the phenomenon in the public sphere, combined with the severity and frequency of violent behaviors, in some cases, mobilized survivors to reinterpret their previously “normalized” experiences of violence and reclaim control over their lives. When multiple layers of oppression are dismantled and survivors redefine their lives through various forms of agency, the concept of resilience is redefined as a form of victory through dynamic resistance against entrenched structural inequalities. A significant qualitative shift in the manifestation of intimate partner violence during the pandemic was the increased presence of children during violent incidents due to enforced home confinement. As a result, children became more exposed to domestic violence, leading to an increase in reports of intimate partner violence to the SOS Helpline by the children of victims.

Under these circumstances, women sought contact with support structures, devising ways to escape their entrapment while navigating a constant state of danger. However, the social exclusion of domestic violence survivors was further reinforced during the pandemic, as they were deprived of access to judicial authorities. Additionally, for the children of survivors residing in shelters, the emergency measures and conditions imposed by the health crisis led to major disruptions in their daily lives, ultimately resulting in their educational exclusion.

The cumulative impact of crises, due to the prolonged exposure of domestic violence survivors to socio-economic hardships, is registered in terms of insecurity and is evident in their mental and physical health, as well as –by extension– in the way they navigate daily life and interpersonal relationships. It reflects a persistent sense of frustration, stemming from the constant reality of inescapability and the Sisyphean struggle to (re)gain control over their lives.

Multiple discrimination and domestic violence in times of crisis

Despite the fact that women with disabilities and migrant and refugee women are not homogenous groups –neither internally nor in relation to each other–, and despite their different living conditions and life trajectories, the aim of the intersectional research was to capture the specific factors that shape domestic violence experienced by these groups under crisis conditions.

For women with disabilities, difficulties in accessing healthcare services during the COVID-19 period created significant obstacles to their health care. Additionally, their exclusion during that time was exacerbated by the mandatory digitization of procedures and

services, as well as the lack of accessibility to information, particularly for women with sensory disabilities. On the other hand, identifying potential cases of domestic violence among women residing in camps was extremely challenging due to social distancing measures, which also led to the loss of contact between service users and staff. Even when a case of gender-based violence was identified, removing the victim from the abusive environment during periods of lockdown was extremely difficult, as lifting geographic restrictions was nearly impossible. Furthermore, during the unfolding of the health crisis, incidents were recorded in which fines were imposed on refugee women housed in shelters due to factors that contributed (and continue to contribute) to their exclusion.

The barriers faced by women from marginalized backgrounds that prevent them from reporting incidents of domestic violence can be summarized as follows: lack of legal documentation, structural violence exerted by the justice system –manifested through the discouraging role of the police– and difficulties in accessing both law enforcement and support service structures. These challenges stem from language barriers as well as the lack of awareness and training among personnel responsible for providing assistance. Additionally, the significant delays in accessing police and judicial authorities during the unfolding of the pandemic crisis further exacerbated the insecurity and vulnerability of these women.

Evaluation of institutional mechanisms

At the institutional level, recent legislative developments, such as the ratification of the Istanbul Convention in 2018, have brought significant changes and led to the systematic collection of data, facilitating the monitoring of gender-based violence. However, certain social groups (e.g., women with disabilities) remain invisible. The operation of the Network of Support Structures is assessed as a matter of “critical importance”, as it has contributed to breaking the silence surrounding the phenomenon. The response of support services for gender-based violence during the pandemic, despite the challenges, is evaluated positively, leaving a constructive legacy for the post-pandemic period. However, the replacement of other social protection systems by the Network of Structures highlights the ongoing disintegration of social protection mechanisms.

Positive steps include employment activation programs for vulnerable social groups initiated by the Greek Public Employment Service (DYPA), as well as financial benefits for survivors. However, these should be approached with caution, since if they are not accompanied by other initiatives to empower survivors, they risk reinforcing a perception of

survivors as one-dimensional welfare recipients who are inherently vulnerable. The positive institutional initiatives also include the expansion of the Network of Structures of the General Secretariat for Gender Equality and Family Policy (GSGEFP) in 2015, incorporating women facing multiple discriminations, as well as the enhancement of advisory services, including employment counseling.

On the other hand, the research has revealed serious institutional gaps, systemic weaknesses, and inefficiencies. Cases were reported where survivors faced institutional violence, further trapping them in abusive situations. The bureaucratic maze that many survivors must navigate creates exclusions and includes instances of poor management practices. Examples include the exclusion of survivors from public healthcare services due to existing legal frameworks, as well as chronic dysfunctions within law enforcement and the judicial system, which negatively impact the handling of cases. Consequently, the absence of a comprehensive policy for addressing gender-based violence serves as a deterrent to the holistic protection of survivors. Institutional shortcomings, in circumstances beyond the control of both beneficiaries and professionals, are likely to lead to frustration and discouragement.

Policy recommendations

Given these institutional weaknesses, strengthening cooperation and coordinated networking among relevant stakeholders, as well as establishing clear guidelines for a structured approach to handling cases, are key priorities. Additionally, evaluating and making permanent the emergency shelters activated during the health crisis, prioritizing survivor access to healthcare services for medical examinations, ensuring immediate admission to shelters, expediting judicial procedures, increasing staffing in support structures, and revising operational procedures of support services to better respond to increasing needs are all proposed measures for improving the protection and support system for survivors of gender-based violence. Furthermore, the design and implementation of intersectional policies are deemed essential to addressing the unique needs of different social groups of women and the challenges created by crises.

It has been observed that the state of emergency generated by successive crises often results in fragmented and limited interventions dictated by immediate urgent needs, thereby perpetuating long-standing issues. However, the continuity of the prolonged crisis state is now interpreted as a form of normality, meaning that it is not seen as a temporary condition with a foreseeable end but rather as an ongoing reality that merely shifts in form and context.

In this sense, addressing domestic violence requires significant institutional reforms aimed at reversing structural asymmetries, without depicting survivors as inherently weak and deficient subjects. The “holistic protection” of survivors necessitates sustained support until they can reintegrate as autonomous individuals. Based on this premise, the need for a more “comprehensive care” model emerges, ensuring access to social benefits and resources that will mitigate existing inequalities and allow survivors to regain their independence and, through significant effort, rebuild their lives and those of their children.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα Θεματική Έκθεση εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος “Gender discrimination in multiple crises - GENDER IN CRISIS”,² το οποίο υλοποιήθηκε από το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), με κύριο αντικείμενο τη σε βάθος εμπειρική διερεύνηση των έμφυλων διακρίσεων υπό καθεστώς πολλαπλών κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής, ενεργειακής) στην Ελλάδα.

Η Έκθεση παρουσιάζει τα αποτελέσματα πρωτογενούς και δευτερογενούς ερευνητικής δραστηριότητας, που προέκυψαν στο πλαίσιο της υλοποίησης του Πακέτου Εργασίας 3 (ΠΕ3), με τίτλο: “Domestic Violence”. Πιο αναλυτικά, το εν λόγω ΠΕ επικεντρώνεται σε έναν από τους κρίσιμους τομείς του Προγράμματος –τον τομέα της ενδοοικογενειακής βίας– και εστιάζει στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίον οι γυναίκες βίωσαν ενδοοικογενειακή βία κατά την υπό εξέταση περίοδο (2008-2022) και με τον οποίον αντιμετώπισαν –τόσο οι ίδιες όσο και τα παιδιά τους– τις άμεσες συνέπειες των περιστατικών βίας. Στο επίκεντρο της διερεύνησης τίθεται η ανάλυση των εμπειριών επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας, με βασικούς στόχους: α) την αποτύπωση των διαφορετικών πτυχών των επιπτώσεων των πολλαπλών κρίσεων στο πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας, και β) τη διαθεματική της προσέγγιση σε συνθήκες κρίσης, με εστίαση σε μετανάστριες και γυναίκες με αναπηρίες.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας περιλαμβάνονται τα ευρήματα που προέκυψαν από βιβλιογραφική/ερευνητική επισκόπηση του υπό διερεύνηση πεδίου. Τα ευρήματα αυτά οργανώνονται θεματικά –σύμφωνα με την ευρύτερη προσέγγιση του Προγράμματος– παρουσιάζοντας βιβλιογραφικά δεδομένα σχετικά την έμφυλη διάσταση της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, της πανδημικής κρίσης και της ενεργειακής κρίσης, ως προς τις επιπτώσεις τους στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας. Η παρουσίαση βιβλιογραφικών δεδομένων περιλαμβάνει –κυρίως– έρευνες που εστιάζουν στις παραπάνω διαστάσεις και επικεντρώνονται στο ελληνικό πλαίσιο, και συμπληρώνεται από δεδομένα για την ενδοοικογενειακή βία, τα οποία αφορούν αιτήματα που απευθύνθηκαν στο Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΓΓΙΑΔ), και σε καταγγελίες στην Ελληνική Αστυνομία.

² Το Πρόγραμμα εντάσσεται στην Πρωτοβουλία “Greece 2.0, Basic Research Financing Action (Horizontal support of all Sciences), Sub-action II, Funding Projects in Leading-Edge Sectors)” και χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) (Project Number: 016260, Project Acronym: GENDER IN CRISIS, Decision of the HFRI Director Ref. No.: 72897 - 11/10/2023).

Ειδικότερα, στο εν λόγω μέρος εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίον οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στο ελληνικό πλαίσιο επιδρούν σε και συσχετίζονται με την εκδήλωση έμφυλης βίας στο οικογενειακό περιβάλλον, έχοντας ως σημείο εκκίνησης την οικονομική κρίση και καταλήγοντας στην τρέχουσα κατάσταση όπως αυτή διαμορφώνεται με την ενεργειακή κρίση. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από βιβλιογραφικά δεδομένα υπογραμμίζονται οι επιπτώσεις των διαδοχικών κρίσεων στην ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών, με έμφαση στις εμπειρίες τους αλλά και στον τρόπο με τον οποίο οι συνθήκες κρίσης επιδρούν στις δυνατότητες πρόσβασης των επιζωσών σε υπηρεσίες και πόρους. Παράλληλα, εξετάζεται η περίοδος της πανδημίας και δίνεται έμφαση στις σχετικές προκλήσεις που καταγράφονται στην αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών, οι οποίες αποτυπώνονται μέσα από σχετικές ερευνητικές εστιάσεις. Επιπρόσθετα, στο ίδιο μέρος εντάσσεται αντίστοιχη θεματική ενότητα με ειδικότερη εστίαση σε μετανάστριες και γυναίκες με αναπηρίες, επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας. Η διερεύνηση της σχέσης των κρίσεων με την έμφυλη βία κατά των γυναικών στην οικογένεια αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την κατανόηση των εμπειριών γυναικών με ταυτοτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, που όταν διασταυρώνονται με το φύλο εντείνουν την περιθωριοποίησή τους.

Στο δεύτερο μέρος της Έκθεσης παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής και ποιοτικής πρωτογενούς έρευνας που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος, προκειμένου να αναδειχθεί το έμφυλο αποτύπωμα των κρίσεων στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας. Η παρουσίαση των ποσοτικών δεδομένων βασίζεται στις δειγματοληπτικές έρευνες³ που διενεργήθηκαν από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, στο πλαίσιο υλοποίησης του ΠΕ5, με τίτλο: “Survey Research”. Πιο αναλυτικά, για τους σκοπούς της παρούσας Έκθεσης αξιοποιούνται ποσοτικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν: α) μέσω ηλεκτρονικά υποβοηθούμενων τηλεφωνικών συνεντεύξεων (Computer-Assisted Telephone Interviewing, CATI) και μέσω διαδικτυακής έρευνας (Computer-Assisted Web Interviewing, CAWI), σε δείγμα 1212 γυναικών ηλικίας από 35 έως 65 ετών, και β): μέσω ηλεκτρονικά υποβοηθούμενων συνεντεύξεων πρόσωπο με πρόσωπο (Computer-Assisted Personal Interviewing, CAPI), σε δείγμα 260 γυναικών ηλικίας από 35 έως 65 ετών.

Στις ενότητες που αφορούν την ποιοτική διερεύνηση του ΠΕ, εντάσσεται η περιγραφή του τρόπου με τον οποίον πλαισιώνεται η έρευνα, καθώς και η παρουσίαση των ερευνητικών

³ Τα αποτελέσματα των δειγματοληπτικών ερευνών περιλαμβάνονται στην Έκθεση που εκπονήθηκε από την Αναστασία Χαραλάμπη και την Ιωάννα Τσίγκανου, με τίτλο: «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις: Αποτελέσματα των δειγματοληπτικών ερευνών».

αποτελεσμάτων. Ειδικότερα, αρχικά παρατίθεται το ερευνητικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει τη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε, τα ερευνητικά εργαλεία που αναπτύχθηκαν και τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό του Προγράμματος, διενεργήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας και ομάδα εστιασμένης συζήτησης (focus group) επίσης με επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας, που έχουν εμπειρία υποστήριξης μεταναστριών/προσφυγισσών και γυναικών με αναπηρίες. Συνεπώς, και στις δύο περιπτώσεις επιδιώχθηκε η πρόσβαση στις εμπειρίες γυναικών και η ανάδειξη του τρόπου νοηματοδότησής τους, μέσα από τη διερεύνηση των απόψεων επαγγελματιών που είναι εξειδικευμένοι/-ες στην παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών σε επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας. Προφανώς η πρόσβαση αυτή περιορίζεται στις εμπειρίες επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας που έχουν αναζητήσει υποστήριξη και, πιθανά, δεν περιλαμβάνει κρυφές πτυχές του φαινομένου που βίωσαν και βιώνουν γυναίκες που δεν έχουν ακόμα μιλήσει. Ωστόσο, μέσα από τον λόγο των εργαζομένων στο πεδίο αναδείχθηκαν πολλαπλές διαστάσεις, οι οποίες προσφέρουν πλούσια γνώση για το υπό διερεύνηση θέμα. Τα ερευνητικά αποτελέσματα οργανώνονται και παρουσιάζονται με βάση τις θεματικές που αναδύθηκαν και διαμορφώθηκαν από τη μελέτη και την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, επιδιώκοντας να απαντήσουν με σαφήνεια στους ερευνητικούς στόχους. Στο τέλος της παρούσας Έκθεσης συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διερεύνησης, καθώς και τα συμπεράσματα της έρευνας.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

1. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (2009-2018) μετέβαλε καθοριστικά τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα, πλήττοντας με σφοδρό τρόπο όλους τους τομείς της κοινωνικής πολιτικής και επιφέροντας ολέθριες συνέπειες στη ζωή ανδρών και γυναικών. Οι πρωτόγνωρες συνθήκες που εντοπίζονται την εν λόγω περίοδο στο ελληνικό πλαίσιο, διαπερνώντας κάθε πτυχή της κοινωνικής πραγματικότητας, πυροδοτούν το επιστημονικό και ερευνητικό ενδιαφέρον για μια έμφυλη ανάγνωση των επιπτώσεων της λιτότητας και της κρίσης στην αγορά εργασίας, το κράτος πρόνοιας, τις πολιτικές ισότητας, τα κοινωνικά δικαιώματα.

Η σχετική βιβλιογραφία αναδεικνύει ότι πολιτικές λιτότητας επέφεραν θεσμικές αλλαγές στη μισθωτή εργασία, που έπληξαν δυσανάλογα τις γυναίκες, τους νέους/-ες και τους/τις μετανάστες/-τριες, αύξησαν αντίστοιχα τον κίνδυνο φτώχειας, οδήγησαν σε μεταρρυθμίσεις (βλ. συνταξιοδοτικό) με τιμωρητικές επιπτώσεις για τις γυναίκες και επέδρασαν σε τομείς (όπως η κοινωνική φροντίδα, η εκπαίδευση και η υγεία) με σαφή έμφυλη διάσταση (Καραμεσίνη, 2015: 262-265). Κι ενώ οι περικοπές σε μισθούς και η αύξηση της ανεργίας μείωσαν το έμφυλο χάσμα, αυτή η μείωση δεν αντανάκλαζε πρόοδο στο πεδίο της έμφυλης ισότητας, αλλά προϋπάρχουσες διακρίσεις (Παντελίδου-Μαλούτα, 2014) και την ευρύτερη επιδείνωση των όρων απασχόλησης (Καραμεσίνη, 2015· Tsiganou, 2016), πλήττοντας σημαντικά το ύψος των απολαβών και των θέσεων εργασίας των ανδρών.

Στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης της κρίσης ως κρίσης δημόσιου χρέους, εφαρμόστηκαν πολιτικές που λειτούργησαν υπονομευτικά ως προς την έμφυλη ισότητα, καθώς έπληξαν θεσμούς και δομές που έως τότε δραστηριοποιούνταν για την προώθησή της (Κοσυφολόγου, 2019). Η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους επιβάρυνε επιπλέον τις γυναίκες με ευθύνες φροντίδας και μη αμειβόμενης εργασίας, αντικαθιστώντας υπηρεσίες που μέχρι τότε παρέχονταν από το κράτος (π.χ. παιδικοί σταθμοί και γηροκομεία) (Κάββουρα, 2021α· Καμπούρη, Μαρινούδη & Πετράκη, 2020). Ειδικότερα, στο πεδίο των πολιτικών ισότητας, η οικονομική κρίση ανέδειξε την επισφαλή και εύθραυστη θέση τους στην Ελλάδα και αξιοποιήθηκε ως πρόσχημα για οπισθοχωρήσεις στον τομέα των δικαιωμάτων (Στρατηγάκη, 2013), ενώ ταυτόχρονα οι κρατικές δαπάνες για τους μηχανισμούς ισότητας παρέμειναν ανεπαρκείς (Κοσυφολόγου, 2019).

Ωστόσο, την ίδια περίοδο καταγράφεται μια παράδοξη σύμπτωση: η κρίση χρέους συμπίπτει με την ανάπτυξη του «Εθνικού Προγράμματος για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων (2010-2013)», που περιελάμβανε εξειδικευμένες πολιτικές ισότητας σε πεδία πολιτικής, καθώς και παρεμβάσεις σε επίπεδο νομοθεσίας και δράσεις για την οριζόντια ένταξη της έμφυλης ισότητας στη δημόσια διοίκηση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, σε μια εποχή εκτενών περικοπών για προνοιακές δομές και δομές κοινωνικής φροντίδας, να δημιουργηθούν οι πρώτες 61 δομές (Ξενώνες Φιλοξενίας, Συμβουλευτικά Κέντρα και Γραμμή SOS) του Δικτύου Δομών για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών⁴ της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ). Στο Εθνικό Πρόγραμμα της περιόδου 2010-2013 (Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, 2011) ο παράγοντας «κρίση» λαμβάνεται υπόψη, καθώς επισημαίνεται ότι *«η κρίση πλήττει πάντοτε περισσότερο τις αδύναμες ομάδες του πληθυσμού, στις οποίες οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται»* και περιλαμβάνονται –μεταξύ άλλων– δημόσιες παρεμβάσεις για γυναίκες που αντιμετωπίζουν πολλαπλές διακρίσεις, οι οποίες *«είναι περισσότερο ευάλωτες, όχι μόνο στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, αλλά και στην άσκηση ανδρικής βίας σε όλες τις μορφές της»*. Στο ίδιο πλαίσιο, με παρέμβαση της ΓΓΙΦ, το 2012, τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας εξαιρέθηκαν από την υποχρέωση καταβολής παράβολου για την υποβολή μήνυσης.

Λίγα χρόνια αργότερα και πάντα εν μέσω οικονομικής κρίσης, το 2015, η ΓΓΙΦ αναπροσάρμοσε τις υπηρεσίες του Δικτύου της, εντάσσοντας σε αυτές την εργασιακή συμβουλευτική και πληροφόρηση, παράλληλα με τη διεύρυνση της ομάδας ωφελουμένων γυναικών, περιλαμβάνοντας και τις γυναίκες που υφίστανται πολλαπλές διακρίσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο «Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την ισότητα των φύλων 2016-2020», για τον σχεδιασμό του οποίου λαμβάνονται υπόψη οι έμφυλες συνέπειες της οικονομικής κρίσης, η διεύρυνση των παρεχόμενων υπηρεσιών και στο πεδίο της εργασιακής στήριξης των επιζωσών έμφυλης βίας ή/και πολλαπλών διακρίσεων είναι αποτέλεσμα της αναγνώρισης *«της αναγκαιότητας υποστηρικτικών υπηρεσιών με κοινωνικό χαρακτήρα, και ιδιαίτερα την περίοδο της οικονομικής κρίσης»* (Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, 2017: 34).

4 Οι δομές του Δικτύου αρχικά χρηματοδοτήθηκαν στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013 (ΕΠ «Διοικητική Μεταρρύθμιση», Άξονας 3). Σήμερα στο Δίκτυο εντάσσονται 66 δομές (45 Συμβουλευτικά Κέντρα, 20 Ξενώνες Φιλοξενίας και 1 Τηλεφωνική Γραμμή SOS). 64 Συμβουλευτικά Κέντρα και Ξενώνες χρηματοδοτούνται μέσω των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων, 1 Συμβουλευτικό Κέντρο από τον κρατικό προϋπολογισμό και η Τηλεφωνική Γραμμή SOS εντάσσεται στο χρηματοδοτικό πλαίσιο ΕΣΠΑ 2021-2027, από το οποίο χρηματοδοτείται και το Έργο «Παρακολούθηση και συντονισμός των δομών του δικτύου για την πρόληψη και την καταπολέμηση της έμφυλης βίας».

Σε επίπεδο νομοθεσίας, από το 2008 έως το 2018, η ελληνική έννομη τάξη για τα θέματα φύλου ενισχύεται, ιδιαίτερα μετά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης και σε συσχέτιση με τις πολιτικές συνθήκες που διαμορφώνονται. Ειδικότερα –μεταξύ άλλων–, κυρώνεται το Πρωτόκολλο για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Διακίνησης Προσώπων, ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών (Ν.3875/2010), ενσωματώνονται στο εθνικό δίκαιο ευρωπαϊκές Οδηγίες⁵ για την Ίση Μεταχείριση, επεκτείνεται το δικαίωμα σύναψης Συμφώνου Συμβίωσης και στα ομόφυλα ζευγάρια (Ν.4356/2015), θεσμοθετείται η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου (Ν. 4491/2017) και κυρώνεται η Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (Ν.4531/2018).

Παρά το ερευνητικό ενδιαφέρον για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο φύλο, δεν εκπονήθηκαν πρωτογενείς έρευνες ευρείας κλίμακας για την αποτύπωση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της εν λόγω κρίσης. Τα ποσοτικά δεδομένα για την ενδοοικογενειακή βία την περίοδο της κρίσης, που συλλέγονται από εθνικούς φορείς, εξαντλούνται σε στοιχεία που δημοσιεύει η Ελληνική Αστυνομία (βλ. Πίνακα 1) και η Γενική Γραμματεία Ισότητας (βλ. Πίνακα 2), και αφορούν αντίστοιχα επίσημες καταγγελίες και αιτήματα γυναικών στο Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών. Από τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας την περίοδο της οικονομικής κρίσης καταγράφεται διαχρονικά μια σημαντική αύξηση των γυναικών που καταγγέλλουν ενδοοικογενειακή βία, η οποία από το 2012 έως το 2018 ανέρχεται στο 134%.

Πίνακας 1. Στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας για την ενδοοικογενειακή βία (2010-2018)

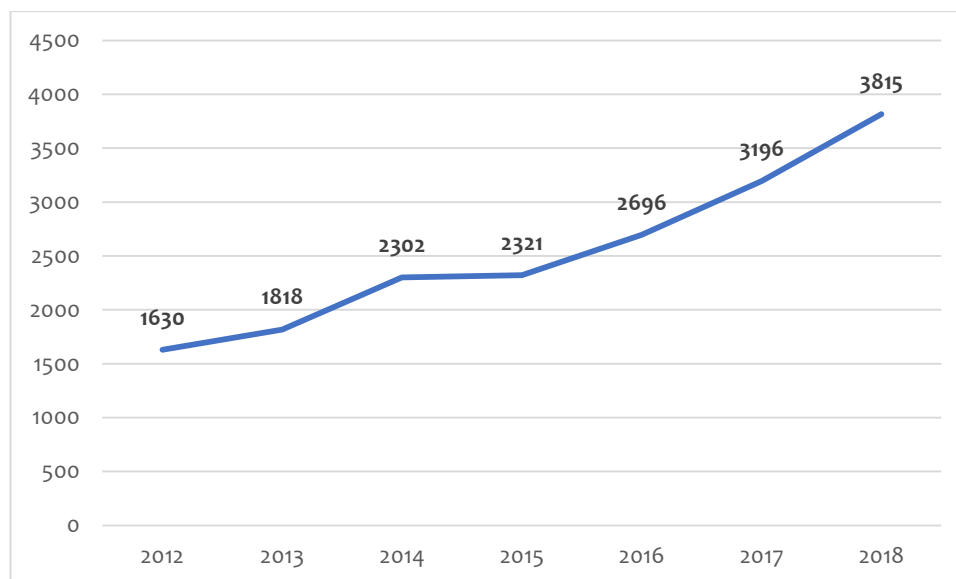
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ετήσιος αριθμός γυναικών θυμάτων			1630	1818	2302	2321	2696	3196	3815
Ετήσιος αριθμός καταγγελλόμενων περιστατικών ⁶	1303	2005	2455	2896	3512	3572	3839	3134	4722
Ετήσιος αριθμός ανδρών δραστών ⁷			1620	1886	2351	2428	2891	2395	4202

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία, 2024

⁵ Πρόκειται για τις Οδηγίες 2004/113/EK, 2006/54/EK, 2000/43/EK και 2000/78/EK, που ενσωματώθηκαν με τους Νόμους 3769/2009, 3896/ 2010 και 4443/2016.

⁶ Ανεξαρτήτως φύλου θύματος, φύλου δράστη και σχέσης μεταξύ θύματος-δράστη.

⁷ Ανεξαρτήτως φύλου θύματος και σχέσης μεταξύ θύματος-δράστη.

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία, 2024

Διάγραμμα 1. Ετήσιος αριθμός γυναικών θυμάτων που καταγγέλλουν ενδοοικογενειακή βία (2012-2018)

Η αύξηση αυτή δεν είναι ανεξάρτητη από τη λειτουργία του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, το οποίο –την ίδια περίοδο– αναπτύσσεται και, αφενός, συμβάλλει σημαντικά στην ανάδειξη του φαινομένου της έμφυλης βίας στον δημόσιο λόγο και, αφετέρου, ενημερώνει τις γυναίκες που απευθύνονται στις δομές για περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας. Στον Πίνακα που ακολουθεί καταγράφεται ο αριθμός των γυναικών που εξυπηρετήθηκαν από τις δομές του Δικτύου από το 2012 έως το 2018. Η σύγκριση των δεδομένων ανά έτος δεν είναι δυνατή, καθώς την ίδια περίοδο (2012-2018) ο αριθμός των δομών διαφοροποιείται διαρκώς με την προσθήκη νέων.

Πίνακας 2. Αριθμός γυναικών που εξυπηρετήθηκαν από το Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, ανά είδος δομής (2012-2018)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Συμβουλευτικά Κέντρα	433	1439	3560	3212	3233	3621	4089
Ξενώνες Φιλοξενίας		42	188	227	233	268	252

Πηγή: Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2024

Η πανευρωπαϊκή έρευνα του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (FRA, 2014), η οποία βασίζεται σε δεδομένα του 2012, δείχνει ότι στην Ελλάδα το 18% των ερωτώμενων γυναικών (από την ηλικία των 15 ετών) έχει δεχθεί σωματική βία από σύζυγο/σύντροφο, το 5% σεξουαλική βία και το 33% ψυχολογική βία.

Σε κάθε περίπτωση, διαχρονικά, η μελέτη των διαθέσιμων ποσοτικών δεδομένων για την ενδοοικογενειακή βία δεν αντικατοπτρίζει την έκταση του φαινομένου. Παρομοίως, η υποαναφορά περιστατικών βίας την περίοδο της οικονομικής κρίσης εξακολουθεί να υφίσταται εξαιτίας των έμφυλων στερεοτύπων που επιδρούν καθοριστικά στις αποφάσεις των γυναικών για αναζήτηση διεξόδου και υποστήριξης (Κάββουρα, 2021α), αλλά ενισχύεται περαιτέρω από τις οικονομικές συνθήκες (εξάρτηση από το άτομο που ασκεί βία) (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018), καθώς και από τις ευρύτερες ασφυκτικές επιπτώσεις της κρίσης σε πολλαπλές κοινωνικές πτυχές και πεδία που ενισχύουν τις έμφυλες ανισότητες (Κοσυφολόγου, 2019).

Οι ποιοτικές διερευνήσεις και οι μελέτες που εκπονούνται υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ κρίσης και έμφυλης βίας, και η αύξηση της ορατότητας του φαινομένου που καταγράφεται την περίοδο της κρίσης αποδίδεται στην έναρξη της λειτουργίας των δομών του Δικτύου της ΓΓΙΦ (Κάββουρα, 2021α), καθώς και σε πιέσεις του φεμινιστικού κινήματος για την εξάλειψη της έμφυλης βίας (Κοσυφολόγου, 2019). Ωστόσο, οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για την ενίσχυση βίαιων συμπεριφορών –με μεγαλύτερη ένταση ή συχνότητα– εντός του οικογενειακού πλαισίου. Ειδικότερα, από έρευνα της ΓΓΙΦ (2018), σε δείγμα επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας, προέκυψε ότι, ενώ η κακοποίηση προϋπήρχε της οικονομικής κρίσης, στις περισσότερες περιπτώσεις επιδεινώθηκε εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων και δυσχερειών, λαμβάνοντας συχνά και τη μορφή οικονομικής αποστέρησης ή/και άσκησης οικονομικού ελέγχου.

Σε παρόμοια κατεύθυνση διαφαίνεται ότι η οικονομική πίεση οδηγεί σε συγκρούσεις και εκτονώνεται μέσα από την άσκηση βίας, καθώς επίσης ότι η αύξηση χρήσης ουσιών που αναφέρεται την ίδια περίοδο είναι πιθανό να συμβάλλει στην αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018). Παρά το γεγονός ότι η εκδήλωση ενδοοικογενειακής βίας απαντάται ανεξάρτητα από το κοινωνικοοικονομικό και το εκπαιδευτικό επίπεδο των θυμάτων και των δραστών, η κοινωνικοοικονομική περιθωριοποίηση και οι οικονομικές δυσκολίες αποτελούν ενισχυτικούς παράγοντες (Τσίγκανου, 2021), που εμφανίζονται πιο συχνά σε πιο οικονομικά ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες.

Παράλληλα, τα οικονομικά προβλήματα και οι έμφυλες μεταβολές στην απασχόληση την περίοδο της οικονομικής κρίσης «διαταράσσουν» τις κυρίαρχες ταυτότητες και τους κοινωνικούς ρόλους (π.χ. άνδρας κουβαλητής) (Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, 2018· Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018), αλλά όχι την πατριαρχική έμφυλη

ιδεολογία, με αποτέλεσμα η βία κατά των γυναικών να εντείνεται, λειτουργώντας «εξισορροπητικά», ως επιτέλεση αρρενωπότητας (Κοσυφολόγου, 2019).

Σε επίπεδο πολιτικών για την πρόληψη και αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, όπως ήδη αναφέρθηκε, η περίοδος της οικονομικής κρίσης σηματοδοτείται από την ανάπτυξη του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών της ΓΓΙΦ, το οποίο παρέχει υποστηρικτικές υπηρεσίες σε γυναίκες θύματα έμφυλης βίας. Πρόκειται για ένα φιλόδοξο εγχείρημα, το οποίο εγκαινίασε με νέους όρους την πολιτική της Ελλάδας για την έμφυλη βία. Ωστόσο, η επίτευξη του στόχου για στήριξη και επανένταξη των επιζωσών έμφυλης βίας δεν εξαντλείται στη λειτουργία του Δικτύου της αρμόδιας Γενικής Γραμματείας, καθώς απαιτεί συνέργεια με πολλούς φορείς, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης υπέστησαν μειώσεις στους προϋπολογισμούς τους, συρρικνώθηκαν και απαξιώθηκαν. Για παράδειγμα, η υποστελέχωση και η ελλιπής χρηματοδότηση δομών ψυχικής υγείας δημιούργησαν πρόσθετα εμπόδια για τη στήριξη των θυμάτων έμφυλης βίας (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018). Αυτές οι επιπτώσεις της κρίσης προστέθηκαν στις διαχρονικές παθογένειες που συνδέονται με τη διαχείριση καταγγελιών από την Ελληνική Αστυνομία και τη λειτουργία των δικαστικών αρχών (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018), δυσχεραίνοντας περαιτέρω την επαρκή προστασία και στήριξη των επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας. Οι συνθήκες αυτές επηρέασαν τη δυνατότητα των θυμάτων να ξεφύγουν από μια βίαιη σχέση και να ανακάμψουν από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης (Anagnostidou, 2019). Ακόμα και γυναίκες που αποφάσισαν να ξεφύγουν από μια βίαιη σχέση, βίωσαν μετέπειτα κοινωνικοοικονομική ματαίωση (Καμπούρη, Μαρινούδη & Πετράκη, 2020). Με εξαίρεση τις υπηρεσίες της ΓΓΙΦ/ΓΓΔΟΠΦ,⁸ την περίοδο της οικονομικής κρίσης οι ευρύτερες πολιτικές για την υποστήριξη των επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας δεν αξιολογήθηκαν ούτε αναπροσαρμόστηκαν σύμφωνα με τις νέες ανάγκες που προέκυψαν ως αποτέλεσμα των επιπτώσεων της κρίσης.

⁸ Εκτός από τη διεύρυνση των υπηρεσιών και των ωφελομένων πληθυσμών του Δικτύου της ΓΓΙΦ, το 2019 πραγματοποιήθηκε αξιολόγηση των δομών του Δικτύου.

2. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία και υγειονομική κρίση στην Ελλάδα

Τον Μάρτιο του 2020 η νόσος COVID-19 χαρακτηρίζεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ως «πανδημία», σηματοδοτώντας την έναρξη μιας παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης, στο πλαίσιο της οποίας οι κυβερνήσεις σε κάθε χώρα λαμβάνουν πρωτόγνωρα περιοριστικά μέτρα, όπως: περιορισμοί στην κυκλοφορία, αυστηροποίηση στις μετακινήσεις, αναστολή λειτουργίας υπηρεσιών, εξ αποστάσεως παροχή υπηρεσιών κ.ά. Σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη της υγειονομικής κρίσης, το UN Women (2020b) επισημαίνει ότι παράλληλα με τα μέτρα για τον περιορισμό της πανδημίας αναπτύσσεται και μια «σκιάδης πανδημία» ενδοοικογενειακής βίας, επιδιώκοντας να αναδείξει τις έμφυλες συνέπειες των ασφυκτικών συνθηκών της εν λόγω κρίσης, και ειδικότερα τις επιπτώσεις στο φαινόμενο της έμφυλης βίας.

Στο πλαίσιο αυτό η βιβλιογραφία εμπλουτίζεται σημαντικά από κείμενα που εξετάζουν δεδομένα για την έμφυλη βία κατά την περίοδο της πανδημίας, μελετούν το έμφυλο αποτύπωμα της υγειονομικής κρίσης στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, αποτιμούν τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν σε σχέση με τις προκλήσεις αντιμετώπισης του φαινομένου, διερευνούν όψεις της ενδοοικογενειακής βίας στο πλαίσιο της πανδημίας κ.ά. (UN Women, 2021· European Women's Lobby, 2020· Kambouri, 2020· Telles, Valença, Barros & da Silva, 2020· WHO, 2021· Campbell, 2020· Usher, Bhullar, Durkin, Gyamfi & Jackson, 2020).

Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι οι συνθήκες εγκλεισμού (lockdown) επιδείνωσαν το προϋπάρχον φαινόμενο της έμφυλης βίας, καθώς απομόνωσαν κοινωνικά τις γυναίκες θύματα έμφυλης βίας, τις ανάγκασαν να μένουν εγκλωβισμένες κατ' οίκον με τον κακοποιητή τους, περιόρισαν την πρόσβασή τους σε υπηρεσίες (υποστηρικτικές, δικαστικές, αστυνομικές) και δίκτυα, και οδήγησαν σε σημαντική απώλεια εισοδημάτων, δυσχεραίνοντας τη δυνατότητα διαφυγής από μια βίαιη σχέση. Επιπλέον, η μείωση του προσωπικού σε υπηρεσίες παροχής φροντίδας, εξαιτίας της ασθένειας και της απομόνωσης, καθώς και η απαγόρευση κοινωνικής επαφής, αύξησαν τον ήδη υψηλό κίνδυνο της βίας κατά των γυναικών (Simonović, 2020). Το UN Women (2020a) σημειώνει ότι το έμφυλο ψηφιακό χάσμα μπορεί να αποτελέσει έναν πιθανό παράγοντα αποκλεισμού της πρόσβασης επιζώσων σε υποστηρικτικά δίκτυα και υπηρεσίες. Στο πλαίσιο αυτό, εκτιμάται ότι η κοινωνική απομόνωση σε συνδυασμό με ψυχολογικούς και οικονομικούς στρεσογόνους παράγοντες (Usher, Bhullar, Durkin, Gyamfi & Jackson, 2020) οδήγησαν σε ένταση της ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Ωστόσο, η έλλειψη συγκρίσιμων

δεδομένων για την έμφυλη βία σε ευρωπαϊκό επίπεδο καθιστά δύσκολη την εκτίμηση της αύξησής της κατά την περίοδο της πανδημίας, η οποία καταγράφεται κυρίως μέσω της αυξημένης ζήτησης φιλοξενίας και υποστήριξης επιζωσών.

Στο ελληνικό πλαίσιο δημοσιεύονται, επίσης, μελέτες και έρευνες με στόχο να αποτυπώσουν όψεις της πανδημίας σε σχέση με το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας (Παπαγιαννοπούλου, 2023· Τολίδου, 2020· Θεοφιλόπουλος, Μοσχοβάκου & Μπούνα, 2022· Τσακιστράκη, 2020· Παπαγιαννοπούλου, 2022· Artinopoulou, 2021· Φαρούπου, 2023). Βασικές πηγές δεδομένων για τη μελέτη της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης αποτελούν τα στοιχεία που δημοσιεύει η Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (ΓΓΟΠΠΦ) και αφορούν γυναίκες που απευθύνθηκαν στις δομές του Δικτύου για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας που αφορούν περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας. Ενδεικτικά, από τα στοιχεία της ΓΓΟΠΠΦ (2020α) τον Απρίλιο του 2020, η Τηλεφωνική Γραμμή SOS λαμβάνει 926 κλήσεις για περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, με την πλειοψηφία (61%) να αναφέρεται σε βία που ασκήθηκε από σύζυγο/σύντροφο. Ο αριθμός αυτός παρουσιάζει τεράστια αύξηση σε σχέση με τον μήνα Μάρτιο, που καταγράφονται 300 κλήσεις για περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας.⁹ Τα αντίστοιχα δεδομένα για τους μήνες Μάιο και Ιούνιο του 2020, που έχουν αποκλιμακωθεί τα περιοριστικά μέτρα, αφορούν 710 και 449 κλήσεις για περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2020β). Στα Συμβουλευτικά Κέντρα της ΓΓΔΟΠΠΦ τον Απρίλιο του 2020 ο αριθμός γυναικών που εξυπηρετήθηκαν αυξήθηκε κατά 23,2% σε σχέση με τον μήνα Μάρτιο του ίδιου έτους, με το 83% να αφορά σε περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2020α).

Η σαφής αυξητική τάση που καταγράφεται με την εφαρμογή του lockdown στις κλήσεις της Γραμμής SOS δεν αποτυπώνεται στα σχετικά στατιστικά δεδομένα της Ελληνικής Αστυνομίας (βλ. Πίνακα 3), που σε σχέση με το προηγούμενο έτος (2019) παρατηρείται μείωση καταγγελιών ενδοοικογενειακής βίας σε ποσοστό 19% κατά τον μήνα Μάρτιο και 18% κατά τον μήνα Απρίλιο του 2020 (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2021), αναδεικνύοντας –μεταξύ άλλων– τη δυσκολία των γυναικών να φθάσουν στις αστυνομικές αρχές εξαιτίας των περιοριστικών μέτρων αλλά και της αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων.

⁹ Από τις 23 Μαρτίου έως τις 28 Απριλίου του 2020 ισχύει η απαγόρευση των μετακινήσεων (πρώτο lockdown).

Πίνακας 3. Συγκριτικός πίνακας περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας 2019 και 2020

Μήνας/Ετος	Σύνολο Περιστατικών	Αριθμητική διαφορά	Ποσοστιαία μηνιαία μεταβολή
Μάρτιος 2019	433	-81	-19%
Μάρτιος 2020	351		
Απρίλιος 2019	412	-75	-18%
Απρίλιος 2020	337		
Μάιος 2019	442	-27%	-6%
Μάιος 2020	415		
Ιούνιος 2019	485	+6	+1%
Ιούνιος 2020	491		

Πηγή: Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, Ετήσια Έκθεση 2020

Το 2020 το Κέντρο Μελετών Ασφάλειας (ΚΕΜΕΑ) του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη διεξήγαγε θυματολογική έρευνα στον γενικό πληθυσμό για την ενδοοικογενειακή βία κατά τη διάρκεια της πανδημίας και, ειδικότερα, κατά τη διάρκεια του πρώτου lockdown στην Ελλάδα (Artinopoulou, 2021). Βασικός σκοπός της έρευνας ήταν να διαπιστωθεί εάν αυξήθηκε ή όχι η ενδοοικογενειακή βία από τον Μάρτιο έως τον Μάιο του 2020. Επιπλέον, η εν λόγω έρευνα επεδίωξε να εξετάσει ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου και να εντοπίσει παράγοντες κινδύνου, ώστε να σχεδιαστούν εργαλεία για την πρόληψη της ενδοοικογενειακής βίας (risk assessment tools). Από τις 705 συμμετέχουσες, οι 253 (36%) έχουν υπάρξει θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Στο 78% των περιπτώσεων δράστης ήταν ο σύζυγος/σύντροφος. Η συντριπτική πλειοψηφία των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας (98,8%) δήλωσε ότι η ενδοοικογενειακή βία προϋπήρχε της πανδημίας, γεγονός που επιβεβαιώνει τη βιβλιογραφία σχετικά με τη μη ύπαρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ υγειονομικής κρίσης και ενδοοικογενειακής βίας. Ωστόσο, είναι σημαντικό ότι το 43% των γυναικών θυμάτων βίας στο πλαίσιο της οικογένειας δέχθηκε κακοποίηση κατά τη διάρκεια της καραντίνας, και μάλιστα τα περιστατικά αυτά ήταν πιο συχνά και πιο έντονα. Η έρευνα επιβεβαίωσε την υποαναφορά που καλύπτει το φαινόμενο της έμφυλης βίας, με το ποσοστό της να φτάνει στο 62,8% πριν και 65,2% μετά την πανδημία.

Η αύξηση της συχνότητας και της έντασης της κακοποίησης κατά την καραντίνα διαφαίνεται και μέσα από ποιοτικές διερευνήσεις, στις οποίες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας ανέφεραν ότι ο σύντροφος/σύζυγος ήταν πιο ευέξαπτος από ό,τι πριν (Φαρούπου, 2023) και ότι τα περιστατικά βίας κλιμακώθηκαν κατά την περίοδο της καραντίνας (Λιοπέτα & Ψαρράκου, 2022· Ντάνη, 2022). Στους παράγοντες που επηρέασαν τη συμπεριφορά των δραστών, ερευνητικές εστιάσεις εντάσσουν την οικονομική πίεση και αβεβαιότητα, την ανεργία και το άγχος της διασποράς του ιού (Φαρούπου, 2023· Ντάνη, 2022), ενώ με την

έξαρση του φαινομένου συνδέεται η κοινωνική απομόνωση που ευνόησε την άσκηση ελέγχου και η δυσκολία πρόσβασης των επιζωσών σε ένα υποστηρικτικό πλαίσιο προστασίας (Ντάνη, 2022).

Στην Ελλάδα, την περίοδο της πανδημίας η ορατότητα της ενδοοικογενειακής βίας ενισχύεται και η πλαισίωση του φαινομένου σε επίπεδο κοινωνικού διαλόγου αλλάζει σημαντικά. Έρευνα σε ΜΜΕ αναδεικνύει ότι η ενδοοικογενειακή βία το 2020 *«αντιμετωπίζεται από τα έντυπα ως κοινωνικό ζήτημα που αποκτά μεγάλες διαστάσεις, οι επιπτώσεις του οποίου, αν δεν μπορούν να εξαλειφθούν, πρέπει οπωσδήποτε να περιοριστούν»* (Τσίγκανου, 2021: 89). Στην αλλαγή ως προς την αύξηση της παρουσίας του φαινομένου που καταγράφεται το έτος 2020, συμβάλλουν δύο σημαντικοί παράγοντες: οι πολιτικές που αναπτύσσονται για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού κατά τη διάρκεια της πανδημίας και η δημόσια μαρτυρία της Σοφίας Μπεκατώρου για τη σεξουαλική βία που βίωσε, η οποία σηματοδότησε και την έναρξη του ελληνικού #MeToo. Πράγματι, την εν λόγω καταγγελία ακολούθησε μια χιονοστιβάδα αποκάλυψης κακοποιητικών συμπεριφορών από γυναίκες που είχαν δεχθεί σεξουαλική βία, εντάσσοντας δυναμικά την έμφυλη βία στον δημόσιο διάλογο και λόγο, από διαφορετικούς φορείς (κρατικούς φορείς, οργανώσεις, ΜΜΕ) και με διαφορετικούς όρους. Ωστόσο, παρόλο που –όπως ήδη αναφέρθηκε– καταγράφονται θετικές όψεις ως προς την πλαισίωση του φαινομένου από ορισμένα ΜΜΕ, η δημόσια συζήτηση συχνά στιγματίζει και ενοχοποιεί τις επιζώσες αναπαριστώντας την έμφυλη βία ως θέαμα προς κατανάλωση (Μάνεση, Καναούτη & Γερακοπούλου, 2022). Την ίδια περίοδο το ελληνικό φεμινιστικό κίνημα ανασυντάσσεται, προωθώντας διαχρονικά αιτήματα (π.χ. νομική αναγνώριση γυναικοκτονίας) (Παπαγιαννοπούλου, 2023).

Σε επίπεδο πολιτικών, η αντίδραση των διεθνών και ευρωπαϊκών φορέων ήταν άμεση, καθώς με την έναρξη της πανδημίας και την εφαρμογή των περιοριστικών μέτρων προχώρησαν στην ανάπτυξη εξειδικευμένων συστάσεων προς τις κυβερνήσεις για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας και την υποστήριξη των επιζωσών κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Ενδεικτικά, ο οργανισμός UN Women (2020a) και η Επιτροπή CEDAW (2020) εξέδωσαν κατευθυντήριες γραμμές υπογραμμίζοντας την ανάγκη για ενίσχυση των δομών υποστήριξης και φιλοξενίας επιζωσών βίας και για προστασία της υγείας τους, ενώ η Επιτροπή FEMM (2020) πρότεινε την παροχή ευέλικτων εργαλείων καταγγελίας περιστατικών και την αύξηση της δυναμικότητας των δομών φιλοξενίας.

Στην Ελλάδα, με την έναρξη της εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων, η λειτουργία των δικαστικών αρχών αναστέλλεται, οι αστυνομικές υπηρεσίες δέχονται μόνο με προκαθορισμένο ραντεβού και οι δημόσιες υπηρεσίες υγείας δεν είναι προσβάσιμες

(Βουγιούκα & Λιάπη, 2020). Ωστόσο, οι υπηρεσίες του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών αναπροσαρμόστηκαν άμεσα για να ανταποκριθούν στις συνθήκες του COVID. Ειδικότερα, διασφαλίστηκε η εξ αποστάσεως παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών, δημιουργήθηκαν ασφαλή καταλύματα φιλοξενίας για έκτακτες περιπτώσεις, αναπτύχθηκαν συνέργειες με φορείς για την άμεση εξυπηρέτηση επιζωσών, υλοποιήθηκε καμπάνια ενημέρωσης κ.ά. (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2020γ· Θεοφιλόπουλος, Μοσχοβάκου, Μπούνα, 2022· Παπαγιαννοπούλου, 2023). Κατά τη δεύτερη φάση της πανδημίας ξεκινά πιλοτικά η λειτουργία των Γραφείων Ενδοοικογενειακής Βίας από την Ελληνική Αστυνομία, με στόχο την ενίσχυση της επιχειρησιακής της απόκρισης.

Όπως παρουσιάστηκε, οι πολλαπλές πληροφορίες που υποστηρίζουν τη συσχέτιση της υγειονομικής κρίσης με την ενδοοικογενειακή βία συγκεντρώνονται μέσα από ερευνητική δραστηριότητα, αλλά και από κείμενα πολιτικής που επιχειρούν να αναδείξουν την απόκριση στις προκλήσεις που καταγράφηκαν. Οι πρωτόγνωρες συνθήκες της πανδημίας οδήγησαν σε πλούσια δεδομένα –και μετά την περίοδο αναφοράς της παρούσας έρευνας–, η μελέτη των οποίων παραμένει σε διαρκή εξέλιξη, αναδεικνύοντας νέες διαστάσεις, οδηγώντας σε διαθεματικές προσεγγίσεις και αξιοποιώντας καινοτόμα εργαλεία ευαισθητοποίησης. Μια τέτοια πρωτοβουλία αποτέλεσε και η υλοποίηση του Ερευνητικού Προγράμματος «Συναισθηματικά τοπία φροντίδας: Έμφυλη βία και ανθεκτικότητα την εποχή της πανδημίας του covid-19»,¹⁰ το οποίο εστίασε στην έμφυλη βία συσχετίζοντας θεσμικές δομές και συναισθηματικές σχέσεις φροντίδας στη διάρκεια της πανδημίας.

¹⁰ Το Ερευνητικό Πρόγραμμα υλοποιήθηκε με τη συνεργασία του Παντείου Πανεπιστημίου με το Κέντρο Διοτίμα, με χρηματοδότηση από το ΕΛΙΔΕΚ, στο πλαίσιο της 4ης Προκήρυξης της Δράσης «Επιστήμη και Κοινωνία». Βλ. σχετικά: <https://covcare.gr/>

3. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία και ενεργειακή κρίση

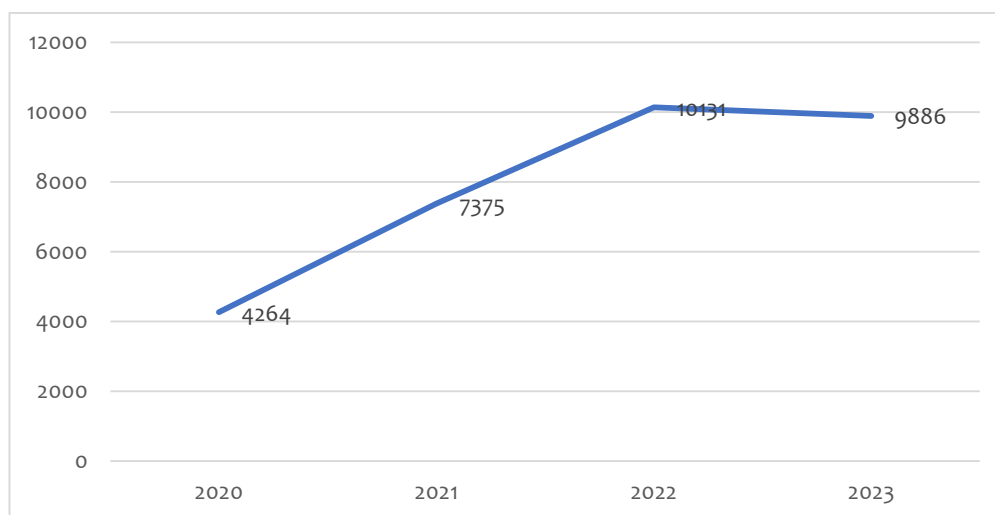
Η ενεργειακή κρίση που καταγράφεται στο ευρωπαϊκό πλαίσιο με σημείο-ορόσημο την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία –το 2021– έχει αυξήσει σημαντικά τον κίνδυνο της ενεργειακής φτώχειας (European Parliament, 2023). Το 2022, το 53% των Ευρωπαίων δήλωνε ότι είχε δυσκολία να αντεπεξέλθει στις καθημερινές υποχρεώσεις και το 74% των νοικοκυριών που είχαν ήδη καθυστερήσει να πληρώσουν λογαριασμούς κοινής ωφελείας εξέφρασε την ανησυχία ότι δεν θα μπορέσει να πληρώσει τους λογαριασμούς τους επόμενους τρεις μήνες (Eurofound, 2023). Παράλληλα, η ενεργειακή φτώχεια απείλησε περισσότερα άτομα, και ιδιαίτερα τα νοικοκυριά που ήταν ήδη πιο ευάλωτα οικονομικά (Eurofound, 2023). Η έμφυλη προσέγγιση της ενεργειακής φτώχειας παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον, αναδεικνύοντας ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε πιο δυσμενή θέση, γεγονός που συνδέεται με το έμφυλο μισθολογικό και συνταξιοδοτικό χάσμα, αλλά και με τον έμφυλο διαχωρισμό της αγοράς εργασίας (European Parliament, 2023).

Στην Ελλάδα, η ενεργειακή κρίση διαδέχεται την οικονομική και την υγειονομική κρίση, συμπληρώνοντας μια μακρά περίοδο ασφυκτικών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, με σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα διαβίωσης. Οι επιπτώσεις αυτές εντείνονται δυσανάλογα για τα οικονομικά ευάλωτα νοικοκυριά και για άτομα που βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ειδικότερα, στο ελληνικό πλαίσιο οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο από την ενεργειακή κρίση, καθώς αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού σε σχέση με τους άνδρες – και αυτό συνδέεται άμεσα τόσο με το έμφυλο μισθολογικό χάσμα όσο και με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας των γυναικών (Adreasatou, 2024). Το 2023 το ποσοστό ανεργίας των γυναικών στην Ελλάδα ήταν 14,3% και των ανδρών 8,5%, καταγράφοντας το μεγαλύτερο έμφυλο χάσμα (5,8%) μεταξύ των χωρών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD, 2024). Αυτές οι συνθήκες συντηρούν και εντείνουν τις έμφυλες ανισότητες, επιδρώντας αρνητικά στην ευημερία των γυναικών. Τα δεδομένα που αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης παραπέμπουν σε όψεις που καταγράφηκαν την εποχή της λιτότητας, αν και ερευνητικά η έμφυλη ανάγνωση της ενεργειακής κρίσης στην Ελλάδα παραμένει περιορισμένη.

Στο ίδιο πλαίσιο, το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας δεν έχει διερευνηθεί σε άμεση συσχέτιση με την ενεργειακή κρίση. Ωστόσο, τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στην πρώτη ενότητα για την οικονομική κρίση και αφορούν τη σύνδεση της οικονομικής κατάστασης των γυναικών με το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας προσφέρουν

σημαντικό υπόβαθρο για να προσεγγιστούν οι οικονομικές επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης στη ζωή των γυναικών, σε συνάρτηση με τη βία στο οικογενειακό πλαίσιο. Η φτώχεια επιδεινώνει τις επιπτώσεις της έμφυλης βίας κατά των γυναικών (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2022) και μαζί με την ανεργία εντάσσονται στο πλέγμα των παραγόντων που αυξάνουν τον κίνδυνο της ενδοοικογενειακής βίας (European Parliament, 2020: 147). Επιπλέον, παλαιότερες έρευνες έχουν αναδείξει ότι το στρες που συνδέεται με την οικονομική κατάσταση είναι πιθανό να αυξήσει την ενδοοικογενειακή βία (Renzetti, 2009), καθώς επίσης ότι όσο αυξάνεται η οικονομική αυτονομία μιας γυναίκας, τόσο πιθανότερο είναι να εγκαταλείψει μια κακοποιητική σχέση (Heise, 2011: 56, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2022).

Τα δεδομένα της Ελληνικής Αστυνομίας για την ενδοοικογενειακή βία δείχνουν από το 2020 μια σημαντική αύξηση των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας, σύμφωνα με τις επίσημες καταγγελίες. Παρόλο που αυτή η αύξηση δεν μπορεί να ερμηνευτεί αποκλειστικά σε συνάρτηση με τις οικονομικές συνέπειες της ενεργειακής κρίσης, καθώς συντελούν κι άλλοι παράγοντες στην αύξηση των καταγγελιών (π.χ. αυξημένη ορατότητα του φαινομένου στον δημόσιο λόγο, δυσκολία των γυναικών να φθάσουν στις αστυνομικές αρχές εξαιτίας των περιοριστικών μέτρων την προηγούμενη περίοδο της υγειονομικής κρίσης), καταδεικνύει μια τάση που αξίζει να μελετηθεί περαιτέρω σε συσχέτιση με τις τρέχουσες συνθήκες διαβίωσης.

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία, 2024

Διάγραμμα 2. Ετήσιος αριθμός γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας (2020-2023)

Η αναγνώριση της επίδρασης της οικονομικής κατάστασης στην απόφαση των θυμάτων να εγκαταλείψουν μια βίαιη σχέση οδήγησε στην ανάπτυξη πολιτικών για την προώθηση της ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας και την οικονομική υποστήριξή

τους. Ειδικότερα, τον Μάρτιο του 2021 ενεργοποιήθηκε η ένταξη των άνεργων γυναικών θυμάτων έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, στο βελτιωμένο πρόγραμμα απασχόλησης ευπαθών κοινωνικών ομάδων της Δημόσιας Υπηρεσίας Απασχόλησης (ΔΥΠΑ) (τέως ΟΑΕΔ). Το πρόγραμμα επιχορηγεί για 12-24 μήνες το 90% του συνολικού κόστους, για την πρόσληψη ανέργων στον ιδιωτικό και τον κοινωνικό τομέα. Επιπλέον, τον Δεκέμβριο του 2023¹¹ στο πεδίο εφαρμογής του Ειδικού Βοηθήματος εντάσσονται –μεταξύ άλλων ευάλωτων ομάδων πληθυσμού– οι γυναίκες θύματα έμφυλης ή και ενδοοικογενειακής βίας. Η παροχή αυτή έχει ως στόχο τη *«στήριξη της ανωτέρω κατηγορίας των γυναικών, που λόγω της ευάλωτότητάς τους αντιμετωπίζουν δυσκολίες ένταξης στην αγορά εργασίας»* (Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2024α: 81). Τέλος, σε επίπεδο πολιτικών, με τον Νόμο 4995/2022 θεσπίστηκε η πιλοτική λειτουργία του «Panic Button», η οποία ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2023 (στην Αττική και τη Θεσσαλονίκη) και το 2024 επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα.

¹¹ Κοινή Υπουργική Απόφαση, Αριθμ. 113582/29-12-2023 «Καθορισμός όρων και προϋποθέσεων χορήγησης του ειδικού βοηθήματος της παρ. 6 του άρθρου 22 του ν. 1836/1989 (Α' 79)» (ΦΕΚ Β' 7469/29-12-2023).

4. Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία και πολλαπλές κρίσεις στην Ελλάδα: εστίαση στις γυναίκες με αναπηρίες και στις μετανάστριες

Κατά την υπό εξέταση περίοδο (2008-2022) το ερευνητικό ενδιαφέρον για το φαινόμενο της έμφυλης βίας αυξήθηκε σημαντικά. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, η διαθεματική ερευνητική προσέγγιση των έμφυλων ζητημάτων κερδίζει διαρκώς έδαφος σε μια προσπάθεια αποτελεσματικότερης ανάλυσης των κοινωνικών σχέσεων και μελέτης των κοινωνικών ανισοτήτων. Ωστόσο, η διερεύνηση της σχέσης της ενδοοικογενειακής βίας με επιπλέον κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις παραμένει περιορισμένη. Ακόμα πιο περιορισμένη, σχεδόν αδιερεύνητη, παραμένει η διασύνδεση των παραπάνω διαστάσεων υπό το πρίσμα των επιπτώσεων των κοινωνικών μετασχηματισμών που εντοπίζονται κατά τις διαδοχικές κρίσεις στο ελληνικό πλαίσιο.

Οι επιπτώσεις των κρίσεων, όπως παρουσιάστηκαν σε προηγούμενες ενότητες, επιβαρύνουν δυσανάλογα τις γυναίκες. Όταν το φύλο διασταυρώνεται με πρόσθετες αποκλειόμενες κοινωνικές κατηγορίες, οι επιπτώσεις αυτές καθίστανται πιο σφοδρές, επιδεινώνοντας τις κοινωνικές διακρίσεις. Ειδικότερα, παράγοντες που σχετίζονται με τις κρίσεις (π.χ. οικονομική αβεβαιότητα, μείωση εισοδημάτων, δυσκολία πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες υγείας) οξύνουν προϋπάρχοντα κοινωνικά προβλήματα και δομικές ανισότητες που συνδέονται με το φύλο, την αναπηρία, το μεταναστευτικό καθεστώς κ.ά. (Karamessini, 2012). Με λίγα λόγια, αυξάνουν την ευαλωτότητα¹² των υποκειμένων με ταυτοτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, που όταν διασταυρώνονται με το φύλο εντείνουν την περιθωριοποίησή τους (Παπαγιαννοπούλου & Μοσχοβάκου, 2022).

4.1 Γυναίκες με αναπηρίες

Η διερεύνηση της συσχέτισης της ενδοοικογενειακής βίας με τον παράγοντα «αναπηρία» παραμένει περιορισμένη και μη συστηματική, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Ειδικότερα, σε διεθνές επίπεδο, λίγες είναι οι πρωτογενείς έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί για να εξετάσουν τη σύνδεση της αναπηρίας με την έμφυλη βία, ενώ στην

¹² Σημειώνεται ότι η ευαλωτότητα δεν προσεγγίζεται ως ένα εγγενές χαρακτηριστικό αδυναμίας, αλλά προκύπτει από τις κυρίαρχες (έμφυλες) σχέσεις εξουσίας που εντείνουν την έκθεση ορισμένων κοινωνικών ομάδων στις συνέπειες των κρίσεων (Καμπούρη, Μαρινούδη & Πετράκη, 2020). Η ανθεκτικότητα, που συχνά εμφανίζεται ως μια προσαρμοστική ικανότητα απέναντι σε αντιξοότητες, έχει δεχθεί κριτική ως έννοια που αναπαράγει ατομικιστικές αναγνώσεις και υπονομεύει τη σημασία της κοινωνικής πολιτικής (Botrell, 2013). Στο πλαίσιο φεμινιστικών προσεγγίσεων, η ανθεκτικότητα πλαισιώνεται ως διαδικασία συλλογικής δράσης, αναδεικνύοντας πρακτικές αντίστασης απέναντι στις έμφυλες ανισότητες (Αβραμοπούλου, 2024· Παπαγιαννοπούλου & Μοσχοβάκου, 2022).

Ελλάδα αυτές συνοψίζονται σε μόλις δύο που πραγματοποιήθηκαν το 2023 (από το ΕΚΚΕ με ανάθεση από το ΚΕΘΙ)¹³ και το 2022 (από το Κέντρο Διοτίμα)¹⁴. Εάν αναλογιστούμε ότι οι γυναίκες με αναπηρίες αποτελούν το 26,8% σε επίπεδο ΕΕ και το 25,7% στην Ελλάδα (European Commission, 2021),¹⁵ καθώς επίσης ότι μια σειρά από στοιχεία αναδεικνύουν ότι υφίστανται έμφυλη βία σε μεγαλύτερο βαθμό και σε πιο σύνθετες μορφές σε σχέση με τις γυναίκες χωρίς αναπηρίες (Νταλάκα, 2022), καθίσταται σαφής η ασυμμετρία του ερευνητικού ελλείματος με την πραγματική διάσταση του φαινομένου.

Σύμφωνα με την πανευρωπαϊκή έρευνα του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (FRA, 2014), το 34% των γυναικών με προβλήματα υγείας ή αναπηρίας έχει βιώσει ενδοοικογενειακή βία από σύζυγο/σύντροφο κατά τη διάρκεια της ζωής τους (σε σύγκριση με το 19% των γυναικών χωρίς αναπηρίες). Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα η πραγματική έκταση του φαινομένου παραμένει απροσδιόριστη και αυτό ενισχύεται αφενός από το γεγονός ότι η Ελληνική Αστυνομία δεν λαμβάνει υπόψη τη διάσταση της αναπηρίας κατά την καταγραφή περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας, κι αφετέρου διότι, στα στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύει η Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για τα αιτήματα ατόμων που απευθύνονται στις δομές του Δικτύου, η διάσταση της αναπηρίας εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολλαπλών διακρίσεων.

Παρά το γεγονός ότι το φάσμα της αναπηρίας είναι ευρύ, με αποτέλεσμα να διαφοροποιούνται τόσο οι ανάγκες όσο και οι συνθήκες διαβίωσης των ατόμων, η βιβλιογραφία δείχνει ότι μια σειρά από παράγοντες συνθέτουν ένα πολύπλοκο πλέγμα που επιδεινώνει περαιτέρω την έκθεση των γυναικών με αναπηρίες στην έμφυλη βία (π.χ. μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής σε μια βίαιη σχέση). Η Έκθεση του Ευρωπαϊκού Φόρουμ Ατόμων με Αναπηρία (European Disability Forum, 2021) αποκαλύπτει ότι η έμφυλη βία κατά των γυναικών με αναπηρία λαμβάνει πολλές μορφές (παρενόχληση, σεξουαλική βία, αναγκαστικές αμβλώσεις, αναγκαστική στέρωση κ.ά.), στις οποίες προστίθενται και άλλες

¹³ Πρόκειται για έρευνα σχετικά με την κατάσταση των γυναικών με αναπηρίες, καθώς και των αναγκών των γονέων και κηδεμόνων παιδιών με αναπηρίες στην Ελλάδα, που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (ΕΣΔΙΦ), για την περίοδο 2021-2025, και ειδικότερα αφορά τους Άξονες: 1. Πρόληψη και καταπολέμηση έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, 2. Ισότιμη συμμετοχή γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων/ηγετικούς ρόλους, 3. Ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας.

¹⁴ Πρόκειται για ποιοτική έρευνα που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Πιλοτικού Προγράμματος «SAFEable: Προσβασιμότητα και συμπερίληψη στην Ενημέρωση και Προστασία από την Έμφυλη Βία» για τη δημιουργία καμπάνιας ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης των αναπήρων και του γενικού πληθυσμού σε θέματα έμφυλης βίας και αισθητηριακής αναπηρίας.

¹⁵ Τα ποσοστά αυτά δεν ανταποκρίνονται στα δεδομένα που αντλούνται από το σύστημα αναφοράς της πιστοποιημένης αναπηρίας βάσει νομοθεσίας, τα οποία προϋποθέτουν έναν αυστηρά προκαθορισμένο ιατρικό ορισμό και παρουσιάζονται στην έρευνα του ΕΚΚΕ (Τσίγκανου κ.ά, 2023). Η ίδια έρευνα (σελ. 34-36) υπογραμμίζει τις προκλήσεις που παρατηρούνται στην καταγραφή δεδομένων για τα άτομα με αναπηρίες από τους αρμόδιους φορείς (ΕΦΚΑ, ΚΕΠΑ, ΕΛΣΤΑΤ), κάνοντας λόγο για «φτώχεια διαθέσιμων δεδομένων» που δεν επιτρέπει την αποτύπωση της πραγματικής εικόνας.

που συνδέονται με τον μισαναπηρισμό, όπως: περιορισμός, σεξουαλική κακοποίηση κατά τη διάρκεια της καθημερινής ρουτίνας υγιεινής, αφαίρεση ή έλεγχος βοηθημάτων επικοινωνίας, βία κατά τη διάρκεια της θεραπείας, υπερβολική φαρμακευτική αγωγή ή αναστολή φαρμακευτικής αγωγής. Πιο συχνά οι γυναίκες με αναπηρίες υφίστανται έμφυλη βία εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος, αλλά καταγράφονται και περιστατικά εντός ιδρυμάτων είτε από το προσωπικό ή και από άλλα άτομα που διαβιούν στις ίδιες δομές (Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ, 2020).

Η ανεργία και η φτώχεια, σε συνδυασμό με την πιθανή δυσκολία αυτοεξυπηρέτησής τους, δημιουργούν πρόσθετα εμπόδια για τις γυναίκες με αναπηρίες θύματα έμφυλης βίας. Στην Ελλάδα, το ποσοστό των γυναικών με αναπηρίες που συμμετέχει στην απασχόληση¹⁶ είναι το χαμηλότερο στην ΕΕ, βαίνει μειούμενο τα τελευταία χρόνια και είναι υποδιπλάσιο σε σχέση με το αντίστοιχο των γυναικών χωρίς αναπηρίες (European Commission, 2021). Επιπλέον, με βάση στοιχεία του 2018 το ποσοστό γυναικών με αναπηρίες που είναι άνεργες ξεπερνά το 35%, κατατάσσοντας την Ελλάδα στις χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά, παρά το γεγονός ότι το χάσμα σε ό,τι αφορά τον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ ανάπηρων και μη ανάπηρων ατόμων είναι χαμηλό, εξαιτίας της γενικότερης οικονομικής εξαθλίωσης και των παρεχόμενων επιδομάτων αναπηρίας (European Commission, 2021).

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την κατάσταση της αναπηρίας καθιστούν τις γυναίκες με αναπηρίες θύματα έμφυλης βίας συναισθηματικά, φυσικά και οικονομικά εξαρτώμενες από τους φροντιστές, που συνήθως είναι εκείνοι που ασκούν βία εναντίον τους (Νταλάκα, 2022). Αυτή η συνθήκη συντείνει στην αποθάρρυνσή τους να καταγγείλουν τη βία που υφίστανται, καθώς τίθεται σε κίνδυνο η επιβίωσή τους γενικά ή και η επιβίωσή τους εκτός κάποιου ιδρύματος (Νταλάκα, 2022). Επιπλέον, ως σημαντικά εμπόδια για την αναφορά περιστατικών βίας από γυναίκες με αναπηρίες καταγράφονται: η έλλειψη ενημέρωσης για τα δικαιώματά τους, η έλλειψη προσβασιμότητας σε δομές και υπηρεσίες υποστήριξης, αλλά και στη δικαιοσύνη, ο φόβος που συνδέεται με τα κυρίαρχα στερεότυπα και τον στιγματισμό κ.ά. (European Disability Forum, 2021).

Από τα δεδομένα¹⁷ της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (βλ. Πίνακα 4), διαφαίνεται μια σαφής ασυμμετρία που αναδεικνύει τη δυσκολία απεύθυνσης των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας με αναπηρίες σε υποστηρικτικές δομές: από τις 38.856 γυναίκες που έχουν απευθυνθεί στα Συμβουλευτικά Κέντρα, από το 2012 έως το

¹⁶ Το ποσοστό απασχόλησης ατόμων με αναπηρία –ανδρών και γυναικών– στην Ελλάδα είναι το χαμηλότερο στην ΕΕ.

¹⁷ Τα δεδομένα παρασχέθηκαν από τη ΓΓΙΑΔ κατόπιν σχετικού αιτήματος για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας.

2023, για ενδοοικογενειακή βία, μόλις οι 233 αφορούσαν άτομα με αναπηρίες (0,6%), ενώ οι αντίστοιχοι αριθμοί για τους Ξενώνες είναι 16 γυναίκες, σε σύνολο 2102 (0,7%).

Πίνακας 4. Αριθμός γυναικών και γυναικών με αναπηρίες που εξυπηρετήθηκαν από δομές του Δικτύου Δομών της ΓΓΙΑΔ λόγω ενδοοικογενειακής βίας

	Έτος	Σύνολο Γυναικών	Γυναίκες με αναπηρίες		Σύνολο Γυναικών	Γυναίκες με αναπηρίες
Συμβουλευτικά Κέντρα	2012	433	1	Ξενώνες φιλοξενίας		
	2013	1439	0		42	0
	2014	3560	2		188	0
	2015	3212	6		227	1
	2016	3233	19		233	1
	2017	3621	28		268	4
	2018	4089	21		252	4
	2019	3795	26		243	1
	2020	3686	26		154	1
	2021	4144	25		166	1
	2022	4042	43		181	1
	2023	3602	36		148	2
Σύνολα		38856	233		2102	16

Πηγή: Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Τα ευρήματα των πρωτογενών ερευνών που διεξήχθησαν στην Ελλάδα συμφωνούν με τη σχετική διεθνή και ευρωπαϊκή βιβλιογραφία. Ειδικότερα, στην Ελλάδα γυναίκες με αναπηρίες υφίστανται όλες τις μορφές βίας και κακοποίησης (σωματικής, ψυχολογικής, σεξουαλικής, οικονομικής), ενώ επιπρόσθετα ειδικές κατηγορίες ανάπηρων γυναικών αντιμετωπίζουν επιπλέον μορφές βίας (π.χ. καταναγκαστικοί γάμοι για τις Ρομά, ακούσιες αμβλώσεις για γυναίκες με νοητική υστέρηση ή ψυχική νόσο) (Τσίγκανου κ.ά., 2023). Παράλληλα, οι γυναίκες με αναπηρίες είναι πιο ευάλωτες στην ενδοοικογενειακή βία, η οποία ασκείται και από τους φροντιστές τους, γεγονός που ενισχύει τον εγκλωβισμό τους σε κακοποιητικές σχέσεις, αλλά και τον βαθμό εξάρτησής τους από τους δράστες (Τσίγκανου κ.ά., 2023).

Η έρευνα του ΕΚΚΕ (Τσίγκανου κ.ά., 2023) καταγράφει περιπτώσεις γυναικών που η αναπηρία χρησιμοποιείται από τον κακοποιητικό σύζυγο για να πλήξει την αξιοπρέπεια και την αυτοπεποίθηση των ανάπηρων γυναικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στην περίπτωση των γυναικών με αναπηρίες που υφίστανται βία, η κατάσταση αναπηρίας μπορεί να αποτελέσει τόσο παράγοντα ευαλωτότητας όσο και συνέπεια της βίαιης συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, στην ίδια έρευνα, στις επιπτώσεις της ενδοοικογενειακής βίας συγκαταλέγονται «η πρόκληση

μόνιμων αναπηριών, όπως απώλεια ακοής, όρασης, αδυναμία χειρισμού της γνάθου, μόνιμες μητρορραγίες κ.λπ.» (Τσίγκανου κ.ά., 2023: 136).

Στη δυσκολία της αυτονόμησης των γυναικών με αναπηρίες συντελούν οι δυσκολίες εύρεσης εργασίας (Χαρίδη, 2024), που τις κρατούν οικονομικά εξαρτημένες, καθώς επίσης και το γεγονός ότι το επίδομα αναπηρίας εξαρτάται από το εισόδημα του νοικοκυριού (άρα του συζύγου), δυσχεραίνοντας την απόδραση από κακοποιητικές καταστάσεις ενδοοικογενειακής βίας (Τσίγκανου κ.ά., 2023).

Επιπλέον, οι δύο έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα (από το ΕΚΚΕ και το Κέντρο Διοτίμα) ανέδειξαν: α) την έλλειψη προσβάσιμης ενημέρωσης για άτομα με αισθητηριακές αναπηρίες, β) την απουσία εκπαίδευσης του προσωπικού δομών για την έμφυλη βία σε θέματα αναπηρίας, καθώς και του προσωπικού δομών για ανάπηρα άτομα σε θέματα έμφυλης βίας, γ) την ανυπαρξία προσβάσιμων δομών για κακοποιημένες με ορισμένες μορφές αναπηρίας, δ) την έλλειψη πρωτοκόλλων για σχετικές διαδικασίες που πρέπει να τηρούνται από όλους τους αρμόδιους και συναρμόδιους φορείς, ε) τον κατακερματισμό των αρμοδιοτήτων που οδηγεί σε καθυστερήσεις και δυσχεραίνει την ανεξάρτητη διαβίωση των ανάπηρων γυναικών (Χαρίδη, 2024· Τσίγκανου κ.ά., 2023).

Γενικότερα, στα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρίες που είναι θύματα έμφυλης βίας συγκαταλέγονται ζητήματα προσβασιμότητας στον δημόσιο χώρο, αλλά και εμπόδια που σχετίζονται με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη (Τσίγκανου κ.ά., 2023). Οι προκαταλήψεις περί θηλυκότητας και σεξουαλικότητας των ανάπηρων γυναικών υπονομεύουν συχνά τη διαδικασία επίσημης καταγγελίας περιστατικού έμφυλης βίας, καθώς θέτουν υπό αμφισβήτηση ακόμα και από επίσημους φορείς (π.χ. αστυνομία) τις μαρτυρίες των γυναικών, με αποτέλεσμα την αποθάρρυνσή τους από την αναζήτηση βοήθειας (Χαρίδη, 2024). Ειδικότερα, η έρευνα του ΕΚΚΕ (Τσίγκανου κ.ά., 2023) αποκαλύπτει συμπεριφορές στη βάση προκαταλήψεων τόσο στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο όσο και από στελέχη φορέων με αρμοδιότητα σχετική με την ομάδα των αναπήρων. Αυτό το εύρημα επικυρώνει τη σύνδεση των ατόμων με αναπηρίες με το στίγμα (Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ, 2020), η εσωτερίκευση του οποίου συντελεί στη δημιουργία χαμηλής αυτοεικόνας και αυτοεκτίμησης (Νταλάκα, 2022) και, τελικά, καταλήγει στην έλλειψη εμπιστοσύνης, στον δισταγμό, ακόμα και στον φόβο από πλευράς θυμάτων, ώστε να καταγγείλουν και να αναζητήσουν βοήθεια (Χαρίδη, 2024).

Παρόλο που και οι δύο έρευνες πραγματοποιήθηκαν μετά από μια περίοδο διαδοχικών κρίσεων (οικονομική και υγειονομική) και ενώ ο κίνδυνος ενεργειακής φτώχειας είχε ήδη

αυξηθεί στην Ελλάδα,¹⁸ δεν εντοπίζονται ευρήματα που να αφορούν ειδικά τις επιπτώσεις των κρίσεων. Μόνο για την περίοδο της υγειονομικής κρίσης η έρευνα του ΕΚΚΕ διαπιστώνει ότι *«η πανδημία έδρασε καταλυτικά ως προς την ένταση των συνθηκών αποκλεισμού των ΑμεΑ και επιδείνωσης της υγείας τους»* (Τσίγκανου κ.ά., 2023: 138). Αυτό επιβεβαιώνεται και από διεθνή κείμενα που επισημαίνουν ότι η περίοδος της πανδημίας άφησε τις γυναίκες με αναπηρίες πιο εκτεθειμένες στον κίνδυνο της απομόνωσης, της αναπαραγωγής έμφυλης βίας και της ελλιπούς πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας (European Disability Forum, 2023· ΟΗCHR, 2020). Η Νταλάκα (2022) επισημαίνει ότι η χωρική και κοινωνική απομόνωση δυσχεραίνει τη διαφυγή των γυναικών, οι οποίες ακόμα και εάν κατορθώσουν να προσεγγίσουν τις αρμόδιες υπηρεσίες είναι πιθανόν να μην μπορέσουν να λάβουν βοήθεια λόγω της ελλιπούς κατάρτισης επαγγελματιών. Η έρευνα του UN Women (2021), με δεδομένα από δεκατρείς χώρες, έδειξε ότι οι έντονες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες που επιδεινώθηκαν από την πανδημία έχουν θέσει τις πιο ευάλωτες ομάδες γυναικών σε ακόμη υψηλότερο κίνδυνο βίας, καθώς η απώλεια εισοδήματος καθιστά ακόμη πιο δύσκολη τη διαφυγή τους. Συνεπώς, τα περιοριστικά μέτρα για τον COVID-19 επέδρασαν σε διασταυρούμενες μορφές διακρίσεων κατά των γυναικών, αυξάνοντας τον κίνδυνο έμφυλης βίας κατά των γυναικών που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες, όπως οι γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρίες.

Ωστόσο, ακόμα και εάν δεν γίνεται ρητή αναφορά, καθίσταται σαφές ότι οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρίες, και οι οποίες κατά τις περιόδους των κρίσεων στο ελληνικό πλαίσιο εντείνονται δραματικά, δημιουργούν ένα ακόμα πιο ασφυκτικό πλαίσιο για τις γυναίκες με αναπηρίες που υφίστανται ενδοοικογενειακή βία. Η αδυναμία εύρεσης εργασίας, η οικονομική εξάρτηση από τον σύζυγο λόγω της επιδοματικής πολιτικής, οι μη προσβάσιμες, υποστελεχωμένες και χωρίς εξειδικευμένη κατάρτιση κοινωνικές υπηρεσίες συνθέτουν ένα (συνήθως) απροσπέλαστο πλέγμα που εγκλωβίζει αυτόν τον πληθυσμό στα κακοποιητικά οικογενειακά περιβάλλοντα. Η διάλυση του κοινωνικού κράτους ως απόρροια της διαχείρισης των πολλαπλών κρίσεων που καταγράφονται στην Ελλάδα καθιστά τις γυναίκες με αναπηρίες που εκτίθενται στη βία ακόμα πιο ευάλωτες, οι υπηρεσίες φροντίδας και προστασίας παραμένουν ανεπαρκείς. Σύμφωνα με την έρευνα του ΕΚΚΕ (Τσίγκανου κ.ά., 2023) η χώρα μας δεν διαθέτει επαρκείς

¹⁸ Το 2022, το 50,2% στην Ελλάδα δήλωνε ότι καθυστερεί να πληρώσει τους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας. Βλ. σχετικά: <https://www.eurofound.europa.eu/en/blog/2022/energy-poverty-looms-cost-living-increases-data-behind-difficulties>

δομές υποστήριξης, ενώ προγράμματα στέγασης και φροντίδας υλοποιούνται αποσπασματικά και κατά περίπτωση.

Σε επίπεδο πολιτικών, το 2020 εκπονείται το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (Υπουργείο Επικρατείας, 2020), με περίοδο υλοποίησης από το 2020 έως το 2023, με ορισμένες δράσεις ωστόσο να σχεδιάζονται προς υλοποίηση έως το 2027. Στο εν λόγω Σχέδιο Δράσης εμπεριέχονται και δράσεις για την καταπολέμηση της έμφυλης βίας και κακοποίησης των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρίες, και ειδικότερα της ενδοοικογενειακής βίας και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Οι δράσεις αυτές αφορούν: α) εκστρατεία ενημέρωσης γυναικών και κοριτσιών με αναπηρίες, αλλά και των φροντιστών/-τριών τους σε θέματα έμφυλης βίας, β) κατάρτιση και εκπαίδευση προσωπικού σχετικών φορέων (επαγγελματίες υγείας, προσωπικό του Δικτύου Δομών της ΓΓΔΟΠΙΦ, αστυνομία) για τις μεθόδους αντιμετώπισης της βίας κατά των γυναικών με αναπηρίες, γ) δημιουργία πρωτοκόλλων και κανόνων δεοντολογίας για τους/τις επαγγελματίες, και δ) εξασφάλιση της καθολικής προσβασιμότητας των κτιρίων και της επικοινωνίας με τις υπηρεσίες του Δικτύου Δομών της ΓΓΔΟΠΙΦ, ε) μέτρα για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρίες και ειδικότερα της εξαναγκαστικής άμβλωσης και στείρωσης, στ) δημιουργία ειδικής προσβάσιμης εφαρμογής καταγγελιών ενδοοικογενειακής βίας και σεξουαλικής εκμετάλλευσης στην αστυνομία για τα άτομα με αναπηρίες, ζ) ένταξη ειδικής ενότητας για τα άτομα με αναπηρίες στην Εθνική Στρατηγική Πρόληψης Βίας που εκπονεί η Διεύθυνση Πρόληψης της Βίας της Ελληνικής Αστυνομίας.

Τέσσερα χρόνια νωρίτερα, η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2017), στο Σχέδιο Δράσης της για την περίοδο 2016-2020, εξαγγέλλει δράσεις επιμόρφωσης για κορίτσια και γυναίκες με αναπηρίες και φροντιστές/-τριες σχετικά με τους τρόπους πρόληψης, αναγνώρισης και αναφοράς των περιστατικών εκμετάλλευσης, βίας και κακοποίησης, καθώς και σχετικά με τις υφιστάμενες υποστηρικτικές υπηρεσίες. Επίσης, εντάσσει δράσεις επιμόρφωσης επαγγελματιών, αλλά και ευαισθητοποίησης για τη βία κατά των γυναικών με αναπηρίες. Η (μεταγενέστερη) Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2021) στο νέο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων εντάσσει δράσεις προσβάσιμης ενημέρωσης στο πλαίσιο του άρθρου 13 της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης και προαναγγέλλει την κατάρτιση και τη δημιουργία πρωτοκόλλων και κανόνων δεοντολογίας για επαγγελματίες που φροντίζουν και υποστηρίζουν γυναίκες με αναπηρίες, με στόχο την πρόληψη της έμφυλης βίας. Επιπλέον, στο ίδιο Σχέδιο περιλαμβάνονται δράσεις για την εξασφάλιση της καθολικής

προσβασιμότητας των κτιρίων και της επικοινωνίας με τις υπηρεσίες του Δικτυού Δομών της Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (ΓΓΔΟΠΦ), καθώς και δεσμεύσεις για την εκπόνηση μελετών και ερευνών για την ανάπτυξη δράσεων για τις γυναίκες με αναπηρίες.

Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση πορείας υλοποίησης Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (Υπουργείο Επικρατείας, 2021), το 2021 υλοποιήθηκαν δράσεις που αφορούν την καταπολέμηση της έμφυλης βίας γυναικών. Σε αυτές εντάσσεται η ανάπτυξη πρωτοκόλλου συνεργασίας της ΓΓΔΟΠΦ με το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΚΚΔΑ) για την κατάρτιση επαγγελματιών, καθώς και η διοργάνωση εκπαιδεύσεων για το προσωπικό που στελεχώνει τις Υπηρεσίες Αντιμετώπισης της Ενδοοικογενειακής Βίας της Ελληνικής Αστυνομίας.

Το 2022, στο πλαίσιο υλοποίησης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025, η ΓΓΙΑΔ, με τη συνδρομή της ΕΣΑμεΑ, προέβη στον σχεδιασμό, τη σύνταξη και δημιουργία για πρώτη φορά στην Ελλάδα δύο εργαλείων. Πρόκειται για τον «Οδηγό Ηθικής και Επαγγελματικής Συμπεριφοράς Εργαζομένων σε Δομές Παροχής Κοινωνικής Φροντίδας για γυναίκες και κορίτσια με αναπηρία θύματα έμφυλης βίας» και το «Εγχειρίδιο οδηγιών σχετικά με τις γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρίες προς όλες τις υπηρεσίες που εμπλέκονται στην υποδοχή αιτουσών άσυλο».¹⁹ Το πρώτο εργαλείο έχει ως στόχο την ενημέρωση των εργαζομένων στις δομές κοινωνικής φροντίδας για τον κίνδυνο έμφυλης βίας προς τις γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρίες, ενώ το Εγχειρίδιο στοχεύει στην ενίσχυση της πληροφόρησης των επαγγελματιών που εργάζονται σε δομές και υπηρεσίες αιτούντων/-σών άσυλο και προσφύγων/-ισσών, που εξυπηρετούν γυναίκες και κορίτσια με αναπηρίες.

Η Ομάδα Εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Καταπολέμηση της Βίας εναντίον των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (GREVIO, 2023), στις συστάσεις που κατέθεσε το 2023 προς τις ελληνικές Αρχές, συμπεριέλαβε την ανάγκη για ενίσχυση των πρωτοβουλιών για την καταπολέμηση της έμφυλης βίας που αντιμετωπίζουν γυναίκες με αναπηρίες, και τη διάχυση της ενημέρωσης αυτών των γυναικών σχετικά με τα δικαιώματά τους και τις διαθέσιμες υπηρεσίες υποστήριξης και προστασίας τους. Παράλληλα, επεσήμανε ότι είναι απαραίτητη η ανάπτυξη και η βελτίωση της προσβασιμότητας των υπηρεσιών αυτών για τις γυναίκες με αναπηρίες, καθώς επίσης και η συλλογή δεδομένων για μορφές έμφυλης βίας (π.χ. στείρωση και εξαναγκαστικές αμβλώσεις)

¹⁹ Βλ. σχετικά: <https://isotita.gr/gynaiques-kai-koritsia-me-anapiria-thimata-emf-vias/>

ανά κατηγορίες γυναικών (π.χ. γυναίκες με ψυχοκοινωνικές αναπηρίες ή γυναίκες με περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα), προκειμένου να εξετάζεται η εφαρμογή του σχετικού νομικού πλαισίου.

4.2 Μετανάστριες

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης η μετανάστευση προσεγγίζεται ως μια πολυδιάστατη έννοια που ενσωματώνει ποικίλες εμπειρίες, συμπεριλαμβανομένης της νόμιμης μετανάστευσης, της προσφυγικής ταυτότητας και της παράτυπης μετανάστευσης. Η έμφυλη βία διαπλέκεται με τη μεταναστευτική ταυτότητα, το φύλο και τις κρατικές πολιτικές, δημιουργώντας πολλαπλές διακρίσεις και αποκλεισμούς, οι οποίοι συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της. Η ανάλυση που ακολουθεί εστιάζει αποκλειστικά στην ενδοοικογενειακή βία που υφίστανται μετανάστριες και προσφύγισσες, αποφεύγοντας μια ουσιοκρατική αντίληψη τόσο της έμφυλης όσο και της μεταναστευτικής ταυτότητας. Η παρούσα προσέγγιση επιχειρεί να αναδείξει τις επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων στο σύνθετο βίωμα των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας, με μεταναστευτικό υπόβαθρο που ζουν στην Ελλάδα.

Τη δεκαετία του '90, η Ελλάδα, ακολουθώντας το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο της μετανάστευσης, γίνεται –πέρα από χώρα αποστολής– χώρα υποδοχής μετανασ(ρι)ών, ενώ το 2015 περισσότεροι/-ες από 850.000 πρόσφυγες φτάνουν στην Ελλάδα διασχίζοντας το Αιγαίο (UNHCR, 2015), οδηγώντας στη συχνά επονομαζόμενη «προσφυγική κρίση».²⁰ Παρότι οι γυναίκες που ανήκουν σε προσφυγικούς πληθυσμούς δεν συνιστούν μια ομοιογενή κατηγορία, εντούτοις καθίστανται περισσότερο ευάλωτες απέναντι σε διαφορετικές μορφές έμφυλης βίας, αρχικά λόγω των τραυματικών βιωμάτων που τις εξώθησαν να φύγουν από τις εμπόλεμες χώρες προέλευσης. Ο βιασμός συνιστά ένα από τα όπλα του πολέμου, καθώς οι εμφυλοποιητικές και εθνοποιητικές διαστάσεις του πολέμου μετατρέπουν τα γυναικεία σώματα στα συμβολικά όρια του έθνους, καθιστώντας τον μαζικό βιασμό ένα πλήγμα στην κυριαρχία του έθνους (Mostov, 2000). Περαιτέρω παράγοντες ευαλωτότητας περιλαμβάνουν

²⁰ Η μη συμπερίληψη της «προσφυγικής κρίσης» στις υπό εξέταση κρίσεις της παρούσας μελέτης συνιστά μια επιστημολογική επιλογή, καθώς οι ερευνήτριες υιοθετούν κριτική στάση απέναντι στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις που παρουσιάζουν τους πρόσφυγες ως απειλή για την ασφάλεια και τη συνοχή των κοινωνιών υποδοχής. Η «προσφυγική κρίση» δεν αποτελεί μια από τις υπό εξέταση κρίσεις της παρούσας μελέτης, καθώς οι κύριες επιπτώσεις της αφορούν πρωτίστως τους ίδιους τους πρόσφυγες και τις προσφύγισσες, οι οποίοι/-ες υπήρξαν τα βασικά υποκείμενα των συνθηκών κρίσης που διαμορφώθηκαν από τον εξαιρετικά υψηλό αριθμό ατόμων που πέρασαν τα ελληνικά σύνορα αναζητώντας άσυλο. Στην παρούσα ενότητα η μεταναστευτική και προσφυγική ταυτότητα γίνεται αντιληπτή ως μια κατάσταση κρίσης που αυξάνει την ευαλωτότητα των γυναικών στην ενδοοικογενειακή βία, εξετάζοντας την επίδραση των υπόλοιπων κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής, ενεργειακής) στο φαινόμενο.

τους κινδύνους που διατρέχουν οι γυναίκες στη διάρκεια του ταξιδιού τους, την αποκοπή από υποστηρικτικά δίκτυα, τα ζητήματα ασφάλειας και προστασίας που ανακύπτουν από την έλλειψη αξιοπρεπούς στέγας στις χώρες υποδοχής, καθώς και την επισφάλεια που απορρέει από το νομικό τους καθεστώς και τις πολιτικές ασφαλειοποίησης που εντείνονται τα τελευταία χρόνια (Freedman, 2016). Επιπλέον, τα γλωσσικά εμπόδια και ο ρατσισμός ενδέχεται να οδηγήσουν σε μορφές βίας όπως η σεξουαλική εκμετάλλευση και το trafficking. Η ίδια η προσφυγική κατάσταση συνιστά μια συνθήκη κρίσης. Ένα παράδειγμα αυτής της κρίσης συνίσταται στην ανατροπή των έμφυλων κοινωνικών ρόλων που παρατηρείται στους προσφυγικούς καταυλισμούς και αναδεικνύεται ως ένας παράγοντας που μπορεί να πυροδοτήσει την άσκηση βίας (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018: 44).²¹

Τέλος, οι γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ αντιμετωπίζουν και μορφές βίας όπως ο ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων (FGM), ο εξαναγκαστικός γάμος (forced marriage) και οι δολοφονίες για λόγους τιμής (honour killings), που σχετίζονται με πολιτισμικούς παράγοντες. Ωστόσο, η επικέντρωση του λόγου και των πολιτικών γύρω από την έμφυλη βία με την οποία έρχονται αντιμέτωπες οι μετανάστριες και οι προσφύγισες σε αυτές τις μορφές βίας ετεροποιεί αυτόν τον πληθυσμό γυναικών και αποπολιτικοποιεί το φαινόμενο, συσκοτίζοντας τις δομικές αιτίες που επιτρέπουν τον αποκλεισμό τους από υπηρεσίες προστασίας και την (ανα)παρααραγωγή της έμφυλης βίας (Freedman, Sahraoui & Tastsoglou, 2022).

Έρευνες στο περιεχόμενο προηγούμενων πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναδείκνυν τη διπλή διάκριση που υφίσταντο οι μετανάστριες, καθώς αποκλείονταν τόσο από τις πολιτικές για την ισότητα των φύλων, οι οποίες εστίαζαν στις γυναίκες με καταγωγή από κράτη μέλη της ΕΕ, όσο και από τις πολιτικές για τη μετανάστευση, οι οποίες εστίαζαν κυρίως στους άνδρες (Στρατηγάκη, 2009). Μια όψη αυτού του αποκλεισμού στο συγκείμενο της Ελλάδας σήμερα είναι ορατή στα στατιστικά που δημοσιοποιεί το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, καθώς η διάσταση του φύλου είναι εξαιρετικά δυσεύρετη σε αυτά. Τα στατιστικά δεδομένα αφορούν κυρίως τον βαθμό επίτευξης της μείωσης του αριθμού των διαμενόντων ατόμων στη χώρα, ενισχύοντας λόγους και πρακτικές της ασφαλειοποίησης της μετανάστευσης που συντελείται, δηλαδή της πλαισίωσης και

²¹ Οι γυναίκες φαίνεται ότι παραμένουν ενεργές μέσα από την ενασχόλησή τους με τη φροντίδα των μελών της οικογένειας, ενώ πολύ συχνά οι άνδρες πρόσφυγες μένουν άπραγοι, γεγονός που ερμηνεύεται από ορισμένους/-ες εργαζόμενους/-ες στο πεδίο ως παράγοντας που ενδέχεται να πυροδοτήσει την άσκηση βίας.

αναπαράστασης της μετανάστευσης ως κυρίως ενός προβλήματος ασφάλειας για τις χώρες υποδοχής (Bigo, 2002).²²

Αντίθετα με τη διερεύνηση της συσχέτισης της ενδοοικογενειακής βίας με τον παράγοντα «αναπηρία», η διερεύνηση της συσχέτισης με τον παράγοντα «μετανάστευση» είναι περισσότερο εκτεταμένη, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Ειδικότερα, στην Ελλάδα, οι πρωτογενείς έρευνες που εστίασαν στη σύνδεση της έμφυλης βίας με το μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο διενεργήθηκαν το 2021 (από το ΚΕΜΕΑ, το ΚΕΘΙ, το Κέντρο Διοτίμα και την Action Aid),²³ το 2019 (από το Κέντρο Διοτίμα)²⁴ και το 2016 (από το Κέντρο Διοτίμα με ανάθεση από το ΚΕΘΙ).²⁵ Ευρήματα για τις διαστάσεις του φαινομένου της έμφυλης βίας που υφίστανται οι μετανάστριες και οι προσφύγισες μπορούν να εντοπιστούν σε δύο ακόμη έρευνες του 2018 (από την Action Aid²⁶ και τη ΓΓΙΦ²⁷), οι οποίες εστίαζαν στην επίδραση της οικονομικής κρίσης στην άσκηση της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, ενώ στην παρούσα επισκόπηση έχουν ληφθεί υπόψη και στοιχεία από την ανάλυση των επιπτώσεων της υγειονομικής κρίσης στην ανταπόκριση των υπηρεσιών στην έμφυλη βία.²⁸

²² Τα στατιστικά που δημοσιεύονται σε μηνιαία βάση αφορούν την ανοδική ή πτωτική τάση των «ροών αφίξεων» και των διαμενόντων –η οποία επισημαίνεται με κόκκινο χρώμα σε περίπτωση που παρατηρείται αύξηση και με πράσινο όταν παρατηρείται μείωση–, την κατανομή τους στη χώρα, τις μεταφορές αιτούντων άσυλο από τα νησιά προς την ενδοχώρα, τον αριθμό των αιτήσεων ασύλου (ένα από τα ελάχιστα πεδία στα οποία εντοπίζεται η διάσταση του φύλου), των προσφυγών, των χορηγήσεων ασύλου ανά εθνικότητα και φύλο, αλλά όχι συνδυαστικά, τον αριθμό των διαμενόντων στο πρόγραμμα ένταξης HELIOS και τον αριθμό επιστροφών και αποχωρήσεων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι Ουκρανοί υπήκοοι εξετάζονται σε ξεχωριστή ενότητα, όπου παρατηρείται πως η πλειονότητα των αδειών προσωρινής διαμονής αφορά γυναίκες (70%). Ενδεικτικά παρατίθενται οι σύνδεσμοι για το Ενημερωτικό Σημείωμα Σεπτεμβρίου 2024: https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2024/10/Σεπτέμβριος-2024_YMA-GR-Ενημερωτικό-ΔΙΕΘΝΗ-ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ_NEO.pdf και το Παράρτημα αυτού: https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2024/10/ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ-A_Σεπτέμβριος-2024_YMA-GR-Ενημερωτικό-ΔΙΕΘΝΗ-ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ_NEO.pdf.

²³ Πρόκειται για έρευνα που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Έργου Ariadne 2: “Developing and supporting multidisciplinary police reporting procedures to prevent and respond to domestic violence against migrant/refugee women” από το ΚΕΜΕΑ, το ΚΕΘΙ, το Κέντρο Διοτίμα και την Action Aid Hellas.

²⁴ Πρόκειται για έρευνα που εξετάζει τη διαθεσιμότητα, την προσβασιμότητα και την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών για την έμφυλη βία στην Ελλάδα, που καλύπτουν τις ανάγκες του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού.

²⁵ Πρόκειται για μελέτη ανίχνευσης των αναγκών γυναικών προσφύγων που διαμένουν σε δομές προσωρινής φιλοξενίας μέσα από τον συνδυασμό ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας.

²⁶ Πρόκειται για την ποιοτική έρευνα με τίτλο: «Η ενδοοικογενειακή βία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης: η οπτική των επαγγελματιών και προτάσεις βελτίωσης των εφαρμοζόμενων πολιτικών» που υλοποίησε η Action Aid.

²⁷ Πρόκειται για μελέτη με θέμα την ποσοτική και ποιοτική αποτίμηση της βίας κατά των γυναικών την περίοδο 2008-2016 και τη σύνδεσή τους με την οικονομική κρίση, εστιάζοντας και σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμού. Η μελέτη υλοποιήθηκε από ανάδοχο εταιρεία στο πλαίσιο του Υποέργου 5 της Πράξης με τίτλο: «Εξειδικευμένη υποστήριξη του Μηχανισμού - Δομής Παρακολούθησης της Ισότητας των Φύλων» με Κωδ. ΟΠΣ 5001377 του ΕΠ «Μεταρρύθμιση Δημοσίου Τομέα 2014-2020» της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων.

²⁸ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από το διακρατικό Έργο «LILA: Ολοκληρωμένη υπηρεσία υποστήριξης one-stop που απευθύνεται σε επιζώσες έμφυλης βίας και στα παιδιά τους για την αντιμετώπιση των αναγκών που

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα στην προσέγγιση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας που ασκείται στον γυναικείο προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό αφορά την υποκαταγραφή του. Ο ακριβής αριθμός των μεταναστριών που καταγγέλλουν ενδοοικογενειακή βία στην Ελληνική Αστυνομία δεν είναι γνωστός, καθώς, παρότι η διάσταση της υπηκοότητας καταγράφεται στη βάση δεδομένων της, εντούτοις δεν μπορεί να διασταυρωθεί με εκείνη του φύλου. Έτσι, η μόνη διαθέσιμη πληροφορία που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι το 2021 και το 2022 οι επιζώσες/-όντες ενδοοικογενειακής βίας με μεταναστευτικό προφίλ, ανεξαρτήτως φύλου, που κατήγγειλαν ενδοοικογενειακή βία στην αστυνομία ανέρχονταν στο 17-18% του συνόλου των θυμάτων, ενώ το 75% του συνόλου των θυμάτων, ανεξαρτήτως υπηκοότητας, είναι γυναίκες (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2022 & 2023).

Ο ιδιαίτερα χαμηλός αριθμός των μεταναστριών επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας που έχουν λάβει άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους είναι δηλωτικός της ελλιπούς προστασίας των συγκεκριμένων θυμάτων από το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Μεταναστευτικής Πολιτικής, όπως παρατίθενται στην 5η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών της ΓΓΙΑΔ (2024α), τα τελευταία τέσσερα χρόνια (2020-2024) δεν έχει δοθεί καμία νέα άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους, καθώς η αρμόδια υπηρεσία έχει προχωρήσει μόνο σε ανανεώσεις ήδη χορηγημένων αδειών.²⁹

Ο αριθμός των μεταναστριών και προσφυγισσών επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας που εξυπηρετήθηκαν από τα Συμβουλευτικά Κέντρα του Δικτύου Δομών της ΓΓΙΑΔ συγκριτικά με τον συνολικό αριθμό των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας που απευθύνθηκαν στο Δίκτυο Δομών παρουσιάζει σχετικές διακυμάνσεις στον χρόνο, όμως συνολικά είναι εξαιρετικά χαμηλός (βλ. Πίνακα 5).³⁰ Κατά μέσο όρο εξυπηρετούνται 70 προσφύγισσες και 40 μετανάστριες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας ετησίως από τα Συμβουλευτικά Κέντρα του Δικτύου Δομών, αποτελώντας το 2% και το 1,1% των εξυπηρετούμενων γυναικών με αίτημα την ενδοοικογενειακή βία. Η εικόνα είναι διαφορετική εξετάζοντας τους Ξενώνες Φιλοξενίας του Δικτύου Δομών, καθώς σε αυτούς φιλοξενούνται κατά μέσο όρο 34 προσφύγισσες και 9 μετανάστριες επιζώσες

προέκυψαν από την πανδημία Covid-19», το οποίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του CERV-2021-DAPHNE, με εταίρο για την Ελλάδα το Κέντρο «Διοτίμα».

²⁹ Ο αριθμός των ανανεωμένων αδειών γυναικών είναι πολλαπλάσιος από εκείνον των ανδρών, καθώς την τελευταία τετραετία έχουν ανανεωθεί οι άδειες 59 γυναικών (κάποιες ανανεώσεις αφορούν τις ίδιες γυναίκες) και 14 ανδρών. Το 2018 και 2019 είχαν χορηγηθεί 13 άδειες διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους σε γυναίκες και 3 σε άνδρες, ενώ είχαν ανανεωθεί οι άδειες 2 γυναικών και 2 ανδρών.

³⁰ Τα δεδομένα παρασχέθηκαν από τη ΓΓΙΑΔ κατόπιν σχετικού αιτήματος για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας.

ενδοοικογενειακής βίας ετησίως, αποτελώντας το 16,3% και το 4,5% των φιλοξενούμενων γυναικών με αυτό το αίτημα. Το χαμηλό εισόδημα ή η ανεργία, σε συνδυασμό με την έλλειψη ενός επαρκούς υποστηρικτικού δικτύου στην Ελλάδα ενδεχομένως να αποτελούν τους εξηγητικούς παράγοντες του μεγαλύτερου μεριδίου μεταναστριών και προσφυγισσών που εξυπηρετείται από τους Ξενώνες του Δικτύου.

Πίνακας 5. Αριθμός γυναικών, προσφυγισσών και μεταναστριών που εξυπηρετήθηκαν από δομές του Δικτύου Δομών της ΓΓΙΑΔ λόγω ενδοοικογενειακής βίας

	Έτος	Σύνολο γυναικών	Προσφύγισσες	Μετανάστριες		Σύνολο γυναικών	Προσφύγισσες	Μετανάστριες
Συμβουλευτικά Κέντρα	2012	433	2	0	Ψηφισμένη Ξενοκλίσση			
	2013	1439	0	3		42	0	0
	2014	3560	0	19		188	1	0
	2015	3212	1	12		227	0	0
	2016	3233	28	27		233	20	4
	2017	3621	93	56		268	55	13
	2018	4089	145	53		252	57	15
	2019	3795	145	57		243	77	11
	2020	3686	149	46		154	42	6
	2021	4144	99	61		166	39	16
	2022	4042	57	42		181	29	15
	2023	3602	42	63		148	23	14
Σύνολο		38856	761	439		2102	343	94

Πηγή: Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μεγαλύτερος αριθμός εξυπηρετούμενων προσφυγισσών από τα Συμβουλευτικά Κέντρα του Δικτύου παρατηρείται το διάστημα 2018-2020, καθώς ανέρχεται σε 3,5-4% του συνολικού αριθμού των ωφελούμενων γυναικών (145 γυναίκες το 2018 και το 2019 και 149 το 2020). Ο αριθμός των μεταναστριών εξυπηρετούμενων από τα Συμβουλευτικά Κέντρα είναι σχετικά σταθερός το διάστημα 2017-2023 (54 μετανάστριες ετησίως κατά μέσο όρο), με τον υψηλότερο αριθμό από την έναρξη λειτουργίας του Δικτύου (2012) να καταγράφεται το 2023 (63 γυναίκες). Αντίστοιχα, ο μεγαλύτερος αριθμός φιλοξενούμενων γυναικών με προσφυγικό υπόβαθρο στους Ξενώνες του Δικτύου καταγράφηκε το 2019 (77 γυναίκες, 32% του συνόλου των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας που φιλοξενούνταν τη συγκεκριμένη χρονιά).

Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες και οι προσφύγισσες και τις αποτρέπουν από το να προχωρήσουν σε καταγγελία περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας απασχολούν την πλειονότητα των ερευνών και των μελετών που έχουν διεξαχθεί στο πεδίο. Αυτά θα μπορούσαν να συνοψιστούν στην έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, στη δομική

βία που ασκεί το σύστημα απονομής δικαιοσύνης και εκφράζεται μέσα από τον αποθαρρυντικό ρόλο της αστυνομίας, και στις δυσκολίες πρόσβασης τόσο στις αστυνομικές αρχές όσο και σε δομές παροχής υποστηρικτικών υπηρεσιών, οι οποίες αφορούν τόσο το γλωσσικό εμπόδιο όσο και την έλλειψη ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης του προσωπικού που καλείται να εξυπηρετήσει. Επιπλέον, οι μεγάλες καθυστερήσεις πρόσβασης στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές που παρατηρήθηκαν κατά την εκτύλιξη της πανδημικής κρίσης ενέτειναν την επισφάλεια και την ευαλωτότητα των γυναικών.

Η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων παραμονής των επιζώσων έμφυλης ή ενδοοικογενειακής βίας αποτελεί έναν σημαντικό αποθαρρυντικό παράγοντα καταγγελίας τέτοιων περιστατικών, με αποτέλεσμα τη μη επαρκή προστασία των θυμάτων. Η εξάρτηση των μεταναστριών από τους κακοποιητικούς συζύγους τους και η συνεπαγόμενη δυσκολία τους να προχωρήσουν σε καταγγελία της βίας που υφίστανται γίνεται περισσότερο αντιληπτή αν ληφθεί υπόψη ότι η παραμονή τους στην Ελλάδα νομιμοποιήθηκε μέσω της διαδικασίας της οικογενειακής επανένωσης (Poteyeva & Wasileski, 2016: 10).

Παρά το γεγονός ότι η χορήγηση άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους σε θύματα ενδοοικογενειακής βίας είχε ενταχθεί στο ελληνική νομοθεσία ήδη από το 2011 και τη σύσταση της Υπηρεσίας Ασύλου (άρ. 42, παρ. 1, περ. γ του Ν. 3907/2011), αλλά και στις μετέπειτα αναθεωρήσεις του Κώδικα Μετανάστευσης (άρ. 1, παρ. 1, περ. γ της ΚΥΑ 30651/2014) και του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (άρ. 19α που προστέθηκε στον Ν. 4251/2014 με τον Ν. 4332/2015), δεν είχε υπάρξει πρόβλεψη, αντίστοιχη με εκείνη των θυμάτων εγκληματικών πράξεων που δεν διέθεταν νομιμοποιητικά έγγραφα, για την αναστολή της διαδικασίας απέλασης μέχρι την έκδοση της τελεσίδικης απόφασης, με αποτέλεσμα την αποθάρρυνση της καταγγελίας σχετικών αδικημάτων και τον εγκλωβισμό των θυμάτων σε κακοποιητικές σχέσεις. Ωστόσο, αυτό το εμπόδιο προσπελάστηκε σε κάποιες περιπτώσεις με την προθυμία στελεχών δομών φιλοξενίας να συντάξουν κοινωνικές εκθέσεις που μπορούσαν, σύμφωνα με τον νόμο, να υποκαταστήσουν τα νομιμοποιητικά έγγραφα που απαιτούνταν για την κατάθεση της αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους (Βαραδίνης, 2021: 185-186). Πλέον, με την κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης (άρ. 59 της Σύμβασης «Καθεστώς διαμονής», άρ. 4 του Ν. 4531/2018) τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας προστατεύονται από τη διαδικασία επιστροφής, γεγονός που αναφέρεται και στο επίσημο site της Ελληνικής Αστυνομίας.³¹ Η

³¹ Βλ. σχετικά στο πεδίο των χρήσιμων συμβουλών για την ενδοοικογενειακή βία που περιλαμβάνεται στον Οδηγό του Πολίτη, και περισσότερο συγκεκριμένα στο σχετικό ερώτημα «Πώς μπορώ να καταγγείλω αν είμαι αλλοδαπός/-ή θύμα ενδοοικογενειακής βίας και δεν έχω έγγραφα που να νομιμοποιούν την παραμονή μου στη

επιτροπή GREVIO (2023: 70), αξιολογώντας την εφαρμογή της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης από την Ελλάδα, επεσήμανε την ανάγκη να αρθούν τα οποιαδήποτε εμπόδια και να διασφαλιστεί το δικαίωμα των μεταναστριών επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας να λάβουν άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους (παράγραφοι 319 & 320).

Παρότι, λοιπόν, η νομοθεσία στη χώρα προστατεύει τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας από την απέλαση και τους παρέχει τη δυνατότητα απόκτησης άδειας παραμονής για ανθρωπιστικούς λόγους, εντούτοις έχουν καταγραφεί περιστατικά σύλληψης γυναικών θυμάτων βίας κατά την υποβολή καταγγελίας ή και αποθάρρυνσής τους από τις αστυνομικές αρχές (Λιάπη κ.ά., 2019: 20· Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 46).

Η εξάρτηση των γυναικών με μεταναστευτικό υπόβαθρο από τους κακοποιητικούς συζύγους τους εντείνεται περαιτέρω στις περιόδους των κρίσεων. Η σωρευτική επίδραση της οικονομικής κρίσης σε αυτές τις περιπτώσεις έχει παρατηρηθεί ότι οδηγεί και σε απειλές από την πλευρά των κακοποιητών, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι σε περίπτωση που οι επιζώσες προχωρήσουν σε καταγγελία θα βρεθούν αντιμέτωπες με τον κίνδυνο της απέλασης (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018: 41).

Αναφορικά με τα νομιμοποιητικά έγγραφα των προσφυγισσών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας, ιδιαίτερα κρίσιμη ήταν η επίπτωση της υγειονομικής κρίσης σε εκείνες που διέμεναν σε ΚΥΤ στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, καθώς η μη άρση του γεωγραφικού τους περιορισμού λόγω του κλεισίματος της Υπηρεσίας Ασύλου, ιδιαίτερα τους πρώτους δύο μήνες που είχε ξεσπάσει η πανδημία στην Ελλάδα ως μέτρο διαχείρισής της, οδήγησε στον εγκλωβισμό τους στην κακοποιητική σχέση (Βουγιούκα & Λιάπη, 2020).

Το πρόβλημα εντοπισμού περιστατικών έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας στον προσφυγικό πληθυσμό είναι ιδιαίτερα έντονο λόγω των συνθηκών συνωστισμού που έχουν παρατηρηθεί στα ΚΥΤ, της υποστελέχωσης των δομών που δρουν στο πεδίο, αλλά και της συχνά ανεπαρκούς εκπαίδευσης του προσωπικού στο φαινόμενο της έμφυλης βίας (Λιάπη, Χαρίδη, Τυροβολάς, 2016: 55· Λιάπη κ.ά., 2019: 50). Οι συνθήκες της πανδημίας, εξαιτίας της περιορισμένης παρουσίας προσωπικού στις δομές, αλλά και της μη δυνατότητας συνοδείας δικηγόρου στα ΑΤ για την αποφυγή συνάθροισης πολλών ατόμων, κατέστησαν το έργο του εντοπισμού και της προστασίας των επιζωσών ακόμα πιο δύσκολο (Βουγιούκα & Λιάπη, 2020).

Ο ρόλος της αστυνομίας στην αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας που υφίστανται προσφύγισες και μετανάστριες έχει εξεταστεί από πληθώρα μελετών στο πεδίο,

οι οποίες έχουν αναδείξει διαχρονικά εμπόδια και παθογένειες, κατηγοριοποιώντας την ως ένα ακόμη είδος βίας, τη δομική βία (Στρατηγάκη κ.ά., 2021). Ο αποθαρρυντικός ρόλος της αστυνομίας απέναντι σε γυναίκες που επιθυμούν να προχωρήσουν σε καταγγελία περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας έχει καταγραφεί ανεξαρτήτως εθνικότητας (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018: 34-35), εντούτοις έχει παρατηρηθεί μια μεγαλύτερη απροθυμία όταν πρόκειται για μετανάστριες και προσφύγισσες που απευθύνονται στα Αστυνομικά Τμήματα για καταγγελία. Αυτή η δομική βία καταγράφεται ορισμένες φορές ως απροθυμία των αστυνομικών αρχών να παρέχουν επαρκείς υπηρεσίες στις επιζώσες ή και ως στάση που περιλαμβάνει την παροχή συγκεχυμένων πληροφοριών για το πώς αυτές μπορούν να κινηθούν μέσα στο δύσβατο τοπίο της ελληνικής γραφειοκρατίας, την εκδήλωση απαξιωτικής συμπεριφοράς ή ακόμη και την απειλή για απέλαση. Οι ρίζες αυτής της μορφής βίας βρίσκονται στην αναπαραγωγή πολιτισμικών και έμφυλων στερεοτύπων που αναπαριστούν την ενδοοικογενειακή βία ως μια κανονικότητα στη ζωή των προσφύγων και των μεταναστών, την οποία δεν μπορούν να διαταράξουν. Έτσι, υποτιμώντας το βίωμα των προσφυγισσών και των μεταναστριών, η ενδοοικογενειακή βία που υφίστανται κανονικοποιείται, προκαλώντας τους μια δευτερογενή θυματοποίηση και αποθαρρύνοντάς τες από την αναζήτηση της απονομής δικαιοσύνης.

Σε έρευνα στους ίδιους τους αστυνομικούς υπαλλήλους αυτή η απροθυμία ερμηνεύτηκε ως αμηχανία διαχείρισης λόγω έλλειψης υπηρεσιών διερμηνείας και ανεπαρκούς εκπαίδευσης τόσο στο φαινόμενο της έμφυλης βίας όσο και της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, ενώ εξέφρασαν την πεποίθηση ότι ο χαμηλός βαθμός καταγγελίας περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας από τον μεταναστευτικό και προσφυγικό πληθυσμό έγκειται στην ελλιπή τους ενημέρωση αναφορικά με τα δικαιώματά τους, το πολιτισμικό τους υπόβαθρο και το νομικό τους καθεστώς (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 29-32). Ωστόσο η έρευνα σε εργαζόμενους/-ους δομών υποστήριξης προσφυγισσών και μεταναστριών ενδοοικογενειακής βίας ερμήνευσε τη στάση της αστυνομίας ως αποτέλεσμα των έμφυλων και ρατσιστικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων που εμμένουν στους κόλπους της, προτείνοντας την ανάπτυξη της διατομεακής συνεργασίας και της από κοινού εκπαίδευσης (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 46-48). Η έλλειψη διατομεακής συνεργασίας αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι παραπομπές της αστυνομίας σε δομές υποστήριξης επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας ήταν, τουλάχιστον μέχρι το 2021, εξαιρετικά σπάνιες (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 44). Η έρευνα στις ίδιες τις επιζώσες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ ανέδειξε «από πολύωρες καθυστερήσεις και παρεμπόδιση καταγγελιών μέχρι κατάφωρη

παραβίαση του νόμου περί ενδοοικογενειακής βίας» (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 54),³² διατυπώνοντας τη θέση ότι εν τέλει η προσέλευσή τους στα Αστυνομικά Τμήματα καταλήγει να μην έχει ως αίτημα την προστασία τους, αλλά την απόκτηση ενός επίσημου αποδεικτικού εγγράφου που θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν στην εκδίκαση του διαζυγίου και της επιμέλειας των παιδιών (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 56).

Η υγειονομική κρίση δυσχέρανε σημαντικά την προσβασιμότητα των γυναικών ανεξαρτήτως εθνικότητας στις αστυνομικές αρχές, καθώς η μετάβαση σε Αστυνομικό Τμήμα δεν ενέπιπτε στους επιτρεπτούς λόγους μετακίνησης, κι έτσι για να προχωρήσουν σε καταγγελία όφειλαν να κλείσουν ραντεβού, με αποτέλεσμα η πρόσβασή τους στις δικωτικές αρχές να καθυστερεί σημαντικά, χάνοντας τη διαδικασία του αυτοφώρου (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 61· Βουγιούκα & Λιάπη, 2020: 3· LILA, 2023: 63). Το γλωσσικό εμπόδιο αποτέλεσε έναν επιπλέον επιβαρυντικό παράγοντα που βίωσαν οι μετανάστριες και οι προσφύγισες που δεν μιλούσαν καλά ελληνικά, λόγω της δυσκολίας παροχής υπηρεσιών διερμηνείας και συνεργασίας των φορέων κατά την εκτύλιξη της υγειονομικής κρίσης (LILA, 2023: 64).

Αναφορικά με το κομμάτι των πολιτικών, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, το 2015 το Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών της ΓΓΙΦ διεύρυνε την ομάδα ωφελουμένων εντάσσοντας και γυναίκες που υφίστανται πολλαπλές διακρίσεις, ανάμεσα στις οποίες οι μετανάστριες και οι προσφύγισες. Στο πλαίσιο αυτό, το 2016 υπογράφηκε Πρωτόκολλο Συνεργασίας μεταξύ της τότε ΓΓΙΦ και των αρμόδιων φορέων,³³ διασφαλίζοντας τη συνεργασία τους για τον εντοπισμό, την παραπομπή, την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών και τη στέγαση προσφυγισσών θυμάτων βίας, των παιδιών τους, καθώς και προσφυγισσών μονογονέων. Από το 2016 η ΓΓΔΟΠΙΦ σύστησε σε συνεργασία με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες Ομάδα Εργασίας για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας με σκοπό τον συντονισμό των δράσεων των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στο πεδίο (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2021: 61-62).

Το 2019 πραγματοποιήθηκε αξιολόγηση του Δικτύου Δομών αναφορικά με την περίοδο 2015-2018, κατά την οποία διαπιστώθηκαν εμπόδια στην πρόσβαση των προσφυγισσών στο Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών

³² Παράλληλα καταγράφηκε μια διάχυτη σύγχυση των πληροφοριών που λάμβαναν οι προσφύγισες και οι μετανάστριες από το αστυνομικό προσωπικό, το οποίο σε περιπτώσεις ζητούσε την καταβολή παράβολου για την υποβολή μήνυσης ή αδιαφορούσε για τις διαδικασίες του αυτοφώρου, αρνούνταν τη συνεργασία ελλείψει διερμηνέων, ή προχωρούσε σε αυτή μόνο παρουσία δικηγόρου κ.ά.

³³ Γενική Γραμματεία Υποδοχής του Υπ. Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Υποδοχής του Υπ. Μεταναστευτικής Πολιτικής, Γενική Γραμματεία Δημόσιας Υγείας του Υπ. Υγείας, Υπ. Εθνικής Άμυνας, ΚΕΘΙ, ΕΝΠΕ, ΚΕΔΕ, ΕΚΚΑ, ΕΕΤΑΑ.

βίας κατά των γυναικών, επικεντρωμένα κυρίως στην ελλιπή παροχή υπηρεσιών διερμηνείας και στην ανεπαρκή εκπαίδευση του προσωπικού στη διαχείριση γυναικών από διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα (Βαλασάκη κ.ά, 2021: 156). Το επόμενο διάστημα φαίνεται ότι η αρμόδια Γενική Γραμματεία επιχείρησε να καλύψει το κενό της διερμηνείας, καθώς κατά τη διάρκεια της πανδημίας προχώρησε σε συνεργασία με την UNICEF και τη ΜΕΤΑδραση για την αύξηση της προσβασιμότητας προσφυγισσών και μεταναστριών επιζώσων ενδοοικογενειακής και έμφυλης βίας στις παρεχόμενες υπηρεσίες του Δικτύου Δομών, παρέχοντας διερμηνεία σε 22 γλώσσες (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2020γ: 47). Σε συνεργασία με το Κέντρο Διοτίμα και στο πλαίσιο του Προγράμματος «Survivor», καταρτίστηκαν κατευθυντήριες οδηγίες για διερμηνείς/πολιτισμικές διαμεσολαβήτριες που εργάζονται σε υπηρεσίες για επιζώσες έμφυλης βίας (Ξυθάλη, 2019). Από τον Σεπτέμβριο του 2022, μάλιστα, δόθηκε η δυνατότητα απευθείας διερμηνείας σε ρωσικά και ουκρανικά στη Γραμμή SOS 15900 (Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2022: 57).

Η ανάγκη στέγασης των προσφυγισσών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας και των συχνά πολυπληθών οικογενειών τους αποτελεί μια διαχρονική πρόκληση για το Δίκτυο Δομών. Η μη επάρκεια θέσεων στους Ξενώνες Φιλοξενίας, καθώς και ο διασκορπισμός τους οδηγούν συχνά σε συνθήκες αποκλεισμού των προσφυγισσών (Λιάπη κ.ά., 2019: 23), ενώ η έλλειψη υπηρεσιών διερμηνείας σε σταθερή βάση αποτελεί ένα σημαντικό κενό που εντείνει τον αποκλεισμό των προσφυγισσών και δυσχεραίνει τις συνθήκες συμβίωσης στους Ξενώνες, προκαλώντας εντάσεις τόσο ανάμεσα στις διαμένουσες όσο και με τις/τους εργαζόμενες/-ους (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 43-44). Οι επιζώσες είναι συχνά απρόθυμες να μετακινηθούν από τον τόπο κατοικίας τους, φοβούμενες να απομακρυνθούν από τις υπηρεσίες που διαχειρίζονται την υπόθεση του ασύλου τους, να χάσουν τις θέσεις τους στις δομές προσωρινής φιλοξενίας όπου στεγάζονται, το υποστηρικτικό τους δίκτυο, αλλά και τις ευκαιρίες ενσωμάτωσής τους. Ένας ακόμη περιορισμός αναφορικά με τη μη κάλυψη των αιτημάτων στέγασης των προσφυγισσών έγκειται στον Κανονισμό Λειτουργίας των Ξενώνων, που απαγορεύει τη στέγαση σε αγόρια άνω των 12 ετών (Λιάπη κ.ά., 2019: 72). Ελλείπει εναλλακτικών τόπων διαμονής μεγαλύτερης διάρκειας που να καλύπτουν τις πολύπλευρες ανάγκες των προσφυγισσών, παρατηρείται υψηλό ποσοστό φιλοξενίας προσφυγισσών στα αστικά κέντρα και ειδικά στην Αθήνα, όπου η παραμονή τους παρατείνεται για μεγάλο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα την αδυναμία κάλυψης νέων αιτημάτων (Στρατηγάκη κ.ά., 2021: 44-45). Το πρόβλημα αυτό εντάθηκε περαιτέρω κατά τις

συνθήκες της υγειονομικής κρίσης της πανδημίας του COVID-19, καθώς ο αριθμός των αιτημάτων στέγασης προσφυγισσών που διέμεναν σε επισφαλείς συνθήκες αυξήθηκε σημαντικά, ενώ ο αριθμός διαθέσιμων κλινών παρέμεινε σταθερός και οι καθυστερήσεις στις υπηρεσίες υγείας για την πραγματοποίηση των απαραίτητων ιατρικών εξετάσεων για τη στέγαση των επιζωσών, παράλληλα με τη διαρκή έλλειψη υπηρεσιών διερμηνείας, οδήγησαν στην αδυναμία επαρκούς ανταπόκρισης στην αυξημένη ζήτηση για στέγαση (LILA, 2023: 64).

Η Ομάδα Εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Καταπολέμηση της Βίας εναντίον των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (GREVIO, 2023), στις συστάσεις που κατέθεσε το 2023 προς τις ελληνικές Αρχές, συμπεριέλαβε την ανάγκη για καταπολέμηση των διακρίσεων που υφίστανται οι γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ, τη διάχυση της ενημέρωσης αυτών των γυναικών σχετικά με τα δικαιώματά τους και τις διαθέσιμες υπηρεσίες υποστήριξης και προστασίας τους σε γλώσσες που να κατανοούν, αλλά και την περαιτέρω ενίσχυση αυτών των υπηρεσιών, τόσο με την επέκταση των διαθέσιμων Ξενώνων όσο και με τη δημιουργία έκτακτων καταλυμάτων. Ακόμη, επεσήμανε την ανάγκη ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή μαζί τους αναφορικά με τον τρόπο που θα έπρεπε να τις εξυπηρετούν, ενώ κάνει ειδική μνεία και στις γυναίκες Ρομά. Τέλος, επισημαίνει την ανάγκη συλλογής αξιόπιστων δεδομένων και την ενίσχυση της έρευνας σε αυτό το πεδίο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ

Η επισκόπηση ερευνών ανέδειξε ότι την περίοδο της οικονομικής κρίσης η έμφυλη ανάγνωση των επιπτώσεών της εστιάζει κατά κύριο λόγο στην αγορά εργασίας και το κράτος πρόνοιας. Ειδικότερα, παρά το ερευνητικό ενδιαφέρον για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο φύλο, δεν εκπονήθηκαν πρωτογενείς έρευνες ευρείας κλίμακας για την αποτύπωση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της εν λόγω κρίσης. Τα ποσοτικά δεδομένα για την ενδοοικογενειακή βία την περίοδο της κρίσης, που συλλέγονται από εθνικούς φορείς, εξαντλούνται σε στοιχεία που δημοσιεύει η Ελληνική Αστυνομία και η Γενική Γραμματεία Ισότητας και αφορούν, αντίστοιχα, επίσημες καταγγελίες και αιτήματα γυναικών στο Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών. Από τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας την περίοδο της οικονομικής κρίσης καταγράφεται διαχρονικά μια σημαντική αύξηση των γυναικών που καταγγέλλουν ενδοοικογενειακή βία, η οποία δεν είναι ανεξάρτητη από την εκκίνηση της λειτουργίας του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών.

Οι περιορισμένες, αλλά εξαιρετικά περιεκτικές, ποιοτικές διερευνήσεις που διενεργούνται για να εξετάσουν τη συσχέτιση ενδοοικογενειακής βίας και οικονομικής κρίσης αναδεικνύουν ότι δεν υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ κρίσης και έμφυλης βίας, αλλά ότι οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για την ενίσχυση βίαιων συμπεριφορών –με μεγαλύτερη ένταση ή συχνότητα– εντός του οικογενειακού πλαισίου. Η οικονομική πίεση, τα οικονομικά προβλήματα και οι έμφυλες μεταβολές στην απασχόληση την περίοδο της οικονομικής κρίσης αναδεικνύονται από τις παραπάνω έρευνες ως παράγοντες που επιδρούν στην εκδήλωση της έμφυλης βίας στην οικογένεια.

Επιπλέον, σε επίπεδο πολιτικών, την ίδια περίοδο, εν μέσω εκτενών περικοπών για προνοιακές δομές και δομές κοινωνικής φροντίδας, δημιουργείται και ξεκινάει τη λειτουργία του το Δίκτυο Δομών για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών της (τότε) ΓΓΙΦ, το οποίο σύντομα διευρύνει την παροχή υπηρεσιών σε γυναίκες που υφίστανται πολλαπλές διακρίσεις. Το 2018 η εθνική νομοθεσία ενισχύεται καθοριστικά με την κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης. Παρά τις θετικές θεσμικές εξελίξεις, οι επιπτώσεις της κρίσης στο κοινωνικό κράτος, οι οποίες προστέθηκαν στις διαχρονικές παθογένειες που συνδέονται με τη διαχείριση καταγγελιών, δημιούργησαν πρόσθετα εμπόδια για τη στήριξη των θυμάτων έμφυλης βίας και επηρέασαν τη δυνατότητα των θυμάτων να

ξεφύγουν από μια βίαιη σχέση και να ανακάμψουν από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης.

Η υγειονομική κρίση, με τους πρωτόγνωρους περιορισμούς που τέθηκαν στο πλαίσιο διαχείρισής της, συσχετίστηκε αμέσως με το φαινόμενο της έμφυλης και ιδιαίτερα της ενδοοικογενειακής βίας. Απόρροια αυτής της συσχέτισης αποτέλεσε η αύξηση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για τη μελέτη της έμφυλης βίας κατά την περίοδο της πανδημίας. Η αύξηση της συχνότητας και της κλιμάκωσης της κακοποίησης κατά την καραντίνα διαφαίνεται μέσα από ποιοτικές διερευνήσεις, με την οικονομική πίεση και αβεβαιότητα, την ανεργία και το άγχος της διασποράς του ιού να εντάσσονται στους παράγοντες που επηρέασαν τη συμπεριφορά των δραστών. Επιπλέον, από την ερευνητική δραστηριότητα, διαπιστώνεται ότι η κοινωνική απομόνωση ευνόησε την άσκηση ελέγχου και ενέτεινε τη δυσκολία πρόσβασης των επιζωσών σε ένα υποστηρικτικό πλαίσιο προστασίας.

Τα επίσημα διαθέσιμα δεδομένα αναδεικνύουν μια σαφή αυξητική τάση που καταγράφεται με την εφαρμογή του lockdown στις κλήσεις της Γραμμής SOS, η οποία όμως δεν αποτυπώνεται στα σχετικά στατιστικά δεδομένα της Ελληνικής Αστυνομίας, εξαιτίας της δυσκολίας των γυναικών να φθάσουν στις αστυνομικές αρχές, αλλά και της αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων. Σημαντικό ρόλο στην αύξηση του αριθμού γυναικών που απευθύνονται σε υποστηρικτικές δομές για την έμφυλη βία διαδραματίζουν οι πολιτικές που αναπτύσσονται για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού κατά τη διάρκεια της πανδημίας, καθώς και η έναρξη του ελληνικού #MeToo. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι υπηρεσίες του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών αναπροσαρμόζονται άμεσα για να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες και τις συνθήκες της πανδημίας.

Η έμφυλη προσέγγιση της ενεργειακής φτώχειας αναδεικνύει ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε δυσμενή θέση εξαιτίας και των διαχρονικών έμφυλων ανισοτήτων στην αγοράς εργασίας. Παρά το γεγονός ότι το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας δεν είχε μέχρι τώρα διερευνηθεί σε άμεση συσχέτιση με την ενεργειακή κρίση, εντούτοις η επισκόπηση δεδομένων που σχετίζονται με τη διαρκώς αυξανόμενη ενεργειακή φτώχεια παραπέμπει σε παλαιότερες βιβλιογραφικές αναφορές, που εντάσσουν την οικονομική κατάσταση, την ανεργία και τον βαθμό οικονομικής αυτονομίας των επιζωσών στο πλέγμα των παραγόντων που αυξάνουν τον κίνδυνο της ενδοοικογενειακής βίας. Παράλληλα, την τρέχουσα περίοδο της ενεργειακής κρίσης, καταγράφεται αυξητική τάση στις επίσημες καταγγελίες περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας. Αυτό το δεδομένο, σε συνδυασμό με την αναγνώριση της επίδρασης της οικονομικής κατάστασης στην απόφαση των θυμάτων να

εγκαταλείψουν μια βίαιη σχέση οδήγησε στην ανάπτυξη πολιτικών για την προώθηση της ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας και την οικονομική υποστήριξή τους.

Η διερεύνηση της σχέσης της ενδοοικογενειακής βίας με επιπλέον κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις παραμένει περιορισμένη. Ακόμα πιο περιορισμένη, σχεδόν αδιερεύνητη, παραμένει η διασύνδεση των παραπάνω διαστάσεων υπό το πρίσμα των επιπτώσεων των κοινωνικών μετασχηματισμών που εντοπίζονται κατά τις διαδοχικές κρίσεις στο ελληνικό πλαίσιο. Παρά την περιορισμένη έρευνα, η επισκόπηση βιβλιογραφικών δεδομένων για τη συσχέτιση της ενδοοικογενειακής βίας με τη διάσταση της αναπηρίας προσέφερε σημαντική γνώση για την αποκάλυψη παραγόντων που καθιστούν τις γυναίκες με αναπηρίες πιο ευάλωτες απέναντι στην ενδοοικογενειακή βία. Ειδικότερα, παρότι δεν υπάρχουν επίσημα δεδομένα, η βιβλιογραφία δείχνει ότι μια σειρά από παράγοντες συνθέτουν ένα πολύπλοκο πλέγμα που επιδεινώνει περαιτέρω την έκθεση των γυναικών με αναπηρίες στην έμφυλη βία.

Οι μισαναπηρικές προκαταλήψεις, ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας, η φυσική και οικονομική εξάρτησή τους αποτελούν μερικούς από τους παράγοντες που συντείνουν στην αποθάρρυνσή τους ώστε να απευθυνθούν σε υποστηρικτικές δομές ή να καταγγείλουν τη βία που υφίστανται. Επιπλέον, οι σχετικές έρευνες στο ελληνικό πλαίσιο ανέδειξαν σημαντικά ελλείμματα σε θεσμικό επίπεδο (π.χ. απουσία εκπαίδευσης προσωπικού δομών σε θέματα αναπηρίας, έλλειψη πρωτοκόλλων κ.ά.), καθώς και θεσμικές στρεβλώσεις που οδηγούν στην έλλειψη εμπιστοσύνης και στον δισταγμό των θυμάτων να αναζητήσουν βοήθεια. Παρόλο που εξαγγέλλονται πολιτικές, στοχεύοντας σε γυναίκες με αναπηρίες επιζώσες έμφυλης βίας, οι αντίστοιχες δράσεις είναι πολύ περιορισμένες και η ανάγκη για ενίσχυση των πρωτοβουλιών παραμένει επιτακτική.

Αντίθετα με τη διερεύνηση της συσχέτισης της ενδοοικογενειακής βίας με τη διάσταση της αναπηρίας, η διερεύνηση της συσχέτισης με τον παράγοντα «μετανάστευση» είναι περισσότερο εκτεταμένη στο ελληνικό πλαίσιο. Αν και το φαινόμενο υποκαταγράφεται σε επίπεδο αστυνομικών δεδομένων, τα δεδομένα του Δικτύου Δομών της ΓΓΙΑΔ δείχνουν ότι από το 2016 οι μετανάστριες και οι προσφύγισες αποτελούν ένα σημαντικό μέρος των γυναικών που έχουν φιλοξενηθεί σε Ξενώνες. Από τις έρευνες που έχουν διενεργηθεί, τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες και οι προσφύγισες και τις αποτρέπουν από το να προχωρήσουν σε καταγγελία περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας θα μπορούσαν να συνοψιστούν στην έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, στη δομική βία που ασκεί το σύστημα απονομής δικαιοσύνης και εκφράζεται μέσα από τον αποθαρρυντικό ρόλο της αστυνομίας, και στις δυσκολίες πρόσβασης τόσο στις αστυνομικές αρχές όσο και σε δομές παροχής υποστηρικτικών υπηρεσιών οι οποίες αφορούν τόσο το γλωσσικό εμπόδιο όσο και

την έλλειψη ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης του προσωπικού που καλείται να εξυπηρετήσει.

Ειδικότερα, ο ρόλος της αστυνομίας έχει εξεταστεί από πληθώρα μελετών, οι οποίες έχουν αναδείξει τη δομική βία, που εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι οι μεγάλες καθυστερήσεις πρόσβασης στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές, καθώς και στις υπηρεσίες υγείας, στο πλαίσιο της υγειονομικής κρίσης, ενέτειναν την επισφάλεια και την ευαλωτότητα των γυναικών με μεταναστευτικό ή προσφυγικό υπόβαθρο. Εν μέσω της προσφυγικής κρίσης, ξεκινά να εντάσσεται η δυνατότητα διερμηνείας στο πλαίσιο των συμβουλευτικών υπηρεσιών και καταρτίζονται κατευθυντήριες οδηγίες για διερμηνείς/πολιτισμικές διαμεσολαβήτριες. Ωστόσο, οι δυσκολίες κάλυψης των στεγαστικών αναγκών των μεταναστριών/προσφυγισσών, που καταγράφονται με ιδιαίτερη ένταση την περίοδο της πανδημίας, παραμένουν στις υπό αντιμετώπιση προκλήσεις.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

5. Ποσοτικά ευρήματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες του Προγράμματος

Στο πλαίσιο υλοποίησης του ΠΕ5 “Survey Research”³⁴ διενεργήθηκαν από το ΕΚΚΕ δύο δειγματοληπτικές έρευνες, μία μέσω τηλεφωνικών και διαδικτυακών συνεντεύξεων και μία μέσω συνεντεύξεων πρόσωπο με πρόσωπο. Η δειγματοληπτική έρευνα διά ζώσης διενεργήθηκε για τον έλεγχο και την ενίσχυση της αξιοπιστίας της τηλεφωνικής/διαδικτυακής έρευνας. Έτσι, χρησιμοποιήθηκε το ίδιο ερωτηματολόγιο, εμπλουτισμένο με ανοικτές ερωτήσεις. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι απαντήσεις που έδωσαν οι ερωτώμενες αναφορικά με τις συνέπειες της οικονομικής, της υγειονομικής και της ενεργειακής κρίσης στην άσκηση της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα. Πράγματι, οι απαντήσεις των ερωτώμενων στις συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο επικυρώνουν εκείνες που δόθηκαν στις τηλεφωνικές/διαδικτυακές. Κατά κανόνα, οι απαντήσεις κινούνται στα ίδια επίπεδα, με ορισμένες διαφοροποιήσεις στα ποσοστά. Έτσι, στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων που ακολουθεί τα ευρήματα των δύο ερευνών παρουσιάζονται ταυτόχρονα, με ξεχωριστή αναφορά στα ποσοστά που κατέλαβε η κάθε απάντηση σε κάθε μία από αυτές.

Αναφορικά με το δείγμα των ερευνών, υπενθυμίζεται ότι και στις δύο περιπτώσεις αυτό αποτελείται από γυναίκες ηλικίας 35 έως 65 ετών. Το ηλικιακό αυτό εύρος καθορίστηκε από τους ερευνητικούς σκοπούς, καθώς επιδιώχθηκε η καταγραφή της εμπειρίας γυναικών που είχαν εργαστεί τουλάχιστον κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια των δεκαπέντε ετών εκτύλιξης αυτών των πολλαπλών κρίσεων. Η τηλεφωνική/διαδικτυακή έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 1.212 γυναικών – 922 αποκρίθηκαν σε τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 290 προχώρησαν στη συμπλήρωση διαδικτυακών ερωτηματολογίων,³⁵ ενώ 260 γυναίκες συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο παρουσία του/της ερευνητή/-τριας.

5.1 Το έμφυλο αποτύπωμα των κρίσεων

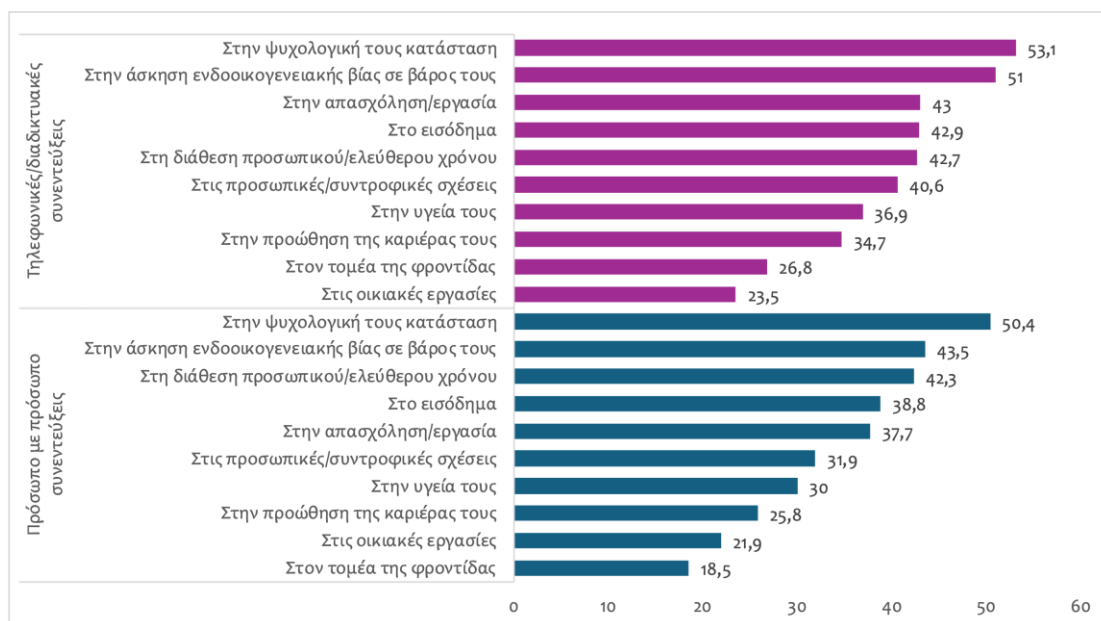
Οι συμμετέχουσες στην ποσοτική έρευνα κλήθηκαν να επιλέξουν σε ποια πεδία θεωρούν ότι οι κρίσεις επιβάρυναν τις γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τους άνδρες. Οι

³⁴ Το παραδοτέο του ΠΕ5 των Χαραλάμπη, Α. & Τσίγκανου, Ι. με τίτλο: «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις: Αποτελέσματα των δειγματοληπτικών ερευνών», το οποίο περιλαμβάνει τη διαδικασία των δειγματοληπτικών ερευνών, την επεξεργασία των πρωτογενών δεδομένων, καθώς και αρχικά ερευνητικά πορίσματα, είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο του Έργου.

³⁵ Η χρήση του διαδικτυακού ερωτηματολογίου επιλέχθηκε για την προσέγγιση γυναικών νεότερων ηλικιών.

ερωτώμενες είχαν τη δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων από μια λίστα δέκα επιλογών που δίνονταν από το ερωτηματολόγιο. Το συγκεκριμένο ερώτημα παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς τέθηκε εκ νέου στις συμμετέχουσες, ζητώντας τους να επιλέξουν τις απαντήσεις που εξέφραζαν τους τρόπους με τους οποίους οι κρίσεις επιβάρυναν τις ίδιες.

Αναφορικά με το γενικότερο έμφυλο αποτύπωμα των κρίσεων (Διάγραμμα 3), τόσο στην τηλεφωνική/διαδικτυακή έρευνα όσο και στις διά ζώσης συνεντεύξεις, στην πρώτη θέση βρέθηκε η επιβάρυνση της ψυχολογικής κατάστασης των γυναικών (με ποσοστό 53,1% στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 50,4% στις διά ζώσης) και στη δεύτερη η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους (με ποσοστό 51% και 43,5% στις τηλεφωνικές και διά ζώσης συνεντεύξεις αντίστοιχα). Η επίπτωση στην απασχόληση και το εισόδημα βρέθηκαν στην τρίτη και στην τέταρτη θέση των τηλεφωνικών συνεντεύξεων, με σχεδόν ταυτόσημα ποσοστά (43% και 42,9% αντίστοιχα). Στις αντίστοιχες θέσεις των συνεντεύξεων πρόσωπο με πρόσωπο βρέθηκαν η διάθεση προσωπικού ελεύθερου χρόνου (42,3%) και το εισόδημα (38,8%), ενώ η απασχόληση κατατάχθηκε στην πέμπτη θέση (με ποσοστό 37,7%).

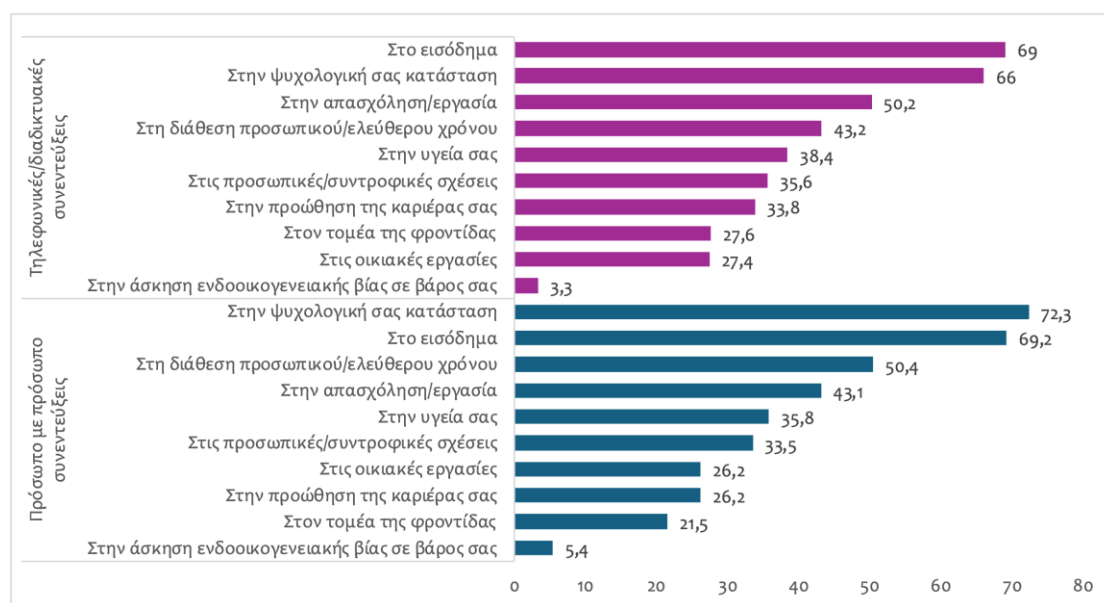

Διάγραμμα 3. Πού επιβάρυναν περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες οι κρίσεις

Ωστόσο, όταν οι ερωτώμενες κλήθηκαν να επιλέξουν τα πεδία στα οποία επιβαρύνθηκαν οι ίδιες από τις κρίσεις, η εικόνα παρουσιάζεται διαφοροποιημένη. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτή την ερώτηση δεν υπήρχε η συγκριτική αξιολόγηση σε σχέση με τους άνδρες. Οι γυναίκες κλήθηκαν να αποτιμήσουν την προσωπική τους εμπειρία, χωρίς να συγκριθούν με τους άνδρες.

Έτσι, στην ερώτηση στην οποία κλήθηκαν να εστιάσουν μονομερώς στην εμπειρία τους, στις τηλεφωνικές/διαδικτυακές συνεντεύξεις (Διάγραμμα 4) η επίπτωση στο εισόδημά

τους κατέλαβε την πρώτη θέση (με ποσοστό 69%), η ψυχολογική τους κατάσταση στη δεύτερη θέση (66%), η απασχόληση στην τρίτη (50,2%), ενώ η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους βρέθηκε στην τελευταία θέση (με ποσοστό 3,3%). Παρόμοια ήταν η εικόνα και των συνεντεύξεων πρόσωπο με πρόσωπο (Διάγραμμα 2), καθώς η επίπτωση στην ψυχολογική τους κατάσταση βρέθηκε στην πρώτη θέση (72,3%), στο εισόδημά τους στη δεύτερη θέση (69,2%), η διάθεση προσωπικού/ελεύθερου χρόνου στην τρίτη θέση (50,4%) και η απασχόληση στην τέταρτη θέση (43,1%), ενώ η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας βρέθηκε επίσης στην τελευταία θέση (με ποσοστό 5,4%).

Διάγραμμα 4. Πού επιβαρύνθηκαν οι ίδιες οι συμμετέχουσες από τις κρίσεις

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι όταν οι ερωτώμενες αναφέρονται συνολικά στον γυναικείο πληθυσμό που κατοικεί στην Ελλάδα και έχει βιώσει τις επιπτώσεις των κρίσεων τα τελευταία δεκαπέντε έτη, συγκριτικά με τον ανδρικό, προτεραιοποιούν τις επιπτώσεις στην ψυχολογική κατάσταση των γυναικών, γενικά, καθώς και την άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους. Όμως, όταν απαντούν με γνώμονα την επιβάρυνση που βιώνουν οι ίδιες, χωρίς τη σύγκριση με τους άνδρες, στις πρώτες θέσεις βρίσκονται, πέρα από την ψυχολογική κατάσταση, οι επιπτώσεις στο εισόδημα, την απασχόληση και τον ελεύθερο χρόνο τους. Φαίνεται, δηλαδή, ότι στην πρώτη ερώτηση οι υλικές επιπτώσεις των κρίσεων υποτιμώνται και ως πρωτεύουσες αναδεικνύονται οι ψυχολογικές επιπτώσεις και η βία. Με άλλα λόγια, όταν καλούνται να μιλήσουν για το σύνολο του γυναικείου πληθυσμού, οι ερωτώμενες υποπίπτουν σε μια στερεοτυπική έμφυλη αναπαράσταση, σύμφωνα με την οποία οι γυναίκες κυριαρχούν στο πεδίο των συναισθημάτων και οι άνδρες στον υλικό

κόσμο, ενώ, όταν την επόμενη στιγμή καλούνται να μιλήσουν για το προσωπικό τους βίωμα, αναδεικνύουν τόσο τις υλικές όσο και τις συναισθηματικές επιπτώσεις των κρίσεων.

Ακόμη, λαμβάνοντας υπόψη ότι, όταν οι ερωτώμενες απαντούν για τις εαυτές τους, η ενδοοικογενειακή βία καταγράφει το χαμηλότερο ποσοστό, με μόλις 39 γυναίκες να επιλέγουν αυτή την απάντηση σε σύνολο 1.212 ερωτώμενων, και καθώς η συγκεκριμένη ερώτηση αναφέρεται στη σωρευτική επίπτωση των πολλαπλών κρίσεων των τελευταίων ετών, η τόσο υψηλή θέση που κατέγραψε το ζήτημα της ενδοοικογενειακής βίας στο ερώτημα που αφορούσε γενικά τον γυναικείο πληθυσμό συγκριτικά με τον ανδρικό ενδέχεται να έχει επηρεαστεί από την ορατότητα που έλαβε το φαινόμενο κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης. Αν οι κρίσεις επηρέαζαν σε τόσο μεγάλο βαθμό το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας όσο καταγράφηκε στο πρώτο ερώτημα, τότε το ποσοστό της συγκεκριμένης απάντησης θα έπρεπε ήταν εξίσου υψηλό και στο δεύτερο ερώτημα.

Μια ακόμη ερμηνεία της διαφοροποίησης του βαθμού που οι ερωτώμενες θεωρούν ότι η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας επηρεάστηκε από τις πολλαπλές κρίσεις, ενδεχομένως να έγκειται στην έλλειψη της έμφυλης συγκριτικής αποτίμησης στη δεύτερη ερώτηση και στην αναγνώριση του έμφυλου χαρακτήρα του φαινομένου. Δηλαδή, φαίνεται πως οι ερωτώμενες αναγνωρίζουν ότι η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας επηρεάζει κυρίως τις γυναίκες, καθώς, όταν καλούνται να επιλέξουν τις επιπτώσεις των κρίσεων που θεωρούν ότι επηρέασαν σε μεγαλύτερο βαθμό τις γυναίκες από τους άνδρες, η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση, ενώ, όταν καλούνται να απαντήσουν για τις εαυτές τους, αυτή είναι η λιγότερο επιλεγμένη απάντηση. Ακόμη, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι 39 αυτές γυναίκες δεν επέλεξαν στο σύνολό τους την άσκηση ενδοοικογενειακής βίας ως μια από τις επιπτώσεις των κρίσεων στις γυναίκες γενικότερα, 15 από αυτές τις γυναίκες δήλωσαν ότι η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους επηρεάστηκε από τις κρίσεις, αλλά δεν δήλωσαν ότι θεωρούν πως επηρέασε συνολικά τον γυναικείο πληθυσμό. Τα συγκεκριμένα ερωτήματα της ποσοτικής έρευνας ανιχνεύουν την άποψη των ερωτώμενων αναφορικά με τις επιπτώσεις των κρίσεων στις ίδιες, αλλά και στις γυναίκες γενικότερα. Ο τρόπος που οι κρίσεις επέδρασαν στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας εξετάζεται ενδελεχώς στην επόμενη ενότητα, που αναλύει τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι η αναγνώριση της ενδοοικογενειακής βίας ως μιας σημαντικής επίπτωσης των κρίσεων στον γυναικείο πληθυσμό συνδέεται με την ορατότητα που έλαβε το φαινόμενο κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης.

5.2 Η αξιολόγηση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας υπό το πρίσμα των κρίσεων

Στις αποκρινόμενες τέθηκε και το ερώτημα του κατά πόσον θεωρούν ότι η συχνότητα άσκησης της ενδοοικογενειακής βίας επηρεάστηκε από τις συνθήκες κρίσης (Διάγραμμα 5). Η συντριπτική πλειονότητα των ερωτώμενων πιστεύει ότι η ενδοοικογενειακή βία ασκείται αρκετά ή πολύ συχνά καθ' όλη τη διάρκεια των 15 υπό εξέταση ετών. Τα ποσοστά των ερωτώμενων που δήλωσαν ότι η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας είναι αρκετά ή πολύ συχνή στις τρέχουσες συνθήκες είναι ταυτόσημα με εκείνα της περιόδου της πανδημίας τόσο στις τηλεφωνικές/διαδικτυακές συνεντεύξεις (93,8%) όσο και στις διά ζώσης (97,6%). Τα αντίστοιχα ποσοστά για την περίοδο των μνημονίων ήταν χαμηλότερα (78,3% στην τηλεφωνική/διαδικτυακή έρευνα και 88,3% στην πρόσωπο με πρόσωπο). Ωστόσο, η πλειονότητα των αποκρινόμενων πιστεύει ότι κατά την πανδημία η άσκηση συντροφικής βίας ήταν πολύ συχνή (62,5% στις τηλεφωνικές/διαδικτυακές συνεντεύξεις και 61,1% στις διά ζώσης).

Διάγραμμα 5. Πόσο συχνή θεωρούν οι ερωτώμενες ότι είναι (ήταν) η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας από σύζυγο/σύντροφο στην Ελλάδα στις τρέχουσες συνθήκες, κατά την περίοδο της πανδημίας και κατά την περίοδο των μνημονίων

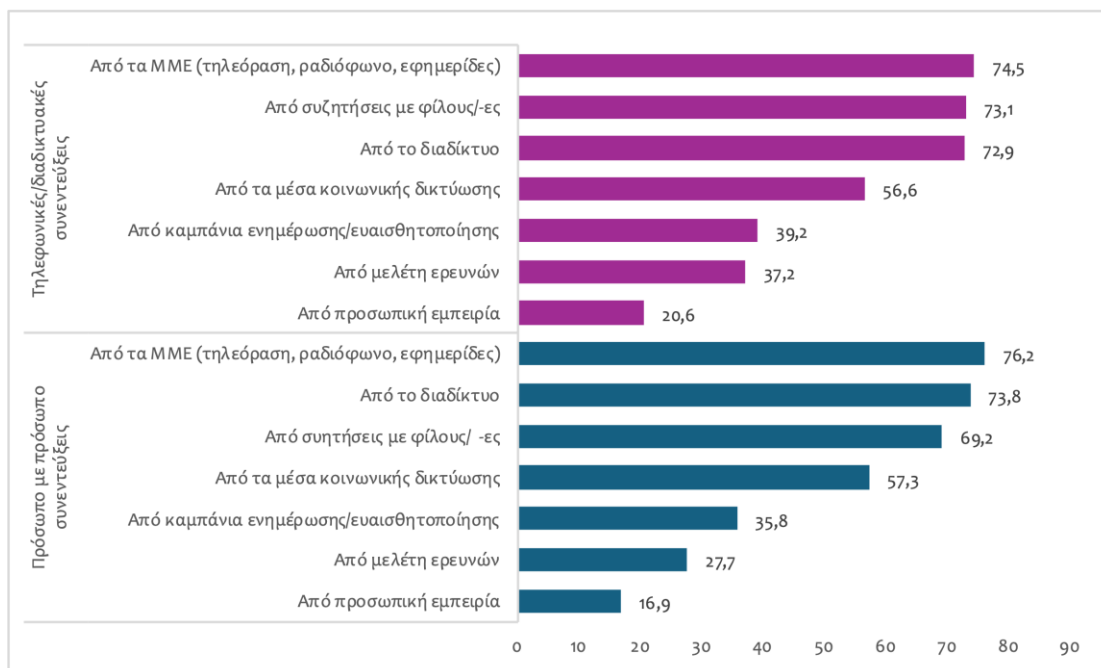
Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων πιστεύει ότι η ενδοοικογενειακή βία αυξήθηκε κυρίως κατά την περίοδο της πανδημίας (88,8% των τηλεφωνικών/διαδικτυακών συνεντεύξεων και 87,6% των δια ζώσης), δευτερευόντως στις τρέχουσες συνθήκες και σε μικρότερο βαθμό κατά την περίοδο των μνημονίων (Διάγραμμα 6). Καθώς κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης το φαινόμενο της έμφυλης βίας έλαβε εκτεταμένη ορατότητα, τόσο μέσα από την εμφάνιση του κινήματος #MeToo –και στην Ελλάδα– όσο και μέσα από τις καμπάνιες ευαισθητοποίησης και τα έκτακτα μέτρα που έλαβε το κράτος, η άποψη των γυναικών αναφορικά με τη συχνότητα άσκησης της ενδοοικογενειακής βίας ενδέχεται να έχει επηρεαστεί από την ορατότητα του φαινομένου.

Διάγραμμα 6. Αν σύμφωνα με τις συμμετέχουσες η ενδοοικογενειακή βία αυξήθηκε, παρέμεινε ίδια ή μειώθηκε στις τρέχουσες συνθήκες, κατά την περίοδο της πανδημίας και κατά την περίοδο των μνημονίων

Η επιρροή της ορατότητας που έλαβε το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης στη διαμόρφωση της άποψης των ερωτώμενων καταδεικνύεται από τους τρόπους με τους οποίους δηλώνουν ότι σχημάτισαν την άποψή τους (Διάγραμμα 7). Στις πρώτες θέσεις και με πολύ κοντινά ποσοστά βρίσκονται τα ΜΜΕ (74,5% στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 76,2% στις δια ζώσης), οι συζητήσεις με τον κοινωνικό τους περίγυρο (73,1% στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 69,2% στις δια ζώσης)

και το διαδίκτυο (72,9% στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 73,8% στις διά ζώσης), ενώ στη συνέχεια ακολουθούν και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (56,6% στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις και 57,3% στις διά ζώσης).

Διάγραμμα 7. Πώς σχηματίστηκαν οι απόψεις των ερωτώμενων

Η υπόθεση αυτή ενισχύεται περαιτέρω από το γεγονός ότι το ποσοστό των γυναικών που γνώριζαν κάποια γυναίκα σε βάρος της οποίας ασκήθηκε ενδοοικογενειακή βία κατά τη διάρκεια της καραντίνας είναι χαμηλότερο εκείνων που γνωρίζουν σήμερα κάποια γυναίκα θύμα ενδοοικογενειακής βίας (Διάγραμμα 8). Ωστόσο, αυτό ενδέχεται να οφείλεται και στο γεγονός ότι η ορατότητα και η ευαισθητοποίηση γύρω από την έμφυλη βία έχει οδηγήσει στην εν μέρει αποστιγματοποίηση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί περισσότερες γυναίκες στο να μιλούν ανοιχτά για το βίωμά τους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρότι οι διαφοροποιήσεις των γυναικών ανάμεσα στις δύο έρευνες είναι μικρές, τα ποσοστά των γυναικών που δήλωσαν ότι γνωρίζουν κάποια γυναίκα σε βάρος της οποίας έχει ασκηθεί ενδοοικογενειακή βία είτε σήμερα είτε κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν υψηλότερα στις διά ζώσης συνεντεύξεις από ό,τι στις τηλεφωνικές/διαδικτυακές. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως οφείλεται και στο ευρύτερο κλίμα εμπιστοσύνης και εγγύτητας που δημιουργείται στις συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο.

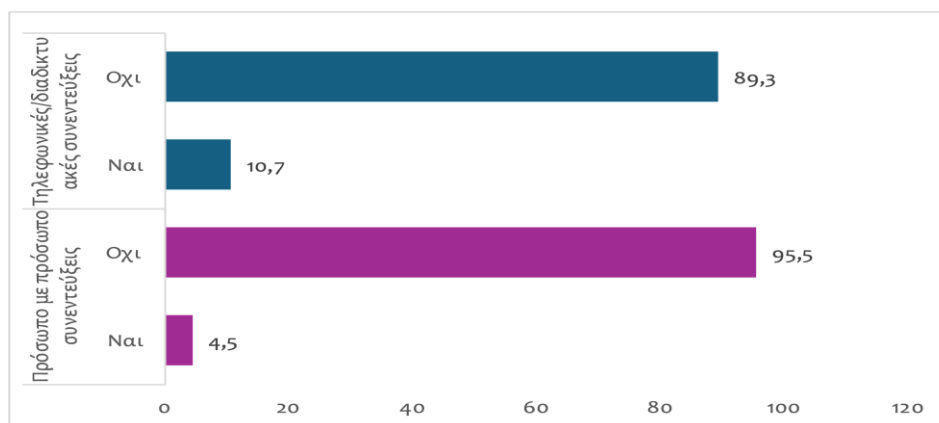
Διάγραμμα 8. Αν οι συμμετέχουσες γνωρίζουν κάποια γυναίκα που σε βάρος της ασκείται ή ασκήθηκε ενδοοικογενειακή βία

Ο αριθμός των γυναικών που αποκάλυψε στις συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο ότι έχει υπάρξει θύμα ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια της καραντίνας ανήλθε σε 12 στο σύνολο των 260 ερωτώμενων, μόλις 1 στις 20. Γνωρίζοντας από τις δύο πανευρωπαϊκές επιδημιολογικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί την τελευταία δεκαετία (FRA, 2014· Παπαδόπουλος κ.ά., 2023) ότι 1 στις 3 γυναίκες έχει υπάρξει θύμα έμφυλης βίας κατά τη διάρκεια της ζωής της, ο αριθμός των γυναικών που αποκάλυψε ότι σε βάρος τους έχει ασκηθεί ενδοοικογενειακή βία κρίνεται μικρός. Αυτό οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι η ερώτηση ήταν στοχευμένη στην περίοδο της υγειονομικής κρίσης όσο και στην υποκαταγραφή που παρατηρείται γενικότερα στο φαινόμενο της έμφυλης βίας.

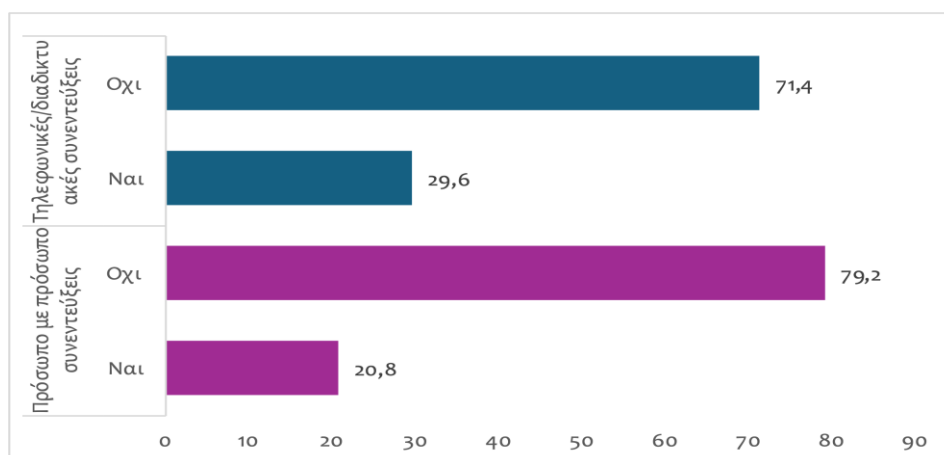
Ωστόσο, επιβεβαιώνονται τόσο τα βασικά ευρήματα της ποιοτικής έρευνας που θα ακολουθήσει όσο και της ευρύτερης βιβλιογραφίας γύρω από το ζήτημα της άσκησης ενδοοικογενειακής βίας κατά των περιόδων κρίσεων. Για τη συντριπτική πλειονότητα των γυναικών που αποκρίθηκαν στη μελέτη και αποκάλυψαν τη θυματοποίησή τους κατά τη διάρκεια της καραντίνας, αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά (9 στις 12, 75%), ενώ ο δράστης σχεδόν στο σύνολο των περιπτώσεων ήταν ο σύζυγος/σύντροφός τους (10 στις 12, 83%).

5.3 Αξιολόγηση των μέτρων του κράτους για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας

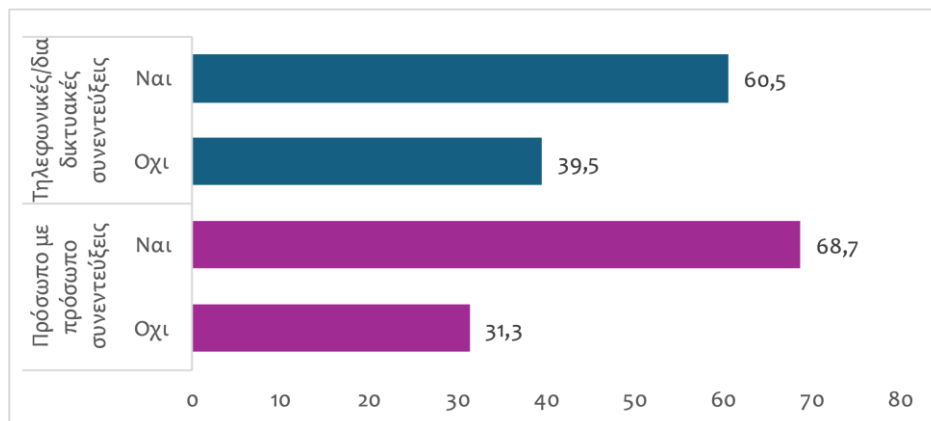
Οι ερωτώμενες που ανταποκρίθηκαν τόσο στην τηλεφωνική/διαδικτυακή έρευνα όσο και στην πρόσωπο με πρόσωπο, όπως φαίνεται στα ακόλουθα Διαγράμματα (9,10,11), θεωρούν ότι η Πολιτεία δεν προστατεύει επαρκώς τις γυναίκες θύματα (89,3% στις τηλεφωνικές και 95,5% στις διά ζώσης). Υψηλά είναι επίσης τα ποσοστά των γυναικών που θεωρούν ότι τα θύματα δεν έχουν επαρκή ενημέρωση αναφορικά με τα μέτρα της Πολιτείας (71,4% στις τηλεφωνικές και 79,2% στις διά ζώσης). Αντίθετα, οι αποκρινόμενες δηλώνουν ότι οι ίδιες γνωρίζουν τα μέτρα της Πολιτείας σε πολύ μεγάλο ποσοστό (60,5% στις τηλεφωνικές και 68,7% στις διά ζώσης).

Διάγραμμα 9. Αν οι συμμετέχουσες θεωρούν ότι η Πολιτεία προστατεύει και υποστηρίζει επαρκώς τις γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας

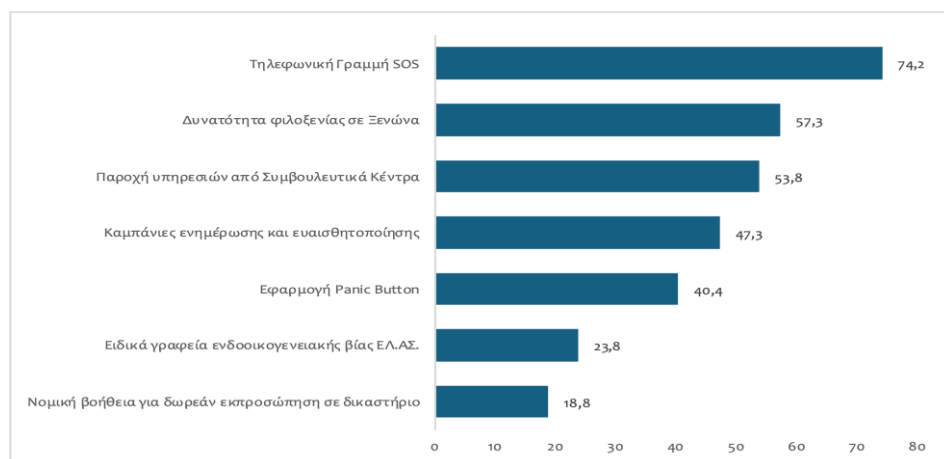

Διάγραμμα 10. Αν οι συμμετέχουσες θεωρούν ότι οι γυναίκες θύματα έχουν ενημέρωση για τα μέτρα στήριξης από την Πολιτεία

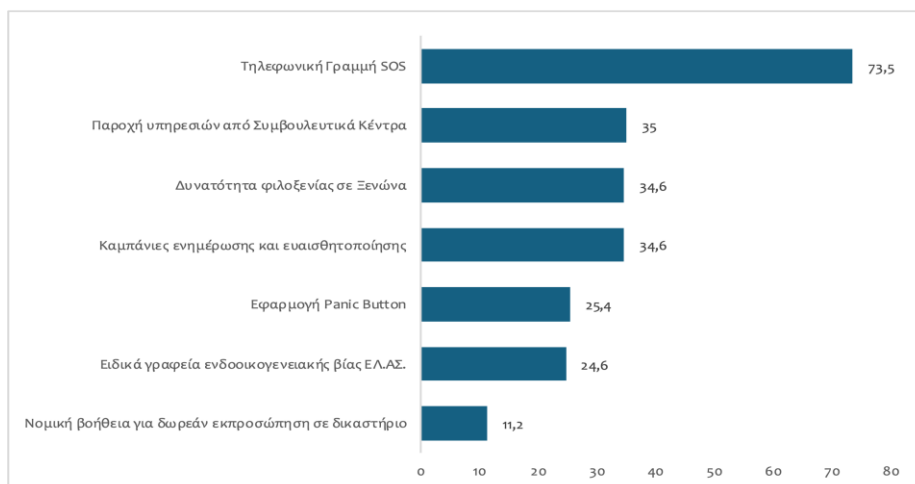

Διάγραμμα 11. Αν οι συμμετέχουσες είναι ενήμερες για τα μέτρα στήριξης από την Πολιτεία που υποστηρίζουν τις γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας

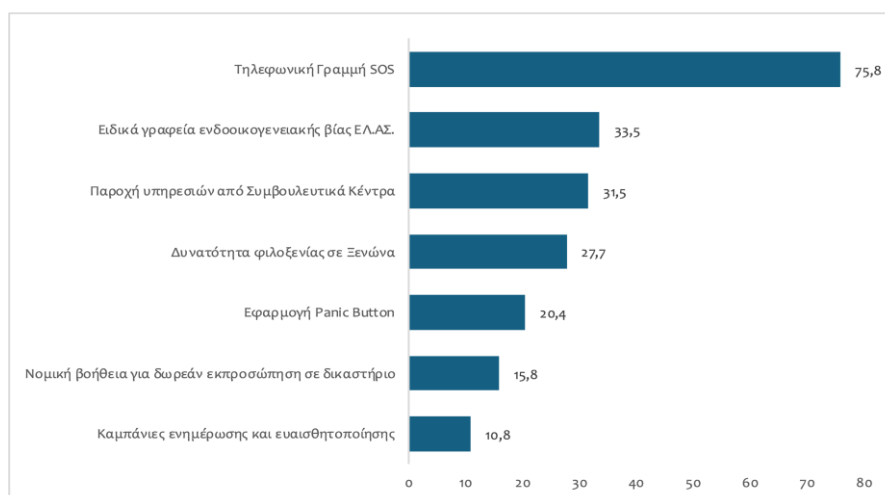
Στις συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο τέθηκαν τρεις ξεχωριστές ερωτήσεις αναφορικά με τα συγκεκριμένα μέτρα στήριξης των γυναικών που έχουν βιώσει ενδοοικογενειακή βία (Διαγράμματα 12,13 και 14). Η πρώτη αφορούσε το ποια από αυτά τα μέτρα γνωρίζουν οι συμμετέχουσες στην έρευνα, η δεύτερη ποια από αυτά πιστεύουν ότι είναι γνωστά στις γυναίκες που τα έχουν ανάγκη, και η τρίτη ποια από αυτά θεωρούν ότι χρησιμοποιούνται περισσότερο από τις γυναίκες σε βάρος των οποίων έχει ασκηθεί ενδοοικογενειακή βία.

Διάγραμμα 12. Ποια μέτρα στήριξης της Πολιτείας προς τις γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας γνωρίζουν οι ερωτώμενες

Διάγραμμα 13. Ποια μέτρα στήριξης θεωρούν οι ερωτώμενες πως γνωρίζουν οι γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας

Διάγραμμα 14. Ποια μέτρα στήριξης θεωρούν οι ερωτώμενες πως χρησιμοποιούν οι γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας

Η Τηλεφωνική Γραμμή SOS 15900 αποτελεί το μέτρο που φαίνεται να έχει τη μεγαλύτερη απήχηση, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των ερωτώμενων δήλωσε ότι το γνωρίζει (74,2%), ότι θεωρεί πως είναι γνωστό στις γυναίκες που έχουν βιώσει ενδοοικογενειακή βία (73,5%) και ότι πιστεύει πως χρησιμοποιείται κατά κόρον (75,8%). Αντίθετα, η νομική βοήθεια για δωρεάν εκπροσώπηση στο δικαστήριο αποτελεί το μέτρο που φαίνεται να γνωρίζουν οι λιγότερες γυναίκες (18,8%) και του οποίου χρήση θεωρούν ότι γίνεται σε μικρότερο βαθμό (15,8%). Παρότι οι μισές γυναίκες του δείγματος δηλώνουν ότι γνωρίζουν για τις υπηρεσίες των Ξενώνων και των Συμβουλευτικών Κέντρων του Δικτύου Δομών για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, θεωρούν ότι μόλις το 1/3 των γυναικών που θα μπορούσαν να τις αξιοποιήσουν τις γνωρίζουν και κάνουν χρήση αυτών.

Τα ευρήματα αυτά έχει αξία να παραλληλιστούν με τα αντίστοιχα της πανελλαδικής έρευνας για την έμφυλη βία που διεξήγαγε το ΕΚΚΕ για λογαριασμό της Eurostat, σύμφωνα με τα οποία 71,9% των ερωτώμενων έχουν ακούσει για τους Ξενώνες Φιλοξενίας, 68,9% για τα Συμβουλευτικά Κέντρα και 64,7% για τη Γραμμή SOS 15900 (Παπαδόπουλος κ.ά., 2023: 76). Συγκεκριμένα, διαφοροποιείται τόσο η σειρά κατάταξης της γνώσης των δομών του Δικτύου για την υποστήριξη επιζωσών έμφυλης βίας όσο και τα ποσοστά. Παρότι η πλειονότητα των ερωτώμενων και των δύο ερευνών γνωρίζει τις δομές, οι ερωτώμενες της παρούσας έρευνας γνωρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό την ύπαρξη της Γραμμής SOS 15900 και σε μικρότερο την ύπαρξη των Ξενώνων Φιλοξενίας και των Συμβουλευτικών Κέντρων. Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει το γεγονός πως οι ερωτώμενες θεωρούν ότι οι γυναίκες θύματα βίας προχωρούν σε σχετική καταγγελία στην αστυνομία σε λίγο μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι αναζητούν τις υποστηρικτικές υπηρεσίες των Συμβουλευτικών Κέντρων. Γεγονός που, ενώ δεν ίσχυε το διάστημα πριν την υγειονομική κρίση, τα τελευταία χρόνια αποτελεί πραγματικότητα, καθώς ο αριθμός των καταγγελιών στην αστυνομία έχει υπερδιπλασιαστεί.³⁶

³⁶ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 2019 ο αριθμός των εξυπηρετούμενων στα Συμβουλευτικά Κέντρα του Δικτύου Δομών ανερχόταν σε 4.872 και ο αριθμός των γυναικών που είχαν προχωρήσει σε καταγγελία στην αστυνομία σε 4.171 (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2020γ). Η εικόνα για το 2022 αναδεικνύει πως ο αριθμός των εξυπηρετούμενων ανήλθε σε 4.193, ενώ των καταγγελλουσών σε 10.131 (Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2023).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΟΣΟΤΙΚΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο της ποσοτικής διερεύνησης, η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας αναδείχθηκε από τις συμμετέχουσες ως μια από τις σημαντικότερες επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων που επιβάρυναν τις γυναίκες στην Ελλάδα περισσότερο από τους άνδρες. Οι συμμετέχουσες στην έρευνα πιστεύουν ότι η άσκηση ενδοοικογενειακής βίας ήταν πολύ συχνή την περίοδο της πανδημίας και συνεχίζει να είναι και σήμερα, ενώ κατά την περίοδο των μνημονίων θεωρούν ότι ήταν αρκετά συχνή. Εντούτοις, το μεγαλύτερο μέρος των ερωτώμενων θεωρεί ότι η ενδοοικογενειακή βία αυξήθηκε και στις τρεις χρονικές περιόδους που εξετάζει η παρούσα έρευνα, δηλώνοντας παράλληλα ότι την άποψή τους τη διαμόρφωσαν κυρίως μέσα από τα ΜΜΕ και το διαδίκτυο. Παράλληλα, μόλις το 1/3 των ερωτώμενων γνωρίζει κάποια γυναίκα σε βάρος της οποίας ασκείται ενδοοικογενειακή βία. Αναφορικά με τη θυματοποίηση των ίδιων των ερωτώμενων, μόλις 1 στις 20 συμμετέχουσες αποκάλυψε ότι κατά τη διάρκεια της καραντίνας για τον COVID-19 ασκήθηκε σε βάρος της ενδοοικογενειακή βία από τον σύζυγο/σύντροφό της, δηλώνοντας παράλληλα ότι αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά. Η συντριπτική πλειονότητα των ερωτώμενων γυναικών θεωρεί ότι τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας δεν υποστηρίζονται επαρκώς από το κράτος και δεν έχουν ενημέρωση για τα μέτρα στήριξης, ενώ οι ίδιες δηλώνουν ότι τα γνωρίζουν.

6. Ποιοτική διερεύνηση: πλαισίωση και αποτελέσματα

6.1 Η πλαισίωση της ποιοτικής διερεύνησης: στόχοι, μέθοδοι και ανάλυση δεδομένων

Στο πλαίσιο της υλοποίησης του Πακέτου Εργασίας 3 (ΠΕ3), με τίτλο: “Domestic Violence”, σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε πρωτογενής ποιοτική έρευνα, με σκοπό τη διερεύνηση των επιπτώσεων των πολλαπλών κρίσεων στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας μέσα από την εξέταση του τρόπου με τον οποίον οι επιζώσες βίωσαν την ενδοοικογενειακή βία και τις συνέπειές της κατά την περίοδο αναφοράς (2008-2022). Ειδικότερα, η πρόσβαση στις εμπειρίες γυναικών πραγματοποιήθηκε μέσα από τη διερεύνηση των απόψεων επαγγελματιών που είναι εξειδικευμένοι/-ες στην παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών σε επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας. Συνεπώς, είναι κρίσιμο να σημειωθεί ότι η πρόσβαση αυτή περιορίζεται στις εμπειρίες επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας που έχουν αναζητήσει υποστήριξη και, πιθανά, δεν περιλαμβάνει κρυφές πτυχές του φαινομένου που βίωσαν και βιώνουν γυναίκες που δεν έχουν ακόμα μιλήσει. Ωστόσο, μέσα από τον λόγο των εργαζομένων στο πεδίο αναδείχθηκαν πολλαπλές διαστάσεις, οι οποίες προσφέρουν πλούσια γνώση για το υπό διερεύνηση θέμα.

Βασικούς στόχους της έρευνας αποτέλεσαν:

- η διερεύνηση των εμπειριών επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας κατά την υπό εξέταση περίοδο (2008-2022),
- η διαθεματική διερεύνηση της ενδοοικογενειακής βίας σε συνθήκες κρίσης, με εστίαση σε μετανάστριες και γυναίκες με αναπηρίες,
- η εξέταση των επιπτώσεων των πολλαπλών κρίσεων στο πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας,
- η μελέτη των στάσεων των επαγγελματιών στο πεδίο της έμφυλης βίας με βάση την εμπειρία τους, σχετικά με τις αιτίες που καθιστούν τις επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας πιο ευάλωτες στις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε κρίσης, και
- η αξιολόγηση εφαρμοσμένων πολιτικών για την υποστήριξη και προστασία επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας κατά τις κρίσεις (οικονομική, υγειονομική και ενεργειακή κρίση) της υπό εξέτασης περιόδου (2008-2022).

Για την ποιοτική διερεύνηση του θεματικού πεδίου «Ενδοοικογενειακή βία» – σύμφωνα με τον σχεδιασμό του Προγράμματος– πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας και ομάδα εστιασμένης συζήτησης (focus group) με επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας που έχουν εμπειρία

υποστήριξης μεταναστριών/προσφυγισσών και γυναικών με αναπηρίες. Και στις δύο περιπτώσεις επιδιώχθηκε η πρόσβαση στις εμπειρίες των ερευνητικών υποκειμένων, η εστίαση στον τρόπο με τον οποίον αυτές νοηματοδοτούνται και η συλλογή των πληροφοριών που απαιτούνται για την επίτευξη των ερευνητικών στόχων.

Κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων και της ομάδας εστιασμένης συζήτησης τηρήθηκαν οι κανόνες δεοντολογίας κοινωνικής έρευνας και προστασίας προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με όσα προβλέπονται στο Ενημερωτικό Σημείωμα Συναίνεσης του Προγράμματος. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες/-ουσες ενημερώθηκαν πλήρως για το πλαίσιο της έρευνας, έδωσαν τη συγκατάθεσή τους για τη μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και συμφώνησαν ρητά να συμμετάσχουν στην ερευνητική διαδικασία, με τη διαβεβαίωση των ερευνητριών ότι τα προσωπικά τους στοιχεία θα παραμείνουν απόρρητα και ότι δεν θα υπάρχει δυνατότητα ταυτοποίησής τους κατά την παρουσίαση των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

Οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ως ερευνητικό εργαλείο που επιτρέπει στους/στις ερωτώμενους/-ες ευελιξία στην απόκριση (Robson, 2007), αξιοποιήθηκαν για να καταγραφούν οι υποκειμενικές απόψεις των ερευνητικών υποκειμένων και να διερευνηθούν οι στάσεις τους σε σχέση με το ερευνητικό αντικείμενο. Βασική επιδίωξη των ερευνητριών αποτέλεσε η καταγραφή λεπτομερών αφηγήσεων που θα επέτρεπαν την εμβάθυνση στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας και –ειδικότερα– στον τρόπο που αυτό διαμορφώνεται σε συνθήκες κρίσης. Σε αυτή την κατεύθυνση εκπονήθηκε συγκεκριμένος Οδηγός Συνέντευξης με προκαθορισμένους άξονες³⁷ και προκαθορισμένες ερωτήσεις (εισαγωγικές, συνέχισης-ολοκλήρωσης, εμβάθυνσης κ.ά.), που επέτρεπε τον έλεγχο της διαδικασίας και διασφάλιζε την τήρηση βασικών κατευθύνσεων, σύμφωνα με τον ερευνητικό στόχο για καταγραφή των στάσεων και των εμπειριών των επαγγελματιών του πεδίου.

Ωστόσο, η διάταξη των ερωτήσεων σε αρκετές περιπτώσεις διαφοροποιήθηκε και αναπροσαρμόστηκε, με βάση τη ροή της συνέντευξης και –παράλληλα– λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές εμπειρίες των ερωτώμενων, ούτως ώστε να διευκολυνθεί η παραγωγή διαφωτιστικού υλικού. Στο ίδιο πλαίσιο, ανάλογα με την αφήγηση ή/και το προφίλ της/του συνεντευξιαζόμενης/-ου υπήρξαν περιπτώσεις που οι συνεντεύκτριες διατύπωναν

³⁷ Στους προκαθορισμένους Άξονες των ημι-δομημένων συνεντεύξεων εντάσσονταν τα εξής: εισαγωγή και ενημέρωση για το πλαίσιο της έρευνας, συγκέντρωση πληροφοριών για το προφίλ των συνεντευξιαζόμενων, εξέταση στάσεων σχετικά με την επίδραση των πολλαπλών κρίσεων στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, εμπειρίες γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια των κρίσεων: ανάγκες και συνθήκες, η σωρευτική λειτουργία των κρίσεων και οι επιπτώσεις τους στα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, αξιολόγηση της επάρκειας των πολιτικών που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια των κρίσεων και προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας σε συνθήκες κρίσης.

συμπληρωματικές ερωτήσεις για να ενθαρρύνουν την αφήγηση ή παρέλειπαν ερωτήματα που έκριναν ως μη κατάλληλα. Με τον τρόπο αυτόν, τα ερωτήματα βοήθησαν τους/τις συνεντευξιαζόμενους/-ες να εκφράσουν λεπτομερώς τις απόψεις τους, συμβάλλοντας σε μια πιο ακριβή αποτύπωση της κοινωνικής πραγματικότητας (Κυριαζή, 2000). Κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, βασική επιδίωξη αποτέλεσε η δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, προκειμένου οι συνεντευξιαζόμενες/-οι να εκφραστούν ελεύθερα και με ειλικρίνεια, παρέχοντας πλούσια ποιοτικά δεδομένα. Οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν κατά το διάστημα Ιούνιος-Σεπτέμβριος 2024 είτε διά ζώσης, είτε τηλεφωνικά, είτε διαδικτυακά μέσω πλατφόρμων τηλεδιάσκεψης και η διάρκειά τους κυμαινόταν από 35 έως 60 λεπτά η κάθε μία.

Η ομάδα εστιασμένης συζήτησης (focus group) πραγματοποιήθηκε προκειμένου να διερευνηθεί διαθεματικά η ενδοοικογενειακή βία σε συνθήκες κρίσης, με εστίαση σε μετανάστριες και γυναίκες με αναπηρίες. Ειδικότερα, η συζήτηση σχεδιάστηκε και διοργανώθηκε έτσι ώστε μέσω της ομαδικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις συμμετέχουσες να αναδειχθούν διαστάσεις του υπό εξέταση θέματος και να παραχθούν διαφορετικά δεδομένα από τις ατομικές συνεντεύξεις (Morgan, 2010). Το συγκεκριμένο ερευνητικό εργαλείο αποτελεί μια αποτελεσματική τεχνική για τη συλλογή ποιοτικών δεδομένων: *«το σύνολο και το εύρος των δεδομένων αυξάνονται καθώς συλλέγονται από πολλά άτομα συγχρόνως»* (Robson, 2007: 338). Παράλληλα, η δυναμική της ομάδας αποτελεί βασικό στοιχείο της διαδικασίας, διότι συνεισφέρει στην ερμηνεία των δεδομένων και στην παρατήρηση του τρόπου κατασκευής και ανακατασκευής στάσεων και αντιλήψεων μέσω της αλληλεπίδρασης.

Για τις ανάγκες της εστιασμένης συζήτησης αναπτύχθηκε Οδηγός Ερευνητριών, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε από τις ερευνήτριες για τη διασφάλιση της κάλυψης του υπό διερεύνηση πεδίου, σύμφωνα με την ερευνητική στοχοθεσία. Ο Οδηγός περιλάμβανε προκαθορισμένους θεματικούς άξονες³⁸ συζήτησης, αλλά ταυτόχρονα –κατά τη διεξαγωγή της συζήτησης– ενθαρρύνθηκε η αλληλεπίδραση των συμμετεχουσών, μέσω της οποίας αναδείχθηκαν επιπλέον διαστάσεις και αναδύθηκαν νέες θεματικές. Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2024 στον χώρο του Εργαστηρίου Σπουδών Φύλων του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

³⁸ Στους προκαθορισμένους Άξονες της ομάδας εστιασμένης συζήτησης εντάσσονταν τα εξής: γνωριμία και κοινωνικά/δημογραφικά χαρακτηριστικά, διερεύνηση εμπειριών γυναικών με αναπηρία, μεταναστριών και προσφυγισσών επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια των υπό εξέταση κρίσεων, αξιολόγηση εφαρμοζόμενων πολιτικών για την υποστήριξη και προστασία των γυναικών με αναπηρία, μεταναστριών και προσφυγισσών επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας και προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας απέναντι σε ευάλωτες γυναίκες σε συνθήκες κρίσης.

Οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με δεκαπέντε (15) επαγγελματίες³⁹ στο πεδίο της έμφυλης βίας, εργαζόμενες σε δομές υποστήριξης επιζωσών, ενώ στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης συμμετείχαν οχτώ (8) επαγγελματίες⁴⁰ με εμπειρία στην παροχή υπηρεσιών σε μετανάστριες/προσφύγισες ή/και γυναίκες με αναπηρίες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας. Η επιλογή του δείγματος βασίστηκε στη σχέση τους με το ερευνητικό πεδίο και την εμπειρία τους με τους συγκεκριμένους πληθυσμούς που αποτέλεσαν το επίκεντρο της έρευνας, καθώς και στην αξιολόγηση της δυνατότητάς τους να παρέχουν πληροφορίες (informants) (Robson, 2007: 335-339) και να διευκολύνουν την πρόσβαση στο πεδίο της έρευνας, αποκαλύπτοντας διαφορετικές πτυχές και προσφέροντας ποικίλες οπτικές. Ειδικότερα, δόθηκε έμφαση στην ικανότητα του δείγματος να συμβάλει στη μελέτη, την ερμηνεία και την ανάλυση εμπειριών, επιτρέποντας μια ολοκληρωμένη ερμηνεία του ερευνητικού πεδίου.

Σε πρώτη φάση τα ηχητικά αρχεία των συνεντεύξεων και της ομάδας εστιασμένης συζήτησης μεταγράφηκαν και έλαβαν τη μορφή γραπτού κειμένου, έτσι ώστε να διευκολύνεται η ανάλυση των δεδομένων. Το σώμα των δεδομένων συμπεριλάμβανε το σύνολο του απομαγνητοφωνημένου υλικού, καθώς επίσης και σημειώσεις των ερευνητριών σχετικά με δεδομένα μη λεκτικής επικοινωνίας ή παρατηρήσεις που αξιολογήθηκαν ως σημαντικές για την έρευνα (στην περίπτωση των συνεντεύξεων που διενεργήθηκαν είτε διά ζώσης ή μέσω τηλεδιάσκεψης, καθώς και της ομάδας εστιασμένης συζήτησης). Στη συνέχεια, κατά την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων, οι ερευνήτριες προέβησαν στα ακόλουθα: α) την κωδικοποίηση των συλλεχθέντων δεδομένων, β) τον σχολιασμό τους, γ) τη μελέτη του υλικού για την αναγνώριση θεματικών που έχουν νόημα για το υπό διερεύνηση θέμα, δ) τη θεματική ανάλυση για την κατανόηση και ερμηνεία των δεδομένων, ε) τη σταδιακή σύνδεση των παραγόμενων νοημάτων με το βιβλιογραφικό υλικό (Robson, 2007: 546).

Προϋπόθεση για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων αποτέλεσε η προσεκτική ανάγνωση και μελέτη των απομαγνητοφωνημένων κειμένων για την εξοικείωση με το περιεχόμενό τους και την αρχική αποτύπωση σημείων ενδιαφέροντος. Στη συνέχεια τα δεδομένα κωδικοποιήθηκαν με βάση –προκαθορισμένες και αναδυόμενες– θεματικές/εννοιολογικές κατηγορίες που αξιολογήθηκαν ως σημαντικές νοηματικές μονάδες για το υπό διερεύνηση θέμα, προκειμένου να διευκολυνθεί η κατανόησή τους και να

³⁹ Τέσσερις (4) κοινωνικοί/-ες επιστήμονες/-ισσες, τέσσερις (4) κοινωνικές λειτουργοί, τέσσερις (4) ψυχολόγοι και τρεις (3) νομικοί.

⁴⁰ Τέσσερις (4) κοινωνικές επιστημόνισσες, δύο (2) κοινωνικές λειτουργοί, δύο (2) ψυχολόγοι και ένα (1) διοικητικό στέλεχος.

οργανωθεί το προς ανάλυση ερευνητικό υλικό. Στη συνέχεια οι θεματικές κατηγορίες αλληλοσυνδέθηκαν, ενώ παράλληλα πραγματοποιήθηκε σύγκριση των δεδομένων. Κατά τη θεματική ανάλυση (Τσιώλης, 2016), έμφαση δόθηκε στην αναγνώριση και την ερμηνεία μοτίβων ή θεματικών, καθώς και στην αξιολόγησή τους με βάση τη δυνατότητα παραγωγής νοήματος και απόκρισης στους ερευνητικούς στόχους. Ειδικότερα, ως θέματα συγκροτήθηκαν κατηγορίες του περιεχομένου με διακριτό νόημα, επιλαμβανόμενα μοτίβα και κεντρική σημασία για τη διερεύνηση. Στις επόμενες ενότητες της παρούσας Έκθεσης παρουσιάζονται τα ερευνητικά αποτελέσματα, με βάση τα θέματα που προέκυψαν από την ανάλυση και την ερμηνεία των δεδομένων. Στόχος της παρουσιάσής τους είναι να αποτυπωθούν με συνεκτικό τρόπο επιλεγμένα νοήματα και να αναδειχθούν διαστάσεις, φωτίζοντας –μέσα από επιλεγμένες αφηγήσεις⁴¹ των ερευνητικών υποκειμένων– όψεις της ενδοοικογενειακής βίας σε περιόδους κρίσεων.

6.2 Αποτελέσματα από την ποιοτική διερεύνηση

6.2.1 Έμφυλη ενδοοικογενειακή βία στις περιόδους των κρίσεων: μεταβολές και επιδράσεις

Από το 2008 έως το 2022, περίοδος που αποτελεί το υπό εξέταση χρονικό διάστημα της παρούσας έρευνας, στο ελληνικό πλαίσιο καταγράφονται διαδοχικές κρίσεις, οι οποίες –παρά τις διαφορετικές διαστάσεις και όψεις τους–, όπως διαφάνηκε και από τις ενότητες της επισκόπησης ερευνών, μετέβαλαν δεδομένα, κλόνισαν βεβαιότητες και είχαν πολλαπλές επιπτώσεις, που έπληξαν δυσανάλογα τις γυναίκες. Στην έμφυλη ανάγνωση αυτών των μεταβολών υπό το πρίσμα των κρίσεων, εντάσσεται και η ανίχνευση του αποτυπώματός τους στο πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας, που αποτελεί τον πυρήνα της παρούσας διερεύνησης. Ήδη μέσα από την παρουσίαση των ποσοτικών δεδομένων διαφάνηκε ότι η ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών επισημαίνεται ως φαινόμενο στο οποίο οι κρίσεις άφησαν σαφή σημάδια. Σε μια περίοδο που η κοινωνική πραγματικότητα διαμορφώνεται από πρωτόγνωρες συνθήκες, η ενδοοικογενειακή βία ως διαχρονικά αναπόσπαστο μέρος της παρουσιάζει μορφικές παραλλαγές και επηρεάζεται από πολλαπλούς οικονομικούς, πολιτισμικούς, πολιτικούς και νομικούς παράγοντες, που επιδρούν στην εκδήλωση, την αναπαραγωγή, την καταγραφή και τη διαχείρισή της.

Μέσα από τις αφηγήσεις των επαγγελματιών με βάση τα αιτήματα των επιζώσων έμφυλης βίας, κατά την περίοδο αναφοράς, καταγράφονται μετατοπίσεις που σχετίζονται με

⁴¹ Κάθε απόσπασμα που παρατίθεται συνοδεύεται από ενδείξεις που προσδιορίζουν τις/τους συμμετέχουσες/-οντες στην έρευνα, διασφαλίζοντας την ανωνυμία τους.

το ηλικιακό προφίλ των γυναικών που απευθύνονται σε υποστηρικτικές δομές, καθώς και με ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου. Ενδεικτικά, μία εργαζόμενη αναφέρει ότι στις δομές, σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, απευθύνονται και γυναίκες νεότερης ηλικίας, οι οποίες έρχονται συχνότερα αντιμέτωπες με τη διαδικτυακή βία, γεγονός που συνδέεται με τη μεγαλύτερη χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Fernandes, Lomba & Navarra, 2021) και την περίοδο της υγειονομικής κρίσης. Παράλληλα, όπως συμπληρωματικά καταγράφεται στο ακόλουθο απόσπασμα, σημαντική αύξηση επισημαίνεται στα αιτήματα υποστήριξης γυναικών που έχουν υποστεί σεξουαλική βία.

«Μια μετατόπιση που έχουμε δει στη διάρκεια των ετών είναι ίσως αρκετά στο κομμάτι της ηλικίας. Δηλαδή, ενώ σταθερά το μεγαλύτερο ποσοστό [ωφελομένων] ήταν γυναίκες μεταξύ 35 και 45, τώρα βλέπουμε να έρχεται σε εμάς και ένα ποσοστό γυναικών σε μικρότερη ηλικία. Δηλαδή βλέπουμε μια αύξηση, η οποία ήρθε και μετά την υγειονομική κρίση [...] και αυτό έχει και μια λογική εξήγηση γιατί κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης αναπτύχθηκε πολύ και το κομμάτι της βίας μέσω του διαδικτύου. [...] Φυσικά και πάρα πολύ μεγάλη αύξηση έχουμε δει στο κομμάτι του βιασμού και της παρενόχλησης».

(Σ10, Ν)

Η αύξηση αναφοράς περιστατικών σεξουαλικής βίας, ως μια μεταβολή που εντοπίζεται στο πλαίσιο των διαδοχικών κρίσεων, συσχετίζεται κατά κοινή ομολογία των συνεντευξιαζόμενων με το κίνημα #MeToo, που συγκροτήθηκε από μια σειρά δημόσιων καταγγελιών σεξουαλικής βίας την περίοδο της πανδημίας. Παρά το γεγονός ότι το κίνημα συνέβαλε στην κοινοποίηση «αυτού που ήδη ξέρουμε» (Αβραμοπούλου, 2021) και παρά τις κριτικές προσεγγίσεις για τον τρόπο με τον οποίο πλαισιώθηκε στον επίσημο δημόσιο λόγο (Κυριακίδου, 2021· Κάββουρα, 2021β· Μάνεση, Καναούτη & Γερακοπούλου, 2022), οι συνεντευξιαζόμενες το αξιολογούν ως σημείο-ορόσημο, που συνέβαλε καθοριστικά στη δημόσια ορατότητα της έμφυλης βίας, στην αύξηση των καταγγελιών, στην ευρύτερη ευαισθητοποίηση, στην αναγνώριση και την καταγραφή του φαινομένου, επιβεβαιώνοντας προηγούμενα ερευνητικά ευρήματα (Τσίγκανου, 2021).

«Σίγουρα αυτό που ξεκίνησε με το #MeToo το 2019-2020 έκανε πιο ορατό το πρόβλημα, όχι ότι δεν υπήρχε και πριν. Πλέον γινόντουσαν καταγγελίες, πήρε δημοσιότητα το θέμα, άρχισε και να ευαισθητοποιείται λίγο και η κοινή γνώμη, να αλλάζουν λίγο και οι ορολογίες, η χρήση της γλώσσας μάλλον. Έγινε απλά πιο ορατό. Αυτό. Δεν μπορώ να πω ότι αυξήθηκε ή όχι. [...] Βλέπω ότι από το #MeToo και μετά ξεκίνησε να δίνεται έτσι περισσότερο λόγος και στα θύματα και το κοινό πλέον να είναι πιο ευαισθητοποιημένο».

(Σ5, ΚΛ)

«Έχει μεγαλύτερη ορατότητα [το φαινόμενο], έχουμε έντονα αυξανόμενο αριθμό γυναικών που προσέρχονται σε υπηρεσίες [...]. Οπότε έχει αυξημένη ορατότητα και αναφορικότητα». (Σ12, ΚΕ)

«Οι κρίσεις έφεραν και στην επιφάνεια το θέμα της ενδοοικογενειακής βίας και άρχισαν να μιλάνε γι' αυτό, και ήταν και το #MeToo παράλληλα, [...] αυτό τις έβγαλε λίγο και από τον σκοτεινό μικρόκοσμό τους και τις έβαλε και σε έναν άλλο κόσμο με άλλες ομάδες.

Έμπαιναν και διάβαζαν για τις ηθοποιούς. Ένωσαν ότι η περίπτωση τους δεν είναι τόσο μοναδική». (Σ13, Ψ)

Στο πλαίσιο των αφηγήσεων που σχολιάζουν τον δημόσιο λόγο των ΜΜΕ για την έμφυλη βία, όπου «μέχρι πρόσφατα υπήρχε μία σχετική άγνοια ή υποβάθμιση του φαινομένου» (Σ2, ΚΕ), και επισημαίνουν αλλαγές, όπως για παράδειγμα την εγκατάλειψη της πρακτικής «εγκληματικές πράξεις έμφυλης βίας να βαπτίζονται ως εγκλήματα πάθους» (Σ2, ΚΕ), καταγράφονται θετικές και αρνητικές όψεις. Ειδικότερα, παρά το γεγονός ότι ο δημόσιος λόγος για την έμφυλη βία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση και κινητοποίηση των θυμάτων, η αναπαράσταση της έμφυλης βίας από τα ΜΜΕ ως θέαμα προς κατανάλωση (Μάνεση, Καναούτη & Γερακοπούλου, 2022) για ορισμένες επιζώσες λειτουργεί αποτρεπτικά στην αναγνώριση, αξιολόγηση και στον τρόπο διαχείρισης της βίας που υφίστανται.

«Ακριβώς επειδή έχει αυξηθεί ο δημόσιος λόγος, αλλάζει πολύ τη συνείδηση των γυναικών που έχουν κακοποιηθεί στο πώς αντιλαμβάνονται και προσδιορίζουν αυτό το οποίο βιώνουν, κάποιες φορές με θετικές συνέπειες, κάποιες φορές με αρνητικές. Κάποιες θορυβούνται περισσότερο και απευθύνονται στις υπηρεσίες, ενώ κάποιες αποστασιοποιούνται με τον τρόπο που προβάλλεται στα ΜΜΕ. Δηλαδή, όταν προβάλλεται έντονα μια γυναικοκτονία στα ΜΜΕ, μια γυναίκα μπορεί και να αποστασιοποιηθεί, να πει ότι η βία που υφίσταμαι δεν είναι τόσο επικίνδυνη». (Σ12, ΚΕ)

Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε θέματα έμφυλης βίας, ως επακόλουθο της ορατότητας του φαινομένου στον δημόσιο λόγο, σημειώνεται ως μια κρίσιμη μεταβολή στα χρόνια των κρίσεων.

«Θα έλεγα ότι τα τελευταία 3-4 χρόνια υπάρχει μια αυξημένη ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και μια αυξημένη επίγνωση της κατάστασης όσον αφορά τη βία κατά των γυναικών, της έμφυλης βίας γενικότερα και της βίας κατά των γυναικών ειδικότερα». [Σ2, ΚΕ]

Σε αυτή την κατεύθυνση έχουν συμβάλει πολλαπλοί παράγοντες, που δεν περιορίζονται στη δράση θεσμικών φορέων ή στο αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον για το φαινόμενο της έμφυλης βίας. Πιο συγκεκριμένα, οργανώσεις και συλλογικότητες που τα τελευταία χρόνια έχουν διανοίξει νέους τρόπους έκφρασης, και φορείς της κοινωνίας των πολιτών που διαχρονικά δραστηριοποιούνται στο πεδίο της βίας βάσει φύλου, με τους οποίους οι επαγγελματίες βρίσκονται σε έναν διαρκή ανοιχτό διάλογο, αναγνωρίζονται ως προς τη συμβολή τους στην ανάδειξη της έμφυλης βίας και την αύξηση της ευαισθητοποίησης.

«Επίσης, υπάρχει μια πολύ αυξημένη ευαισθητοποίηση [...] επειδή υπάρχουν πολύ περισσότερες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που ασχολούνται πλέον με τα θέματα έμφυλης βίας». [Σ15, ΚΛ]

Σε θεσμικό επίπεδο, παρουσιάστηκε σε προηγούμενη ενότητα η παράδοση σύμπτωση της κρίσης χρέους με τη δημιουργία του Δικτύου των κρατικών δομών (Γραμμή SOS, Συμβουλευτικά Κέντρα και Ξενώνες Φιλοξενίας) για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών. Από το 2012, που ξεκινά σταδιακά και η λειτουργία του, το Δίκτυο εξυπηρετεί επιζώσες έμφυλης βίας, παρέχει υποστηρικτικές υπηρεσίες και αποτελεί καταφύγιο προστασίας και υποστήριξης για γυναίκες θύματα βίας, έχοντας συνεισφέρει στη διάρρηξη της αποσιώπησης του φαινομένου.

«Τώρα οι γυναίκες νιώθουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη να μιλήσουν γι' αυτό, νιώθουν ότι υπάρχουν δομές που μπορούν να απευθυνθούν. Ενώ [πριν] υπήρχε ακόμη πολύ μεγαλύτερο ταμπού στην κοινωνία και δεν υπήρχε στήριξη, δεν έβγαινε προς τα έξω, οπότε δεν ξέρανε και πού να πάνε». (Σ6, Ψ)

Παράλληλα, στο ίδιο πλαίσιο, πρόσφατες θεσμικές εξελίξεις, όπως η κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης το 2018, έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές. Πιο συγκεκριμένα, η απαίτηση για συλλογή δεδομένων και η ανάγκη για συγκρίσιμα δεδομένα σε επίπεδο ΕΕ οδήγησαν στη συστηματική συλλογή στοιχείων και στη δημοσιοποίησή τους μέσα από εκθέσεις επίσημων φορέων (από το 2018), διευκολύνοντας την παρακολούθηση του φαινομένου της έμφυλης βίας.

«Μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχε συλλογή και δημοσιοποίηση συγκεντρωτικών στοιχείων όσον αφορά το φαινόμενο. Αυτό το βλέπουμε μόνο τα τελευταία χρόνια που βλέπουμε να δημοσιοποιούνται σχετικά στοιχεία και από την Ελληνική Αστυνομία και από την αρμόδια Γενική Γραμματεία». (Σ2, ΚΕ)

Παρόλο που η επίσημη καταγραφή του φαινομένου δεν αντικατοπτρίζει και δεν ταυτίζεται με την πραγματική έκτασή του, καθώς οι δομές σιωπής και συγκάλυψης που το πλαισιώνουν ευθύνονται για την ύπαρξη υψηλού «σκοτεινού» αριθμού περιστατικών που δεν καταγγέλλονται, εντούτοις –όπως υπογραμμίζεται μέσα από τον λόγο ενός επαγγελματία– φωτίζει διαστάσεις και πτυχές του.

«Επομένως, αν θέλουμε να δούμε την εξέλιξη του φαινομένου, θα έλεγα ότι τα προηγούμενα χρόνια υπήρχε ένα πολύ μεγάλο ερωτηματικό, υπήρχε ένα πολύ μεγάλο σκοτεινό νούμερο, το οποίο πλέον δεν είναι ότι δεν παραμένει, γιατί πάντα υπάρχει ένα σκοτεινό νούμερο, πάντα υπάρχει ένας αριθμός περιστατικών τα οποία δεν θα καταγραφούν ποτέ. Απλώς, θεωρώ ότι τώρα βλέπουμε το φαινόμενο, τις διαστάσεις του, τα χαρακτηριστικά του και ως έναν βαθμό την έκτασή του». (Σ2, ΚΕ)

Οι κρίσεις ως παράγοντας πυροδότησης της ενδοοικογενειακής βίας

Η σύμπτωση της αυξανόμενης ορατότητας της ενδοοικογενειακής βίας και της διαχρονικά αύξουσας τάσης των σχετικών επίσημων δεδομένων, με την περίοδο των διαδοχικών κρίσεων στην Ελλάδα, οδηγεί στην ανάγκη διερεύνησης της συσχέτισης «ενδοοικογενειακής

βίας» και «κρίσεων». Όπως ήδη παρουσιάστηκε κατά την επισκόπηση, από προηγούμενες ποιοτικές διερευνήσεις με εστίαση σε διαφορετικές κρίσεις (π.χ. ΓΓΙΦ, 2018· Τσίγκανου, 2021· Artinopoulou, 2021) δεν επιβεβαιώνεται η ύπαρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ των φαινομένων. Σε παρόμοια κατεύθυνση, οι επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας που συμμετείχαν στην παρούσα διερεύνηση υποστηρίζουν ότι οι κρίσεις δεν «γεννούν» ενδοοικογενειακή βία, αλλά επιδρούν στην εκδήλωσή της, λειτουργώντας ως μηχανισμός πυροδότησης προϋπάρχουσων έμφυλων κανονικοποιήσεων.

«Θεωρώ ότι η βία δεν είναι ποτέ αποτέλεσμα μίας κρίσης. Θεωρώ ότι απλώς η κρίση μπορεί να κάνει τη βία να εκφραστεί, να βρει διεξόδους πιο εύκολα. Δηλαδή γιατί σε άλλες οικογένειες, σε πολλές άλλες οικογενειακές εστίες δεν ξεσπάει η βία, παρά το γεγονός ότι μπορεί να μαστιζονται από κρίσεις; Υπάρχουν άλλα προϋπάρχοντα ζητήματα και απλώς έρχεται η κρίση να το διευκολύνει ακόμη περισσότερο, έρχεται δηλαδή σαν ένα εύφλεκτο υγρό. Υπάρχει ήδη η φωτιά και έρχεται ένα εύφλεκτο υγρό που είναι η κρίση και το φουντώνει». (Σ15, ΚΛ)

«Εκτιμώ ότι σίγουρα επιδρούν οι κρίσεις και επιδρούν στον βαθμό όχι του να εμφανιστεί το φαινόμενο αυτό καθαυτό, αλλά να επιτείνει πλευρές του φαινομένου. Το οποίο, μέσα στα χρόνια και ιδιαίτερα μετά την πανδημία, έχει αποκτήσει πλέον πολύ πιο έντονα χαρακτηριστικά, όσον αφορά το κομμάτι της διακινδύνευσης ζωής και της βιαιότητας. Δηλαδή, αυτό που βλέπουμε με τις γυναικοκτονίες». (Σ8, ΚΕ)

Μέσα από τις αφηγήσεις των συνεντευξιζόμενων η ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών ερμηνεύεται σε συσχέτιση με δομικούς παράγοντες που ενθαρρύνουν, διαιωνίζουν και κανονικοποιούν πατριαρχικές αντιλήψεις, στους οποίους εδράζεται το πολυπαραγοντικό φαινόμενο της έμφυλης βίας.

«Θεωρώ ότι το φαινόμενο της έμφυλης βίας έτσι κι αλλιώς υπήρχε γιατί εδράζεται [...] σε συγκεκριμένες στάσεις και αντιλήψεις που είναι βαθιά ριζωμένες στην ελληνική κοινωνία... [...]». (Σ2, ΚΕ)

«[Η κρίση] διευκολύνει το πέρασμα στην πράξη, αλλά σίγουρα δεν ευθύνεται για αυτό, για την ενδοοικογενειακή βία. Δηλαδή μιλάμε για φαινόμενα που είναι σύνθετα και είναι συνάρτηση παραγόντων ιδεολογικών, κοινωνικών, ενδοατομικών». (Σ1, Ψ)

Ωστόσο, αυτό που έχει ιδιαίτερη αξία είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιες οι επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας ερμηνεύουν την κακοποίηση που υφίστανται, αναπτύσσοντας δικαιολογητικούς μηχανισμούς, ανακατασκευάζοντας την εμπειρία τους και ορίζοντας ως γενεσιουργές αιτίες της βίας γεγονότα που συνδέονται με τις κρίσεις ή ευρύτερα με σημαντικές αλλαγές στη ζωή τους. Στο ακόλουθο απόσπασμα παρατίθεται σχετικά ο διαμεσολαβημένος από μια επαγγελματία λόγος των γυναικών:

«Όταν οι γυναίκες έρχονται εδώ αποδίδουν το γεγονός [της βίας] σε μία συγκεκριμένη συνθήκη. Λένε: “έφταιγε η καραντίνα”, “έφταιγε η δουλειά”, ή μπορεί να είναι και άλλα πράγματα, η γέννηση ενός παιδιού, μία μετακόμιση, μια εγκυμοσύνη, μία αλλαγή δουλειάς. Εντάξει, μπορεί να απέδιδαν αυτό το επεισόδιο σε αυτή την πίεση, σε αυτή τη συνθήκη, αλλά στην ιστορία φαινόταν ότι είχαν προϋπάρξει και άλλα επεισόδια, δεν ήταν μόνο αυτό». (Σ1, Ψ)

Παρά το γεγονός ότι προηγούμενες ερευνητικές εστιάσεις (Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, 2018· Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018· Λιοπέτα & Ψαρράκου, 2022· Ντάνη, 2022) έχουν αναδείξει ποιοτικές μεταβολές στον τρόπο εκδήλωσης της ενδοοικογενειακής βίας στο πλαίσιο των κρίσεων (όπως επιδείνωση, κλιμάκωση και νέες μορφές βίας), στον λόγο των επαγγελματιών σχετικά με τις επιδράσεις των συνθηκών κρίσης στο φαινόμενο εντοπίζεται διστακτικότητα υπό τον φόβο να μη λειτουργήσουν δικαιολογητικά για τη βίαιη συμπεριφορά του δράστη. Ωστόσο, κοινή συνισταμένη των αντιλήψεων των επαγγελματιών αποτελεί το γεγονός ότι παρατηρούνται μεταβολές στην ένταση της βίας, η οποία αυξάνεται στο πλαίσιο των κρίσεων.

«Η γνώμη μου είναι ότι μπορεί η δυσκολία να οφείλεται στο ότι δεν θέλει κανείς να αποδώσει την ενδοοικογενειακή βία σε μια εξωτερική συνθήκη, πέρα από τον ίδιο τον δράστη και τη δυναμική που υπάρχει στη σχέση, με το οποίο συμφωνώ απόλυτα βέβαια. Αλλά το ότι μπορεί να εντείνονται τα φαινόμενα που ήδη υπάρχουν εξαιτίας μιας κοινωνικής κρίσης, μιας οικονομικής κρίσης, μιας υγειονομικής κρίσης, αυτό νομίζω ότι είναι μια πραγματικότητα και δεν αναιρεί κάτι από την ευθύνη του δράστη». (Σ1, Ψ)

Η εστίαση στις συνθήκες των κρίσεων οδηγεί σε πολλαπλές ερμηνείες σχετικά με τους παράγοντες που ενεργοποιούν προϋπάρχουσες καταπιέσεις. Μία επαγγελματίας υπογραμμίζει ότι στρεσογόνες παράμετροι που συνδέονται με τις κρίσεις πυροδοτούν ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, ενώ στην ίδια κατεύθυνση μία άλλη συμμετέχουσα επισημαίνει με βεβαιότητα ότι οι κρίσεις φέρνουν στο προσκήνιο, εντείνουν και περιπλέκουν λανθάνουσες διαταραχές.

«Και η οικονομική συνθήκη και η καραντίνα ήταν ψυχοπιεστικά γεγονότα και έχει παρατηρηθεί ότι κάπως δυσκολεύουνε και οι σχέσεις και η επικοινωνία όταν τα μέλη του ζευγαριού, της οικογένειας, βιώνουν ψυχοπιεστικές καταστάσεις. Σίγουρα είναι ένας παράγοντας που δεν δημιουργεί κάτι, αλλά σαν να πυροδοτεί κάτι που προφανώς υπήρχε. [...] Δεν μπορούμε να αποδώσουμε με τίποτα τη βία στην οικονομική συνθήκη ή στο αλκοόλ ή στην καραντίνα αποκλειστικά. Πάντα υπάρχει και ένα υπόβαθρο, υπάρχει και το έμφυλο κομμάτι». (Σ1, Ψ)

«Όταν συμβαίνουν τέτοια πράγματα [κρίσεις], δεν προκαλούν αυτή την κατάσταση, την κάνουν πιο δύσκολη. Σε αυτό θεωρώ ότι είμαι αρκετά βέβαιη: οι ήδη παθολογίες σε μια κρίση βγαίνουν και γίνονται πιο έντονες και πιο περίπλοκες». (Σ7, Ψ)

Οι αντιξοότητες των συνθηκών διαβίωσης στις περιόδους των κρίσεων εντείνουν την ευαλωτότητα των επιζώσων. Οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες επιδεινώνουν εξαιρετικά την τρωτότητα και την επισφάλεια των γυναικών που υφίστανται βία (Μπάτλερ, 2009), οι οποίες καλούνται να διαχειριστούν γεγονότα πέρα από τον έλεγχό τους. Στο πλαίσιο αυτό περιγράφεται ότι οι επιζώσες αναπτύσσουν στρατηγικές επιβίωσης, «αποπροτεραιοποιώντας» τον κίνδυνο της βίας που υφίστανται, για τη διασφάλιση της ζωής των ίδιων ή και των παιδιών τους, αναπαράγοντας έμφυλους ρόλους. Στα ακόλουθα παραθέματα έχει ενδιαφέρον

ότι οι επαγγελματίες διαχωρίζουν την έννοια της άμεσης επιβίωσης από την προστασία από τη βία, και ιεραρχούν ως μεγαλύτερο τον κίνδυνο ζωής εξαιτίας της αποστέρησης αγαθών, σε σχέση με αυτόν εξαιτίας της ενδοοικογενειακής βίας. Στην πρώτη περίπτωση η διαδικασία της «υποβάθμισης» των εμπειριών βίας από τα ίδια τα θύματα, της εθελουφλίας, ερμηνεύεται ως «μηχανισμός ανακούφισης». Στη δεύτερη περίπτωση η κακοποίηση αποσυνδέεται από το πλαίσιο επιβίωσης και νοηματοδοτείται ως μια ατομική εμπειρία, η οποία θεωρείται εύλογο να παραμερίζεται σε συνθήκες κρίσεων.

«Όταν ένας άνθρωπος βιώνει ζητήματα που σχετίζονται με την άμεση επιβίωσή του, με την κάλυψη βασικών βιοτικών αναγκών, δηλαδή να πληρώσει τις ΔΕΚΟ του, να πληρώσει το ενοίκιό του, να πληρώσει το φαγητό του, να βρει φάρμακα, να ταΐσει τα παιδιά του, όλη του η ενέργεια, όλη του η προσοχή, περιστρέφονται γύρω απ' αυτό. Και ακόμα και αν υπάρχουνε γύρω γύρω άλλα πολύ σημαντικά ζητήματα, όπως είναι η έμφυλη βία, οι ανάγκες στήριξης αποπροτεραιοποιούνται, ή γίνονται δεύτερης, τρίτης τάξης ζητήματα. Δηλαδή κάνουν στην άκρη τις προσωπικές τους ανάγκες, όσο σοβαρές και αν είναι αυτές, και όλο το βάρος πέφτει στο πώς θα βγάλουν την ημέρα. Αυτό το είδαμε στην οικονομική κρίση σε πάρα πολλές περιπτώσεις. Αποπροτεραιοποιείται, ή και πολλές φορές μέσα στο πλαίσιο της αποπροτεραιοποίησης υποβαθμίζεται, όπου η υποβάθμιση έρχεται σαν ένας μηχανισμός αυτοάμυνας και αυτοανακούφισης κατά κάποιον τρόπο του προβλήματος».

(Σ2, ΚΕ)

«Δηλαδή όταν μιλάμε για θέμα επιβίωσης η κακοποίηση είναι ένα δεύτερο θέμα. [...] Γιατί έγινε βιβλική καταστροφή. Αφανίστηκαν χωριά, δεν υπήρχαν σπίτια, άνθρωποι συγκατοίκησαν ξαφνικά με άλλους ή ξεριζώθηκαν και ήρθαν σε άλλα σπίτια. Που σημαίνει ότι, όταν παλεύεις για να επιβιώσεις, αυτό το κομμάτι θα πάει σε δεύτερη μοίρα, το τι βιώνεις εσύ».⁴² (Σ11, Ψ)

Οι σωρευτικές συνέπειες των κρίσεων στις επιζώσες

Κεντρικό ζήτημα του Ερευνητικού Προγράμματος «Έμφυλες διακρίσεις σε πολλαπλές κρίσεις» αποτελεί η μελέτη των σωρευτικών συνεπειών των κρίσεων στο ελληνικό πλαίσιο. Υπό αυτή την οπτική στην παρούσα έρευνα εξετάστηκε πώς οι διαδοχικές κρίσεις της περιόδου 2008-2022, ως πηγές ολέθριων συνεπειών –με έμφυλο πρόσημο– στους όρους και τις συνθήκες διαβίωσης, συνδυαστικά και επαυξητικά έχουν αντίκτυπο στις επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας. Παρά το γεγονός ότι στις ενότητες που ακολουθούν εξετάζονται διακριτά οι επιπτώσεις των τριών υπό εξέταση κρίσεων (οικονομική, υγειονομική, ενεργειακή), στο φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, επιτρέποντας μια αναλυτική μελέτη των αντίστοιχων συσχετίσεων, οι συνεντευξιαζόμενες/-οι κλήθηκαν –με βάση την εμπειρία

⁴² Σε αυτό το παράθεμα, η ερωτώμενη αναφέρεται στην επίπτωση μιας ακόμα κρίσης, της κλιματικής, στην ενδοοικογενειακή βία. Παρότι τα τελευταία χρόνια έχουν λάβει χώρα μελέτες για τη διερεύνηση της συσχέτισης της κλιματικής αλλαγής με την έμφυλη ισότητα στο ελληνικό συγκείμενο (Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2024β· Τσάλτας κ.ά., 2022), διερεύνηση της επίδρασης των φυσικών καταστροφών στο φαινόμενο της έμφυλης βίας δεν εντοπίζεται.

τους– να εκτιμήσουν με ολιστικό τρόπο το αποτύπωμα των πολλαπλών κρίσεων για τις γυναίκες που υφίστανται ενδοοικογενειακή βία.

Η ερευνητική δραστηριότητα για το φαινόμενο της έμφυλης βίας έχει αναδείξει τις πολλαπλές επιπτώσεις της στη σωματική, ψυχική και αναπαραγωγική υγεία των γυναικών. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 2013), στις ψυχικές και συναισθηματικές επιπτώσεις της συντροφικής βίας εντάσσονται αντιδράσεις, όπως: άγχος, μετατραυματικό στρες, κατάθλιψη, διατροφικές διαταραχές, απόπειρες αυτοκτονίας, χαμηλή αυτοεκτίμηση κ.ά. Μέσα από τις απόψεις των επαγγελματιών αυτές οι συνέπειες αναδεικνύονται σε συσχέτιση με τις διαδοχικές κρίσεις. Ειδικότερα, υποστηρίζουν ότι η μακρά έκθεση των επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας σε συνθήκες κοινωνικοοικονομικών δυσκολιών έχει πλήξει ανυπολόγιστα την ψυχική τους υγεία και, συνεκδοχικά, τον τρόπο που αντιμετωπίζουν την καθημερινή ζωή τους και τις διαπροσωπικές σχέσεις τους.

«[...] Για να έρθω στα θέματα ενδοοικογενειακής βίας, θεωρώ ότι σίγουρα οι πολλαπλές κρίσεις αυτό που κάνουν είναι να δημιουργήσουν, θεωρώ ότι δημιουργούν ανυπολόγιστης έκτασης συνέπειες στην ψυχική τους [των επιζωσών] υγεία, στις στάσεις τους, στις αντιλήψεις τους απέναντι στη ζωή, στη σχέση τους με τα άλλα φύλα». (Σ2, ΚΕ)

Παράλληλα, σημειώνουν και επιπτώσεις που αφορούν τη σωματική τους υγεία, η οποία παραμελείται εξαιτίας του κόστους των ιατρικών υπηρεσιών και της παράλληλης διαρκούς μείωσης της οικονομικής τους δυνατότητας.

«Αυτές οι κρίσεις οι απανωτές έχουν μειώσει το διαθέσιμο. Μπορεί π.χ. οι γυναίκες να έχουν παραμελήσει τον προσωπικό τους έλεγχο. Να πηγαίνουν τα παιδιά τους στον παιδίατρο, αλλά να έχουν παραμελήσει τη δική τους, ας πούμε, να κάνουν τεστ ΠΑΠ, να δουν τον γυναικολόγο τους κ.λπ.». (Σ4, Ν)

Στις εκτιμήσεις των επαγγελματιών το σωρευτικό αποτύπωμα των κρίσεων στη συναισθηματική κατάσταση των επιζωσών αντανάκλα ένα αίσθημα διαρκούς ματαίωσης, που προκαλείται από το συνεχές δεδομένο του αναπόδραστου, από τη σισύφεια προσπάθεια (ανά)κτησης του ελέγχου της ζωής τους. Υπό αυτούς τους όρους, η εντεινόμενη εσωτερικευμένη παθητικότητα και ο φόβος του απρόβλεπτου αποτρέπουν την απόφαση ανεξαρτητοποίησης μέσω της διαφυγής από την κακοποιητική σχέση. Στο ακόλουθο παράθεμα μια συνεντευξιαζόμενη συμπυκνώνει όσα καταγράφηκαν παραπάνω:

«Θεωρώ ότι μπορεί να έχει μία γενικότερη επίπτωση ματαίωσης προς το μέλλον. Μίας αίσθησης απώλειας ελέγχου προς το μέλλον, που ενδεχομένως μπορεί να οδηγήσει σε μία παθητική στάση. Σε μία έλλειψη μαχητικότητας του τύπου: “δεν μπορώ να κάνω κάτι, γιατί, ενώ προσπαθώ, πάντοτε κάτι συμβαίνει και έρχονται όλα πίσω”. Όλα αυτά λοιπόν τα απανωτά χτυπήματα, τα κοινωνικά, ενδεχομένως εντείνουν, χειροτερεύουν την αναποφασιστικότητα μίας γυναίκας. Το έχουμε δει, το έχουμε δει θεωρητικά και το βλέπουμε στην πράξη, πολλές γυναίκες επιλέγουν να μείνουν σε μία κακοποιητική σχέση

απ' τον φόβο της αλλαγής. Σου λένε: “εντάξει, δεν είμαι καλά, όμως έχω μάθει ένα-δύο-τρία”». (Σ7, Ψ)

Η επίδραση των συνθηκών κρίσης στη δυνατότητα των θυμάτων να εγκαταλείψουν μια βίαιη σχέση βρίσκεται σε συμφωνία με παρόμοια ερευνητικά ευρήματα για την περίοδο της οικονομικής κρίσης (Anagnostidou, 2019). Ωστόσο, στο απόσπασμα που ακολουθεί η επαγγελματίας δίνει μια νέα διάσταση αποδίδοντας έναν χαρακτήρα μονιμότητας στο σωρευτικό αποτύπωμα των διαδοχικών κρίσεων. Η διαρκής κατάσταση ανάγκης για επιβίωση εξαιτίας των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών εγγράφεται με όρους ανασφάλειας και οδηγεί στην αναστολή της απόδρασης και της ρήξης του συνεχούς της βίας.

«Νομίζω ότι όλα αυτά λειτουργούν σωρευτικά [...] Διότι μπορούν να πουν οι γυναίκες ότι δεν είμαι σε μνημόνιο, δεν είμαι σε κατάσταση οικονομικής κρίσης, δεν έχω κλειστές τράπεζες, δεν ψάχνει ο κόσμος στα σκουπίδια, αλλά δεν βγαίνει και ο μήνας. Είναι μία κατάσταση που πολλές γυναίκες δυσκολεύονται. Νομίζω ότι έχει μείνει και υπάρχει και μία ανασφάλεια, όταν κάτι έχεις περάσει, έχει εγγραφεί λίγο στο DNA. Επιτείνει μία κατάσταση που κόβει την προοπτική. Αυτό κόβει τη δυνατότητα να σκεφτείς τον εαυτό σου έξω από το κακοποιητικό πλαίσιο, που το αναγνωρίζεις ότι μπορεί να υπάρχει μερικές φορές, το ανέχεσαι, γιατί μπορεί να μην έχεις άλλη διέξοδο. Δηλαδή μπορεί να σου φαίνεται ακόμη μεγαλύτερη η πρόκληση και η επικινδυνότητα, και να μην κάνεις επιλογή να φύγεις από αυτή την κακοποιητική σχέση». (Σ8, ΚΕ)

6.2.2 Η επίδραση των οικονομικών συνθηκών στην έμφυλη ενδοοικογενειακή βία: οικονομική κρίση και ενεργειακή φτώχεια

«Και φυσικά, όταν οι συνθήκες γενικότερα δεν ευνοούν, αυτό σημαίνει ότι, εάν ας πούμε εσύ κι εγώ μπορεί να μη φοβόμαστε και να αντιμετωπίσουμε μια Χ δυσκολία λόγω συνθηκών και άρα θα βάλουμε Χ ενέργεια, εκείνη πρέπει να βάλει Χ στο τετράγωνο, γιατί έχει να αντιμετωπίσει και τους φόβους της». (Σ6, Ψ)

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας, που προέκυψαν μέσω συνεντεύξεων με επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας, και εστιάζουν στις περιόδους της οικονομικής και της (τρέχουσας) ενεργειακής κρίσης. Παρά το γεγονός ότι αυτές οι δύο κρίσεις δεν συμπίπτουν ούτε ως προς τα χαρακτηριστικά τους ούτε χρονικά – καθώς μεσολαβεί ένα χρονικό διάστημα σχεδόν πέντε ετών μεταξύ τους–, εντούτοις εντοπίζονται κοινά στοιχεία, που λειτουργούν σωρευτικά ως προς τις επιπτώσεις τους στις συνθήκες διαβίωσης, ιδιαίτερα για ήδη ευάλωτα νοικοκυριά και άτομα. Ειδικότερα, οι μεταβολές στην απασχόληση, οι περικοπές μισθών και η ανεργία –στην περίπτωση της οικονομικής κρίσης–, καθώς και η ραγδαία αύξηση του κόστους ζωής –στην περίπτωση, και όχι απαραίτητα εξαιτίας, της ενεργειακής κρίσης–, έχουν ως κοινή συνισταμένη τη φτωχοποίηση και την αποστέρηση αγαθών που καθορίζουν τις συνθήκες διαβίωσης σημαντικού μέρους της κοινωνίας, ιδιαίτερα εκείνων που υφίστανται δομικές διακρίσεις.

Για πολλές γυναίκες, η φτώχεια αποτελεί μια διαχρονική εμπειρία, που συνδέεται – μεταξύ άλλων– σε μεγάλο βαθμό με την έμφυλη συγκρότηση της –αμειβόμενης και μη αμειβόμενης– εργασίας. Η βιβλιογραφική επισκόπηση ανέδειξε κρίσιμες όψεις, οι οποίες προκύπτουν από την έμφυλη ανάγνωση των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων που διαμορφώνονται κατά τις δύο προαναφερθείσες κρίσεις. Ενδεικτικά, η Καραμεσίνη (2015) διαπιστώνει ότι η συγκέντρωση των εργαζόμενων γυναικών σε θέσεις κατώτερης μισθολογικής κλίμακας συντέλεσε στο να πληγούν δυσανάλογα από πολιτικές της οικονομικής κρίσης. Επιπρόσθετα, η Παντελίδου-Μαλούτα (2014: 15-16) επισημαίνει ότι *«ενώ σταθερά οι γυναίκες πρωταγωνιστούν στην ανεργία, στις κατώτερες θέσεις της εργασιακής ιεραρχίας, στις πρόσκαιρες και επισφαλείς μορφές απασχόλησης, το γεγονός ότι στην κρίση το ποσοστό ανεργίας τους αυξάνει με λιγότερο ταχείς ρυθμούς από αυτό των ανδρών, δεν υποδηλώνει τίποτα άλλο, παρά την ήδη χαμηλότερη θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας και τις προϋπάρχουσες διακρίσεις, οι οποίες τις “προστατεύουν” από το να πρωταγωνιστούν και στους ρυθμούς απώλειας της δουλειάς τους»*.

Μέσα από την επισκόπηση ερευνών παρουσιάστηκε πώς τα δεδομένα των εν λόγω κρίσεων επηρεάζουν το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, και ειδικότερα τις αποφάσεις των επιζώσων, τις μορφές της συντροφικής βίας στην οικογένεια, καθώς και τη λειτουργία των υπηρεσιών που είναι πιθανό να εμπλέκονται στη διαχείριση ενός περιστατικού. Σε αντίστοιχη κατεύθυνση, οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες τροφοδοτούν το πεδίο διερεύνησης της έμφυλης βίας, παρέχοντας κρίσιμη πληροφόρηση, μέσα από αφηγήσεις που βασίζονται στην εμπειρία παροχής υπηρεσιών σε επιζώσες, σχετικά με την επίδραση οικονομικά δυσμενών συνθηκών στην έμφυλη βία που εκδηλώνεται στο οικογενειακό περιβάλλον.

Παρά το γεγονός ότι η ενδοοικογενειακή βία αποτελεί ένα διαταξικό φαινόμενο, οι οικονομικές δυσκολίες και η κοινωνικοοικονομική περιθωριοποίηση αποτελούν ενισχυτικούς παράγοντες εκδήλωσής της (Τσίγκανου, 2021). Ειδικότερα, η οικονομική ανασφάλεια, η ανεργία και η φτώχεια δημιουργούν συνθήκες έντασης και στρες που μπορούν να ενισχύσουν τις καταχρηστικές συμπεριφορές μέσα στην οικογένεια (Evans, Lindauer & Farrell, 2020· Renzetti, 2009). Αυτό αναγνωρίζεται από όλους/-ες τους/τις συνεντευξιαζόμενους/-ες ως μοτίβο στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης.

«Θεωρώ ότι είναι ένας παράγοντας και η οικονομική κρίση, είναι ένας παράγοντας που μπορεί να εντείνει τα περιστατικά βίας μέσα σε μία οικογένεια. Όλο αυτό το άγχος, και το στρες, και η ανεργία, οι καταχρήσεις, τέλος πάντων, δε λέω ότι είναι ο λόγος, αλλά εντείνει, είναι ένας παράγοντας που επιδρά στο να αυξηθούν ίσως τα περιστατικά». (Σ5, ΚΛ)

«Πάλι θα επισημάνω ότι ένας άνθρωπος δεν γίνεται έντονα κακοποιητικός μόνο και μόνο γιατί έχει χάσει τη δουλειά του. Προφανώς και υπάρχουν άνθρωποι που και τις δουλειές τους χάσανε και δεν έγιναν κακοποιητές, αλλά ωστόσο αυτά τα στοιχεία διόγκωσαν κάποια ήδη πολύ προβληματικά δεδομένα». (Σ10, Ν)

Η ενδοοικογενειακή βία ως αντιστάθμισμα εκπλήρωσης έμφυλων ρόλων

Η άνιση κατανομή της εξουσίας και η έμφυλη δομή της ελληνικής οικογένειας προσδιορίζουν τους έμφυλους κοινωνικούς ρόλους. Οι μεταβολές στην απασχόληση την περίοδο της οικονομικής κρίσης και, ειδικότερα, η επιδείνωση της θέσης των ανδρών στην αγορά εργασίας και η σημαντική συρρίκνωση⁴³ της απασχόλησής τους οδήγησαν στη «διαταραχή» των έμφυλων ρόλων στο οικογενειακό πλαίσιο, με το ανδρικό πρότυπο να βάλλεται. Οι άνδρες σε πολλές περιπτώσεις απώλεσαν τον ρόλο του «κουβαλητή», με αποτέλεσμα να μην εκπληρώνουν τις έμφυλες προσδοκίες της κυρίαρχης πατριαρχικής ιδεολογίας. Παρά το γεγονός ότι η μείωση ανισοτήτων, όπως στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, που καταγράφεται μείωση του έμφυλου χάσματος (προς τα κάτω) στην ανεργία, μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της βίας κατά των γυναικών, αυτό προϋποθέτει την αμφισβήτηση και την απώλεια της παραδοσιακά κυρίαρχης θέσης των ανδρών (Humbert, Strid, Hearn & Balkmar, 2021). Στην Ελλάδα οι πατριαρχικές δομές συντηρήθηκαν κατά την οικονομική κρίση και η βία κατά των γυναικών εντάθηκε, λειτουργώντας «εξισορροπητικά», ως επιτέλεση αρρενωπότητας (Κοσσυφολόγου, 2019). Αυτό το αντιστάθμισμα αποτυπώνεται με ακρίβεια στο παράθεμα λόγου μιας εργαζόμενης:

«[...] όλοι όταν βρίσκονται σε οικονομική δυσπραγία γίνονται επιθετικοί, ευερέθιστοι; όχι. Απλώς αν ήδη υπάρχει αυτή η δυναμική μέσα στην οικογένεια, η περίοδος που συσσωρεύεται το άγχος και το στρες είναι πάντα πιο δύσκολη, εκεί πυροδοτούνται επεισόδια. Γιατί είναι και το πώς νοηματοδοτείς κάνεις τα γεγονότα, δηλαδή μπορείς ας πούμε ένας άντρας να νιώθει ότι κάπως αποτυγχάνει και στο να εκπληρώσει το στερεότυπο, να παρέχει στην οικογένειά του. Μπορεί με το να είναι έτσι πιο επιθετικός κάπως να υπεραναπληρώνει την ισχύ που αισθάνεται ίσως ότι έχει χάσει, επειδή βρίσκεται σε οικονομική αδυναμία. [...]». (Σ1, Ψ)

Στην κατεύθυνση αυτή, επαγγελματίες στο πεδίο σημείωσαν ότι οι ανατροπές που καταγράφηκαν ως προς τους έμφυλους ρόλους, διατηρώντας παράλληλα αλώβητη την πατριαρχία, άλλαξαν τις δυναμικές στο οικογενειακό πλαίσιο και οδήγησαν στην αύξηση της συχνότητας και της έντασης των συγκρούσεων.

«Σίγουρα αλλάζουν [οι ρόλοι]. Την περίοδο της κρίσης είδαμε μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο οι άνδρες να είναι άνεργοι και οι γυναίκες να δουλεύουν, να είναι πλέον

⁴³ Από το 2008 έως το 2014 η συμμετοχή των ανδρών στην απασχόληση μειώθηκε κατά 26,4% (Καραμεσίνη, 2015: 248).

κουβαλήτριες οι γυναίκες σε μια οικογένεια, οπότε αλλάζουν και οι έμφυλοι ρόλοι. Υπάρχουν συγκρούσεις πιο συχνά για αυτόν τον λόγο». (Σ5, ΚΛ)

«Πιστεύω ότι [η οικονομική κρίση] το επηρέασε [το φαινόμενο] διότι υπήρχε η δύναμη ισχύος στο σπίτι και λόγω της ένδειας που προφανώς περιήλθαν σαν οικογένεια και αυτό δημιουργούσε ακόμα περισσότερες εντάσεις, πίεση στη γυναίκα να βρει κι αυτή δουλειά, και κυρίως βρίσκαν δουλειά σαν καθαρίστριες ή σαν φροντίστριες και με λίγα χρήματα και part-time. Οι δυναμικές μέσα στην οικογένεια έγιναν πολύ εκρηκτικές, έγιναν εκρηκτικές οι σχέσεις. Και οι άνδρες, οι δράστες δηλαδή, οι οποίοι, ας πούμε, ένα μέρος της αξίας τους το παίρνανε μέσα από την εργασία, όταν σταματήσαν να το παίρνουν από εκεί». (Σ6, Ψ)

Οικονομική βία: αποστέρηση, έλεγχος και αδιέξοδα

Επιπλέον, οι εργαζόμενες έκαναν λόγο για αλλαγές στις συμπεριφορές βίας, όπως καταγράφηκαν μέσα από αφηγήσεις γυναικών που απευθύνθηκαν σε υποστηρικτικές δομές. Ειδικότερα, η «πατριαρχική τρομοκρατία» (“patriarchal terrorism”) (Johnson, 1995, όπως αναφέρεται στο: Andrus, 2020: 50) εκδηλωνόταν πιο έντονα και με τη μορφή οικονομικής βίας. Η έρευνα της ΓΤΙΦ (2018) ανέδειξε ότι κατά την οικονομική κρίση η ενδοοικογενειακή βία λάμβανε συχνά και τη μορφή οικονομικής αποστέρησης και άσκησης οικονομικού ελέγχου. Στην ίδια κατεύθυνση εργαζόμενες/-οι στο πεδίο ανέφεραν πολλαπλές περιπτώσεις κατά τις οποίες, όπως διακρίνεται στα παρακάτω επιλεγμένα αποσπάσματα, ο οικονομικός έλεγχος λάμβανε τη μορφή στέρησης προϊόντων, κατάσχεσης των εισοδημάτων της συζύγου/συντρόφου από τον δράστη ή αποκλεισμού της από το οικογενειακό εισόδημα, στο οποίο συνεισέφερε αμισθί μέσω αδήλωτης εργασίας.

«Υπήρχε περιορισμός στα προϊόντα που ψώνιζαν, ψώνιζαν τα απαραίτητα. Μια συγκεκριμένη μορφή βίας που αναδείχθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης ήταν ο αυξημένος έλεγχος στα οικονομικά. Αυξημένος έλεγχος στα οικονομικά και ο αποκλεισμός από αγορά προϊόντων». (Σ15, ΚΛ)

«επίσης, πολλές δεν έχουν έλεγχο των εισοδημάτων, δηλαδή μπορεί να έχουν τον μισθό τους, τον οποίο να τον δίνουν όλον, να μην ξέρουν τι γίνεται με τα οικονομικά του συζύγου, γενικά είναι μία κατάσταση ότι “εγώ τα δίνω όλα, πηγαίνω super market, τα κάνω όλα” και ο σύζυγος δεν κάνει τίποτα, που σίγουρα θα έχει και περισσότερα εισοδήματα». (Σ14, ΚΕ)

«Όταν σε παίρνει μία γυναίκα η οποία είναι στην επιχείρηση, αυτές ας πούμε που εμένα μου πιάνει η καρδιά μου και δεν ξέρεις τι να πεις, σου λέει: “δούλευα μια ζωή στην επιχείρησή του, δεν είχα ποτέ ένσημα, είμαι 65 χρονών, μεγάλωσαν τα παιδιά, το σπίτι είναι δικό του και με πετάει έξω. Τι να κάνω; Δεν δουλεύω, δεν ξέρω τίποτα άλλο να κάνω από το να κρατάω το mini market που είχαμε, τι να κάνω;”» (Σ14, ΚΕ)

Ο αποκλεισμός των γυναικών από τη λήψη των οικονομικών αποφάσεων, η αδυναμία διαχείρισης των προσωπικών οικονομικών τους πόρων και η αδήλωτη εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση, που περιγράφονται στα παραπάνω παραθέματα, αναδεικνύουν πρακτικές άσκησης ελέγχου που αφαιρούν την οικονομική αυτονομία των γυναικών,

εντείνουν το αίσθημα εξάρτησης από τους κακοποιητικούς συντρόφους και αποτρέπουν οποιαδήποτε προσπάθεια απομάκρυνσης από τη βίαιη σχέση.

Η άσκηση οικονομικής βίας με την εφαρμογή των μνημονιακών πολιτικών λειτούργησε ακόμα πιο ασφυκτικά, οδηγώντας σε αδιέξοδο και επισφάλεια, για παράδειγμα, γυναίκες που είχαν λάβει οικογενειακά δάνεια στο όνομά τους.

«Είδαμε πολλές επιχειρηματικές κινήσεις που έπесαν έξω, πολλά χρέη. Πάρα πολλές γυναίκες που έπαιρναν εγγυήσεις στο όνομά τους και χρεώνονταν οι ίδιες. Δηλαδή “ξεκινήσαμε μια επιχείρηση, πήρα εγώ τα πάντα στο όνομά μου, τα δάνεια, τα ταμεία, τις εφορίες... και τώρα τα χρωστάω όλα εγώ.” [...] Και βρισκόταν εκείνη εκτεθειμένη. Όπως επίσης και πάρα πολλές δυσκολίες με τις κατοικίες, με τις πρώτες κατοικίες. Δηλαδή αυτό τώρα καταλαβαίνετε όταν έχαναν τη δουλειά τους λόγω της οικονομικής κρίσης, δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις πληρωμές των δανείων τους, γίνονταν τα δάνεια κόκκινα, άρχιζε να απειλείται όλο αυτό το κομμάτι, προσπαθούσαν να βρουν μια άκρη με το να μπουν τέλος πάντων σε κάποια ρύθμιση κ.λπ.». (Σ10, Ν)

Σε συνέχεια της παραπάνω αφήγησης, η ίδια εργαζόμενη περιγράφει πρόσθετες πρακτικές ελέγχου που εντάσσονται στις εκδηλώσεις ενδοοικογενειακής βίας και συνδέονται με τις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί κατά την τρέχουσα περίοδο της ενεργειακής κρίσης. Στο παρακάτω απόσπασμα φαίνεται ότι η οικονομική δυσπραγία χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις ως πρόσχημα από τους κακοποιητικούς συντρόφους για να ασκήσουν έλεγχο ακόμα και σε βασικά αγαθά επιβίωσης, εξαναγκάζοντας τις γυναίκες να ζουν σε συνθήκες στέρησης και υποβάθμισης της ποιότητας ζωής τους.

«Ένα κομμάτι που μάλλον συνδέεται και τώρα με την ενεργειακή κρίση και τις υπέρογκες τιμές στις παροχές, στο ρεύμα και σε όλα αυτά, σε σχέση με τις γυναίκες που βλέπω, είναι ότι ας πούμε εμφανίστηκαν μορφές βίας, όπως δεν τους άφηναν να ζεστάνουν το σπίτι, δεν τις άφηναν να ανάψουν θερμοσίφωνο, κόβανε ανά διαστήματα το ρολόι της ΔΕΗ [...]. Ο έλεγχος επεκτείνεται σε κομμάτια που θίγουν, τώρα ακριβώς χτυπάνε δηλαδή ακριβώς αυτό το ευαίσθητο σημείο βέβαια. [...] Θα κάνεις μάνιο με παγωμένο νερό, θα μένεις σε σπίτι που θα ανάβουμε..., τρομακτικός έλεγχος στο πόσες ώρες θα ανάβει η θέρμανση. Αυξημένος έλεγχος σε οτιδήποτε έχει να κάνει με κακές ποιότητες, κακή ποιότητα τροφίμων και κακή ποιότητα υπηρεσιών, δηλαδή σπίτια ακατάλληλα να μέινει κανείς. [...]». (Σ10, Ν)

Οικονομική εξάρτηση, επισφάλεια και απομόνωση

Η οικονομική βία, με όποια πρακτική κι αν εκδηλώνεται, έχει ως στόχο την οικονομική εξάρτηση και τον εξαναγκαστικό έλεγχο των επιζωσών, προκειμένου να καταστούν ανενεργά υποκείμενα, να παραμείνουν κοινωνικά απομονωμένες, να μη διαφύγουν από τη σχέση και να μην καταγγείλουν τη βία που υφίστανται.

«[...] η οποιαδήποτε μορφή εξάρτησης, και μάλιστα η οικονομική, όπως έχω δει σε πάρα πολλές περιπτώσεις γυναικών, είναι ένα μεγάλο χαρτί στα χέρια του συζύγου για να μπορεί μ’ αυτόν τον τρόπο να επιβάλλεται στη γυναίκα και –να μου επιτραπεί η έκφραση– και να την εμπαίζει». (Σ7, Ψ)

Η οικονομική ανεξαρτησία των επιζωσών, παρότι –όπως είδαμε– δεν διασφαλίζεται ακόμα κι αν εργάζονται, συσχετίζεται ευθέως με τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Η οικονομική κρίση έπληξε την απασχόληση των γυναικών και, ιδιαίτερα στην περίπτωση των επιζωσών που βρέθηκαν εκτός αγοράς εργασίας, ενέτεινε την οικονομική τους επισφάλεια και εξάρτηση από τους δράστες.

«Θεωρώ ότι η οικονομική κρίση ήταν το μεγάλο πλήγμα [...] ήταν και οι γυναίκες που έμειναν έγκυες εκείνη την περίοδο και μετά δεν κατάφεραν πάλι να βρουν δουλειά οπότε έμειναν στο σπίτι για τη μητρότητα. Έξοδος από την εργασία λόγω αυτού». (Σ9, ΚΛ)

Επιπλέον, ματαίωσε επαγγελματικά «σχέδια» που θα μπορούσαν να παρέχουν δυνατότητα διεξόδου και οικονομικής ανεξαρτητοποίησης.

«Λόγω της οικονομικής κρίσης έπεσαν πάρα πολλές επιχειρηματικές κινήσεις έξω, με αποτέλεσμα πάρα πολλά χρέη. Παροπλίστηκαν πάρα πολύ και έμειναν πίσω οι γυναίκες στο κομμάτι των επενδύσεων, των σχεδίων. Δεν έκαναν σχέδια εύκολα οι γυναίκες. Για μικρές, ας πούμε, επιχειρηματικές προτάσεις, για μικρές επενδύσεις, να ανοίξουν ας πούμε ένα μικρό μαγαζί κ.λπ., το οποίο δυνητικά θα έδινε μια ελευθερία κινήσεων. Πάγωσαν όλα αυτά με την οικονομική κρίση». (Σ4, Ν)

Ταυτόχρονα, οι οικονομικές δυσκολίες ενέτειναν την ανάγκη των γυναικών να αποκτήσουν εισοδήματα, με αποτέλεσμα να αναζητούν εργασία και να απασχολούνται σε αδήλωτες μορφές απασχόλησης. Όπως προκύπτει από τις ακόλουθες αφηγήσεις, αυτή η αναγκαστική «επιλογή» ερμηνεύεται με διαφορετικούς όρους, ανάλογα με το περιβάλλον και τις συνθήκες κάθε κρίσης. Στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, περίοδος κατά την οποία η αδήλωτη εργασία φθάνει σε πρωτοφανή επίπεδα στην Ελλάδα,⁴⁴ η αδήλωτη –περιστασιακού συνήθως χαρακτήρα– εργασία των γυναικών προκύπτει από τη γενική πρακτική μη συμμόρφωσης των εργοδοτών με τη νομοθεσία. Από την άλλη, κατά την περίοδο της ενεργειακής κρίσης, η άτυπη και με δυσμενείς όρους απασχόληση περιγράφεται ως «επιλογή» για τη διατήρηση επιδομάτων. Σε κάθε περίπτωση οι άτυπες μορφές απασχόλησης εντείνουν την επισφάλεια των γυναικών, περιορίζουν τις δυνατότητες κοινωνικής προστασίας και αυξάνουν την εξάρτησή τους από άλλα άτομα της οικογένειας με τυπική απασχόληση.

«[...] πάρα πολύ μεγάλη μαύρη εργασία λόγω της οικονομικής κρίσης. Τεράστια, λοιπόν, έλλειψη σταθερότητας και μεγάλη ανασφάλεια. Πολλές ώρες εργασίας της γυναίκας που γυρνούσε στο σπίτι εξαντλημένη και αυτό έφερνε ξανά έναν ακόμη γύρο κακοποιητικών συμπεριφορών. Παίρνανε δηλαδή ό,τι δουλειά βρίσκανε». (Σ15, ΚΛ)

«Βλέπω τις ίδιες τις γυναίκες να κάνουν βήματα για να εργαστούν οι ίδιες σε μεγάλο κομμάτι μαύρα. Δηλαδή να φροντίσουν μια γιαγιά ή να κρατήσουν ένα παιδάκι, δουλειές που ούτως ή άλλως είναι, ξέρουμε ότι δεν πληρώνονται πολύ καλά. Παρ' όλα αυτά όμως

⁴⁴ Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ (ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, 2016) το 2013, όπως προέκυψε από τους ελέγχους των αρμόδιων αρχών του Υπουργείου Εργασίας, το ποσοστό αδήλωτης εργασίας είναι 40,5%.

βοηθάνε το οικογενειακό εισόδημα, γιατί τα χρήματα είναι μαύρα και μπορούν παράλληλα να διατηρούν, να παραλαμβάνουν επιδόματα που αφορούν τα παιδιά ή τις ίδιες ή τα ΚΕΑ κ.λπ.». (Σ4, Ν)

Παράγοντες που δυσχεραίνουν την απόφαση φυγής

Η συνθήκη οικονομικής εξάρτησης των γυναικών επηρεάζει σημαντικά την απόφασή τους να διαφύγουν από την ενδοοικογενειακή βία, καθώς, όπως φάνηκε και από την επισκόπηση, η οικονομική αυτονομία των θυμάτων αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για την (οριστική) απομάκρυνση από μια κακοποιητική σχέση (Heise, 2011· Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2022). Μία εργαζόμενη μέσα από την κατάθεση της εμπειρίας της αφηγείται τη σχέση αλληλουχίας «οικονομικής κρίσης - ανεργίας γυναικών - οικονομικής εξάρτησης - έντασης βίας και ελέγχου», την οποία λίγες γυναίκες κατάφεραν να διασπάσουν.

«Υπάρχει αλλαγή στην ένταση και σε αυτό έχει συντείνει πολύ η οικονομική κρίση γιατί η γυναίκα πλέον δεν είναι ανεξάρτητη, η οικονομική κρίση έπληξε κυρίως τις γυναίκες, ουσιαστικά τις ακινητοποίησε μέσα στο σπίτι και μην έχοντας την οικονομική ελευθερία σύζυγοι, σύντροφοι και γενικότερα οι άνδρες, για να το βάλω χοντρικά, θεώρησαν δεδομένο πως η γυναίκα δεν θα μπορέσει να φύγει γιατί δεν έχει οικονομική ελευθερία. Οπότε η βία υπήρχε σε μια άλφα μορφή και έχει γίνει λίγο πιο σκληρή, αυξάνεται γιατί η γυναίκα δεν μπορεί να αντιδράσει. Αυτό τουλάχιστον έχει δείξει η εμπειρία μου από τα περιστατικά ότι αυξάνεται. Με την οικονομική αποστέρηση η γυναίκα δεν μπορεί να αντιδράσει γιατί η οικονομική αποστέρηση παρέχει στον δράστη αυτή την ασφάλεια ότι δεν μπορεί να αντιδράσει. Ουσιαστικά λίγες ήταν οι περιπτώσεις που αντιδράσανε σε αυτήν την περίοδο, δηλαδή στο ότι μείναν άνεργες και βρήκαν τη δύναμη να φύγουν». (Σ9, ΚΛ)

Ωστόσο, αυτή η επίπονη και μακρά διαδικασία απομάκρυνσης από το βίαιο οικογενειακό πλαίσιο δεν επηρεάζεται μόνο κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Πολλοί/-ες επαγγελματίες περιέγραψαν το οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο οδηγούνται πολλές επιζώσες, όπως αυτό διαμορφώνεται με τις συνθήκες της ενεργειακής κρίσης, η οποία συμπληρώνει μια μακρά περίοδο ασφυκτικών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, με σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα διαβίωσης. Υπό αυτή την έννοια η συνεχιζόμενη οικονομική ασφυξία συντελεί στη διαρκή αναπαραγωγή επιβλαβών καταστάσεων, εμπειριών βίας και αποκλεισμού.

«Κατ' αρχάς δυσκολεύονται να πάρουν την απόφαση να φύγουν. Δηλαδή παραμένουν στο σπίτι, υφίστανται επαναλαμβανόμενη βία γιατί δεν παίρνουν εύκολα την απόφαση να φύγουν, έχοντας τα παιδιά και μην έχοντας πόρους και μη γνωρίζοντας πού πρέπει να απευθυνθούν και αν θα ορθοποδήσουν και αν, αν, αν... Όλα αυτά τα “αν” κρατάνε πολύ καιρό». (Σ5, ΚΛ)

Αναλυτικότερα, στον λόγο των συνομιλητριών μας αναγνωρίστηκε και η αδυναμία κάλυψης των ενοικίων στις παρούσες συνθήκες, αλλά και η ανεπαρκής επιδοματική πολιτική στήριξης των γυναικών που καταφέρνουν να απομακρυνθούν από μια κακοποιητική σχέση.

Ειδικότερα, όπως περιγράφεται στα ακόλουθα αποσπάσματα, η έλλειψη προσιτής στέγασης και η χρονοβόρα διαδικασία για την πρόσβαση σε πολύ χαμηλά επιδόματα εντείνουν την επισφάλεια των επιζωσών, καθιστώντας την οικονομική ανεξαρτητοποίησή τους σχεδόν ανέφικτη.

«Αυτή τη στιγμή είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα, δηλαδή όσες γυναίκες έχουν ξεφύγει αυτή τη στιγμή, ακόμα και όσες κατάφεραν να βρουν δουλειά, με την αμοιβή που όλες γνωρίζουμε, σίτι δεν υπάρχει για να το νοικιάσουν έστω και με λίγα δανεικά. [...] Δηλαδή παίρνει η άλλη 640 ή 730 και το ενοίκιο που της ζητάνε είναι 500 στην γκαρσονιέρα και μη φανταστείτε στο Κολωνάκι, σε όποια περιοχή». (Ψ4)

«Μέχρι να χωρίσει η φορολογική δήλωση και να τα κάνεις όλα αυτά που απαιτούνε να είσαι επιλέξιμη να πάρεις αυτό το επίδομα, που δεν φτάνει όχι για να ζήσεις, ούτε για να ταΐσεις παιδιά, το διάστημα αυτό είναι πολύ μεγάλο και η καθεμιά έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες για το πώς μπορεί να γίνει». (Σ15, ΚΛ)

Η απόφαση εγκατάλειψης μιας βίαιης σχέσης εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, εκτός από την οικονομική ανεξαρτησία των επιζωσών, που συνδέονται με τον κοινωνικό αποκλεισμό τους. Ο ρόλος των «σημαντικών άλλων» και των υποστηρικτικών δικτύων είναι κρίσιμος για την ενδυνάμωση των γυναικών. Ειδικά στην Ελλάδα, όπου το οικογενειοκεντρικό μοντέλο παραμένει ισχυρό, αναπληρώνοντας σοβαρά ελλείμματα του κοινωνικού κράτους, η οικογένεια αποτελεί σημαντικό σημείο αναφοράς. Για παράδειγμα, το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον ασκεί καθοριστική επιρροή στην ενθάρρυνση (ή όχι) και τη στήριξη (ή όχι) των επιζωσών για αναζήτηση διεξόδου (Κάββουρα, 2021α). Στο ακόλουθο απόσπασμα αναδεικνύονται τρόποι με τους οποίους το οικογενειακό περιβάλλον λειτουργεί με τρόπο αποθαρρυντικό, είτε συμβάλλοντας στην ενοχοποίηση των επιζωσών είτε επειδή αυτό δεν μπορεί να επιβαρυνθεί επιπλέον οικονομικά, εξαιτίας της δεινής κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει. Με αφορμή την περίπτωση που αναφέρεται στο ίδιο απόσπασμα, έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί παρενθετικά –με βάση τις έμφυλες νόρμες– η ευθύνη της οικογένειας να συντηρεί την άγαμη κόρη, ως επιπλέον γεγονός που δυσχεραίνει την οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών.

«Υπάρχουν περιπτώσεις γυναικών που η οικογένεια είναι αμέτοχη. Μπορεί να της πει: “επιλογή σου ήταν, κοίταξε να γυρίσεις στον άντρα σου” ή δεν δέχτηκαν να της δώσουν χρήματα. Ας πούμε τώρα μου έρχεται ένα πρόσφατο περιστατικό μίας κυρίας που [...] μας ήρθε [...] και το μοναδικό της έσοδο είναι κάποια χρήματα από κάποια χωράφια που παίρνει ανά 2-3 μήνες. Ο σύζυγος, φυσικά, δεν της δίνει τίποτα και οι γονείς της έχουν μόνο μία σύνταξη και ήδη συντηρούν την κόρη τους, μία δεύτερη κόρη, ανύπαντρη, που μένει μαζί τους και δεν δουλεύει επίσης. Οπότε, για τη συγκεκριμένη, τους είναι ένα βάρος». (Σ7, Ψ)

Όπως περιγράφει μια εργαζόμενη, σε συνθήκες γενικευμένης οικονομικής δυσπραγίας, η αναζήτηση πρακτικής βοήθειας από την οικογένεια, ακόμα κι αν στο παρελθόν αποτελούσε

σταθερά, είναι πιθανό να αποβεί άκαρπη, εξαιτίας των δυσκολιών που όλα τα μέλη της βιώνουν.

«Μπορεί σε μια άλλη σε μία περίοδο, οικονομικής ευημερίας, να μπορούσε να τη στηρίξει η οικογένειά της καλύτερα, η οικογένεια καταγωγής, οι γονείς της, τα αδέρφια της, να μπορούσε να βρει πιο εύκολα δουλειά, να μπορούσε πιο εύκολα να πάρει την απόφαση. Όταν τώρα υπάρχει μια οικονομική δυσπραγία γενικότερη, μπορεί και το υποστηρικτικό δίκτυο να μην είναι το ίδιο επαρκές και οι δυνατότητες στην αγορά εργασίας είναι διαφορετικές». (Σ1, Ψ)

Επιπλέον, η έλλειψη κοινωνικών δικτύων, ως αποτέλεσμα της αποστέρησης κοινωνικών επαφών (απομόνωση) (Andrus, 2020), σε συνδυασμό με τη δυσκολία να αντεπεξέλθουν σε οικονομικά έξοδα που απαιτούνται για την προσφυγή τους στη δικαιοσύνη (Κάββουρα, 2021α), σε συμφωνία με αντίστοιχα βιβλιογραφικά δεδομένα, αναδεικνύονται από τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες ως παράγοντες που λειτουργούν αποτρεπτικά στην απόφαση των επιζωσών να φύγουν από μια κακοποιητική σχέση.

«Λόγω οικονομικής κρίσης, λόγω φτώχειας, λόγω κοινωνικού αποκλεισμού που μπορεί να κινδυνεύουν οι γυναίκες, πολλές από αυτές κ.λπ., αυτό τους κάνει ένα πρόβλημα όχι στην ένταση της βίας απαραίτητα, όσο στον χρόνο παραμονής σε μία βίαιη σχέση. Δηλαδή οι γυναίκες που είναι αποκλεισμένες από την αγορά εργασίας, οι γυναίκες που μπορεί να έχουν πολλά παιδιά, οι γυναίκες οι οποίες δεν είναι οικονομικά αυτόνομες κ.ο.κ, δεν έχουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο κ.λπ. είναι πιο δύσκολο... δεν έχουν πολλά δίκτυα, υποστηρικτικά, φίλων, γνωστών κ.λπ. και κατ' επέκταση δεν μπορούν να διαφύγουν, να φύγουν από μια τέτοια σχέση». (Σ15, ΚΛ)

«Επειδή κάποιες από αυτές επειδή δεν έχουν να πληρώσουν χρήματα στα δικαστήρια, επειδή δεν έχουν υποστηρικτικά δίκτυα, επειδή, επειδή μπορεί να γυρίσουν σε μια κακοποιητική σχέση ή και να μη φύγουν από μια κακοποιητική σχέση. Θα παραμείνουν. Δηλαδή να προσέλθουν στις υπηρεσίες και να παραμένουν σε μια κακοποιητική σχέση, δηλαδή πρέπει να φτάσει η βία να είναι πάρα πολύ έντονη για να φύγουν». (Σ12, ΚΕ)

«Βλέπω ότι το οικονομικό τους προφίλ πια, ακόμα και γυναίκες οι οποίες έχουν μια μόνιμη εργασία, δημόσιοι υπάλληλοι, και δεν είναι στο όριο της φτώχειας ή κάτι τέτοιο, δυσκολεύονται να έχουν πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, πλην των δωρεάν υπηρεσιών του Συμβουλευτικού. [...] Βλέπεις ότι δεν έχουνε τη δυνατότητα [...] ας πούμε θα «κωλώσουν», αν θέλεις, όταν τους λες να κάνουν μια νομική ενέργεια, και θα πάνε να τους πει ο δικηγόρος ότι για αυτή τη δουλειά θέλω 400€. Σε τέτοια ποσά βλέπω ότι οι γυναίκες φοβούνται, γιατί έχουν «φαγωθεί» και τα διαθέσιμα». (Σ4, Ν)

Στις αφηγήσεις των εργαζομένων σε υποστηρικτικές δομές για την έμφυλη βία, το ζήτημα της δυνατότητας διαφυγής των γυναικών στην περίοδο της οικονομικής κρίσης συνδέεται και με το πλήγμα που δέχθηκαν δομές κοινωνικών παροχών. Από τις σχετικές έρευνες οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικές υπηρεσίες καταγράφονται ως δεδομένα που δημιουργήσαν πρόσθετα εμπόδια για τη στήριξη επιζωσών έμφυλης βίας (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018) και επέδρασαν στη δυνατότητά τους να ξεφύγουν από μια βίαιη σχέση (Anagnostidou, 2019). Το αποτύπωμα της

οικονομικής κρίσης στις δημόσιες υπηρεσίες που εμπλέκονται στη διαχείριση περιστατικών έμφυλης βίας επισημάνθηκε πολλαπλά και εμφατικά από επαγγελματίες του πεδίου.

«Λόγω της οικονομικής κρίσης αυτές οι δημόσιες δομές κατέρρευσαν ή είναι από τις πρώτες που καταρρέουν συνήθως. Οπότε με αυτή την έννοια δημιουργήθηκε πρόβλημα πρόσβασης. Περιορίστηκαν πάρα πολύ αυτές οι υπηρεσίες». (Σ2, ΚΕ)

Οι συμμετέχουσες/-οντες ανέδειξαν τις επιπτώσεις των περικοπών δαπανών στη διαχείριση περιστατικών, εξαιτίας της αλληλεξάρτησης μεταξύ υπηρεσιών συμβουλευτικής υποστήριξης, υγείας και προστασίας. Η υποστελέχωση των δημόσιων δομών υγείας, λόγω της οποίας περιορίζεται δραματικά η δυνατότητα παροχής δημόσιων υπηρεσιών υγείας και πρόσβασης σε αυτές, καταγράφεται ως μια πολύ σημαντική παράμετρος που εξακολουθεί να δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων που τα διαθέσιμα οικονομικά μέσα δεν επιτρέπουν την ιδιωτική περίθαλψη.

«Η κρίση επηρεάζει στο εξής: ότι όταν λέμε “ξέρετε δεν μπορούμε να σας δούμε μακροχρόνια εδώ”, σου λένε “δεν έχω χρήματα να πάω αλλού”. Και δεν μπορούμε να τους στείλουμε κάπου στο δημόσιο, γιατί το δημόσιο έχει αποδομηθεί [...] Δεν μπορείς να πεις σε μια γυναίκα “πήγαινε ιδιωτικά” γιατί μετά βίας τα βγάζει πέρα, [...] οπότε με κάποιον τρόπο στο δημόσιο δεν μπορείς να κάνεις παραπομπές, παρά μόνο σε πολύ κρίσιμες καταστάσεις όπου χρειάζεται μια φαρμακευτική αγωγή και εκεί υπάρχουν πολύ μεγάλες λίστες αναμονής. Προσπαθούμε κάπως να τις φροντίσουμε». (Σ13, Ψ)

«Τα κυριότερα προβλήματα είναι η υποστελέχωση στα νοσοκομεία που από εκεί ζητάμε εμείς τις ιατρικές μας εξετάσεις και στις διάφορες υπηρεσίες που παρέχουν ψυχοκοινωνική στήριξη, αλλά άλλου τύπου από τη δική μας, όχι συμβουλευτική, δηλαδή ψυχοθεραπευτική, μετατραυματική θεραπεία, θεραπεία για το τραυματικό σοκ [...] ή για θεραπεία με φαρμακευτικές αγωγές και τέτοια». (Σ10, Ν)

Τα εμπόδια που προκύπτουν από τα πλήγματα που δέχονται οι κοινωνικές παροχές σε συνθήκες κρίσης, ενισχύονται περαιτέρω από άλλες διαστάσεις, οι οποίες συνδέονται με χωρικές και κοινωνικές διαφορές των γυναικών που υφίστανται ενδοοικογενειακή βία. Για παράδειγμα, εργαζόμενες σε υποστηρικτικές δομές της επαρχίας επεσήμαναν ανισότητες στην πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες υγείας, για τις επιζώσες που κατοικούν εκτός μεγάλων αστικών κέντρων.

«Η υποστελέχωση, για παράδειγμα, στο Δήμο της [επαρχιακή πόλη] που καλύπτει τη μισή [Νομός] αριθμητικά, [...] η κοινωνική υπηρεσία έχει δύο κοινωνικές λειτουργούς, μόνο. Αυτό. Ούτε άλλη ειδικότητα, ούτε ψυχολόγο, αν εξαιρέσεις το Κέντρο Κοινότητας. [...] Εκεί παίζει μεγάλο ρόλο και η διάκριση μεταξύ επαρχίας και κέντρων. Φαντάζομαι, ας πούμε, στη Λάρισα, δεν θα πω στην Αθήνα. Στη Λάρισα θα έχουν περισσότερους γιατρούς, ας πούμε, στο νοσοκομείο. Εδώ δεν έχουμε ψυχίατρο». (Σ4, Ν)

Το απόσπασμα που ακολουθεί περιγράφει συμπυκνωμένα πώς η εμπειρία των επιζωσών έμφυλης βίας προκύπτει από τη συνάρθρωση διαφορετικών διακρίσεων και πώς αυτή η συνύφανση (ανα)παράγει δομικές ανισότητες και πολλαπλούς αποκλεισμούς, πολλώ δε μάλλον όταν το κοινωνικό κράτος βρίσκεται στο όριο. Υπό αυτούς τους όρους και οι

ίδιοι/-ες οι επαγγελματίες καταλήγουν σε αδιέξοδο, αναζητώντας πρόσκαιρες λύσεις για τα προβλήματα που εγκλωβίζουν τις γυναίκες που υποστηρίζουν.

«Σίγουρα γυναίκες που είναι ευάλωτες με ζητήματα υγείας, γυναίκες τρίτης ηλικίας, γυναίκες που έχουν ζητήματα υγείας και σε πιο μικρή ηλικία ή γυναίκες που έχουν μικρά παιδιά [...] είναι πολύ εγκλωβισμένες στο να μπορέσουν χωρίς βοήθεια από ένα κοινωνικό κράτος να διεκδικήσουν τη ζωή τους. Έχουν παιδιά μικρά, χωρίς κανέναν οικονομικό πόρο, [...] πραγματικά είναι κάποιες περιπτώσεις που είναι πολύ δύσκολες. Δηλαδή κι εμείς ως σύμβουλοι, λέμε “τώρα εδώ πώς θα βοηθήσεις;”. Εντάξει, θα τις βοηθήσεις να πάρουν τρόφιμα, θα μείνουν για κάποιο καιρό σε Ξενώνα. Πώς θα δουλέψει αυτή η γυναίκα; Είναι εγκλωβισμένη εκ των πραγμάτων, εάν δεν υπάρξει κοινωνικό κράτος». (Σ6, Ψ)

Αυτενέργεια και διαφυγή

Η παρουσίαση των παραγόντων που δυσχεραίνουν την απόφαση και τη δράση των επιζωσών να δραπετεύσουν από το περιβάλλον ενδοοικογενειακής βίας ανέδειξε ότι η ευαλωτότητά τους προκύπτει από τις σχέσεις εξουσίας και τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που συντηρούν έμφυλες ανισότητες. Παρόλο που, όπως ήδη καταγράφηκε, οι δυσμενείς όροι διαβίωσης και επιβίωσης συνθέτουν ένα σφιχτό, δύσκολα προσπελάσιμο δίκτυο, δεν είναι λίγες εκείνες που καταφέρνουν να αποδράσουν. Στις αφηγήσεις των επαγγελματιών συχνά εντάσσονταν παραδείγματα από περιπτώσεις γυναικών που είχαν κατορθώσει, παρά τις ακραίες συνθήκες ελέγχου και αποκλεισμού, να βρουν διέξοδο, είτε με το να απαγκιστρωθούν οικονομικά από τον δράστη ή καταφεύγοντας σε υπηρεσίες που τις υποστήριζαν να κάνουν πράξη τα σχέδιά τους. Οι ερμηνείες για τους παράγοντες αυτενέργειας των επιζωσών ποικίλλουν και δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια. Η έννοια της ωριμότητας της απόφασης, ως αποτέλεσμα μιας μεθοδικής διεργασίας, αποτελεί μια τέτοια ερμηνεία, όπως φαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα.

«Οι πιο αποφασισμένες είναι αυτές που συνήθως παίρνουνε όχι πάνω στην κρίση, δηλαδή αυτές που θα πάρουνε Δευτέρα πρωί, που το έχουνε σκεφτεί, το έχουνε δουλέψει, έχουν ενημερωθεί και έχουνε φύγει, έχουν ξαναγυρίσει, έχουν κάνει τα βήματά τους και πλέον σαν ώριμα φρούτα είναι εδώ και λένε “παιδιά τι θα κάνουμε τώρα από δω και πέρα, θέλω υποστήριξη”. [...] Η ωριμότητα είναι κάτι το οποίο ξέρεις είναι τελειώς προσωπικό και δεν ξέρεις και τι είναι [...] αυτό που τις ενεργοποιεί τόσο πολύ και τελικά από εδώ και πέρα θα φύγουν». (Σ14, ΚΕ)

Άλλες ερμηνείες υπογράμμισαν ότι παίζουν ρόλο τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και άλλες, όπως η παρακάτω, επεσήμαναν ότι η διαδικασία της κατάστροφης ενός σχεδίου διαφυγής από μια βίαιη σχέση αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό ζήτημα, που είναι πιθανό να ανατρέψει προβλεπτικούς παράγοντες.

«Πολλές φορές υπήρχαν αγωνίες οικονομικές που προσπαθούσαν να τις επιλύσουν και στη συνέχεια να οργανώσουν ένα σχέδιο για τη ζωή τους μακριά ας πούμε από τον σύζυγο ή

τον σύντροφο. Επίσης, σε πάρα πολλές περιπτώσεις δεν υπήρχαν οικονομικά θέματα και παρ' όλα αυτά δυσκολευόταν κάποια να φύγει. Δηλαδή δεν είναι μόνο ή το ένα ή το άλλο σίγουρα, είναι πραγματικά πολυπαραγοντικό, το πιστεύω αυτό, κάθε περίπτωση είναι μοναδική». (Σ1, Ψ)

Τέλος, σε άλλες αφηγήσεις ως βασικός λόγος ενεργοποίησης και κινητοποίησης των επιζωσών αναδεικνύεται η προστασία των παιδιών. Στο πρώτο από τα αποσπάσματα που παρατίθενται στη συνέχεια, η δράση για λόγους προστασίας των παιδιών αποδίδεται σε «ένστικτο», παραπέμποντας σε έμφυλες συνεκδοχές περί μητρότητας. Παράλληλα, αυτό που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον στο ίδιο απόσπασμα είναι το πώς η «προστασία» ή η προτεραιοποίηση των παιδιών εννοιολογείται σε σχέση με τα στάδια εκδήλωσης της βίας. Στο δεύτερο απόσπασμα, εκτός από τα παιδιά, η ορατότητα της έμφυλης βίας στον δημόσιο διάλογο εντάσσεται στους παράγοντες που λειτουργούν ενθαρρυντικά στην κατεύθυνση της αυτενέργειας των γυναικών.

«Αυτό το ένστικτο και κυρίως για τα παιδιά παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στο να φύγουν τελικά. Ενώ στην αρχή λένε ότι κάθονται για τα παιδιά μου, μετά πλέον φεύγουν για να προστατέψουν τα παιδιά τους και τις ίδιες φυσικά». (Σ5, ΚΛ)

«Ο πρώτος παράγοντας [ενεργοποίησης] πιστεύω ότι είναι τα παιδιά. Αυτό τις ενεργοποιεί πάρα πολύ πια. Ο δεύτερος παράγοντας είναι ο δημόσιος διάλογος, δηλαδή η κακοποίηση πια είναι στον δημόσιο διάλογο». (Σ11, Ψ)

6.2.3 Υγειονομική κρίση και έμφυλη ενδοοικογενειακή βία: όψεις αποκλεισμού, συνθήκες (επι)βίωσης και πολιτικές

Το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας στο πλαίσιο της υγειονομικής κρίσης, όπως φάνηκε και από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, έχει διερευνηθεί περισσότερο σε σύγκριση με αυτό της οικονομικής και της ενεργειακής κρίσης. Συνεπώς, έχουν αναδειχθεί από μελέτες και έρευνες σχετικές διαστάσεις που συνδέονται με τις βίαιες διαδικασίες αποκλεισμού που συντελέστηκαν σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Παράλληλα, την περίοδο της πανδημίας, η βία στο οικογενειακό πλαίσιο εντάχθηκε με μεγαλύτερη συχνότητα και ένταση στον δημόσιο και πολιτικό λόγο, υπογραμμίζοντας έμφυλες επιπτώσεις του εγκλεισμού και της αποστασιοποίησης που επέβαλαν τα κρατικά περιοριστικά μέτρα. Επιπλέον, όπως ήδη επισημάνθηκε, το ξέσπασμα του ελληνικού #MeToo, το οποίο συμπίπτει χρονικά με την πρώτη φάση της πανδημίας, εκτιμάται ότι συνέβαλε καθοριστικά στην αύξηση της ορατότητας της έμφυλης βίας (Τσίγκανου, 2021), παρά τον συχνά προβληματικό τρόπο πλαισίωσής της στον δημόσιο λόγο (Μάνεση, Καναούτη & Γερακοπούλου, 2022). Δεν είναι τυχαίο ότι από τα ποσοτικά δεδομένα της παρούσας έρευνας προκύπτει ότι η περίοδος της

υγειονομικής κρίσης θεωρείται από τις συμμετέχουσες ως η περίοδος κατά την οποία αυξήθηκε περισσότερο η συχνότητα άσκησης ενδοοικογενειακής βίας.

Πράγματι, η υγειονομική κρίση έφερε ένταση στο προσκήνιο, όξυνε και επηρέασε προϋπάρχουσες όψεις της έμφυλης βίας, και ειδικότερα αυτές που συναρτώνται με τις επιβαλλόμενες συνθήκες αποκλεισμού εντός του ιδιωτικού χώρου, της οικιακής μονάδας. Σε αυτή την κατεύθυνση η υποχρεωτική διαρκής συνύπαρξη γυναικών και δραστών στον χώρο του σπιτιού προδιαγράφει μια συνθήκη συνεχούς κινδύνου για τις γυναίκες, δημιουργεί ένα καθεστώς χωρίς διέξοδο και επιτείνει την ένταση των περιστατικών βίας. Σε συμφωνία με αντίστοιχα ερευνητικά δεδομένα (Λιοπέτα & Ψαρράκου, 2022· Ντάνη, 2022· Artinopoulou, 2021), οι εργαζόμενες στο πεδίο –όπως περιγράφεται στο επιλεγμένο απόσπασμα– επεσήμαναν την κλιμάκωση των περιστατικών βίας κατά την περίοδο της καραντίνας.

«[...] η υγειονομική κρίση ανάγκασε όλους μας να μείνουμε περισσότερο στο σπίτι. Επομένως, η ενδοοικογενειακή βία που έχει πεδίο τέλεσης το σπίτι... νομίζω ότι εκεί ήρθε η υγειονομική κρίση και αύξησε το πόσο αφόρητη μπορεί να είναι η ενδοοικογενειακή βία. Η βία έγινε με ακρότητες, γιατί από μόνη της ήταν και μια ακραία κατάσταση το να είσαι κλεισμένος στο σπίτι». (Σ4, Ν)

Στην αφήγηση που ακολουθεί αποτυπώνεται με συμπυκνωμένο τρόπο το συνεχές της διακινδύνευσης που καλύπτει τις ζωές των επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας, αναδεικνύοντας ότι για αυτές η κατάσταση «έκτακτης» ανάγκης βιώνεται καθημερινά, ανεξάρτητα από την εκάστοτε κρίση. Η αυτο-ενοχοποίηση και η ανοχή της ενδοοικογενειακής βίας εντάσσονται στην καθημερινή ρουτίνα ως μηχανισμοί συγκάλυψης και επιβίωσης. Ωστόσο, σε συνθήκες εγκλεισμού αυτή η «κανονικότητα» της φαινομενικά απaráλλαχτης ρουτίνας καθίσταται πιο ασφυκτική και υπερβαίνει την αντοχή τους.

«Δηλαδή όταν η αλληλεπίδραση του θύματος με τον θύτη είναι λίγες ώρες, λένε δεν θα τον εξωθήσω παραπάνω, θα τον ανεχτώ, θα πέσει για ύπνο και το πρωί θα φύγει για τη δουλειά, τελείωσε, όλα καλά, πέρασε άλλη μια μέρα. Έτσι μας δίνουν να καταλάβουμε τα θύματα πώς περνάνε οι μέρες τους. Την περίοδο της πανδημίας αυτές οι ώρες ήταν πολλές οπότε εκεί δεν μπορούσαν, σπάσαν τα όρια και τα θύματα δεν είχαν πολλή ανοχή και πολλή αντοχή. Κάποιες που δεν το άντεξαν έφυγαν». (Σ9, ΚΛ)

Σε προηγούμενη ενότητα αναφέρθηκε ότι οι συμμετέχουσες/-οντες στην έρευνα δεν αναγνωρίζουν μία αιτιώδη σχέση μεταξύ κρίσεων και ενδοοικογενειακής βίας, καθώς η τελευταία, όπως έγινε εμφανές και από το παραπάνω παράθεμα, «υπήρχε πάντα, κρυμμένη πίσω από το πέπλο της ιδιωτικής σφαίρας και των ιδιωτικών σχέσεων» (Τσακιστράκη, 2020: 268). Όμως, μέσα από την εμπειρία τους, διαπιστώνουν την πολύτροπη επίδραση των συνθηκών της πανδημίας, στις μορφές και τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνονταν η βία από συζύγους/συντρόφους. Ως προς τις μορφές, μέσα από τις αναφορές γυναικών που

απευθύνονται σε υποστηρικτικές δομές, καταγράφεται μεγαλύτερη ένταση σε λεκτική, ψυχολογική και σεξουαλική βία.

«Για τις μορφές της βίας εγώ θα πω ότι περισσότερο ήταν η λεκτική, η ψυχολογική, και ίσως και η σεξουαλική, ναι, και η σεξουαλική, παρατηρήθηκε αυτό το κομμάτι. [...]. Σίγουρα διαγνώσαμε μεγάλη διαφορά στο κομμάτι της λεκτικής και της ψυχολογικής βίας μέσα στα σπίτια. Και θα πω ναι ότι και αρκετές γυναίκες είπαν ότι τώρα που έχουμε μείνει κλεισμένοι μέσα στο σπίτι έχει γίνει πιο απαιτητικός στο κομμάτι της σεξουαλικής, όχι απαιτητικός, υπήρξε και σεξουαλική βία μέσα στις σχέσεις». (Σ10, Ν)

Το άγχος της διασποράς του ιού διευκόλυνε να καταστούν οι γυναίκες αντικείμενα ελέγχου. Η ανάγκη «προστασίας» από τον COVID-19 άφησε απροστάτευτες πολλές γυναίκες και χρησιμοποιήθηκε από τους δράστες για την ταπείνωσή τους, την άσκηση μειωτικών συμπεριφορών εις βάρος τους, τη χειραγωγή τους, καθώς και την επιβολή εξαναγκαστικών πρακτικών, που συνδέονταν με τα μέτρα «προστασίας» από την πανδημία. Γενικότερα, οι πρακτικές «μικρο-ρύθμισης» (microregulation) καθημερινών συμπεριφορών που συνδέονται με τους στερεοτυπικά έμφυλους ρόλους (π.χ. ντύσιμο, μαγείρεμα, καθαριότητα, φροντίδα παιδιών) αποτελούν διαπιστωμένα συνήθη μέσα καθιέρωσης του ελέγχου (Stark, 2007, όπως αναφέρεται στο: Andrus, 2020). Οι ακόλουθες αφηγήσεις παρουσιάζουν, ενδεικτικά, ορισμένες από τις πράξεις ψυχολογικής, λεκτικής και σωματικής βίας που εκδηλώνονταν από τους δράστες, και αποκαλύπτουν νέους τρόπους πλαισίωσης της πατριαρχικής βίας στις συνθήκες της υγειονομικής κρίσης.

«Υπήρχε όλη αυτή η περιρρέουσα ατμόσφαιρα του φόβου, όπου –ας πούμε– σκέψου ότι διάφοροι ψυχαναγκασμοί και από την πλευρά του δράστη πάλι είχαν επίπτωση στη γυναίκα: αν καθάριζε καλά, αν δεν καθάριζε, αν έβγαине έξω, αν συναντούσε κάποιον, αν θα τους κολλούσε κάτι». (Σ6, Ψ)

«Υπήρχε αυτή η ψυχολογική πίεση, θα έλεγα ότι υπήρχε και ο φόβος του να μην έρθεις σε επαφή με άλλον άνθρωπο, να μην κολλήσεις ή “εσύ που κόλλησες”... Πολλές γυναίκες εδώ έχουν πει ότι: “Κατηγορήθηκα επειδή πήγα στο σουπερμάρκετ, ότι έφερα εγώ τον Covid μέσα στο σπίτι”. Έχω και γυναίκα, η οποία την έβγαλε ο άντρας της στο μπαλκόνι, να μη μείνει μες στο σπίτι». (Σ10, Ν)

Στον λόγο ορισμένων συμμετεχουσών αναδείχθηκε και η οικονομική διάσταση της υγειονομικής κρίσης. Η ιδιαίτερη συνθήκη του παγώματος ορισμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων και ο αναγκαστικός βιοπορισμός μέσω κρατικών επιδομάτων φαίνεται στο παρακάτω παράθεμα ότι οδήγησε και στην αναταραχή των παγιωμένων έμφυλων ρόλων. Όπως αναδείχθηκε και στην περίπτωση της οικονομικής κρίσης, που μελετήθηκε στην προηγούμενη ενότητα, αυτή η αναταραχή είχε σε ορισμένες περιπτώσεις ως αποτέλεσμα την άσκηση ενδοοικογενειακής βίας ως αντιστάθμισμα εκπλήρωσης έμφυλων ρόλων.

«Παράλληλα μειώθηκαν οι πόροι. Αυτό είχε να κάνει και με την οικονομική κρίση, αλλά με την υγειονομική νομίζω ότι ήταν ακόμη πιο έντονο, γιατί πάρα πολλές οικογένειες

έφτασαν να ζουν με το πάσης φύσεως επίδομα, που θα δινόταν σε αυτόν ο οποίος απείχε από τη δουλειά του και έπρεπε να ζήσει με αυτά που θα του έδινε το κράτος στο πλαίσιο της κρίσης. Επομένως, εκεί εξισώθηκαν μέσα στο σπίτι οι ρόλοι. Ήμασταν όλοι εκεί, οπότε έπρεπε τα μέλη του σπιτιού να διεκδικήσουν με άλλους τρόπους την κυριαρχία τους. [...] Αν για παράδειγμα η δικαιολογητική βάση της βίας ήταν ότι: “Εγώ ο άντρας βγαίνω από το σπίτι, φέρνω τα λεφτά και εσύ είσαι υποχρεωμένη να με φροντίζεις, να ταΐζεις, να φροντίζεις το παιδί, να καθαρίζεις κ.λπ.”, επειδή ξαφνικά μέναμε όλοι μέσα στο σπίτι, οι ρόλοι σαφώς από τη φύση τους, από την κατάσταση αυτή πάθαιναν από μόνοι τους μία κρίση. Επομένως, “έπρεπε” εκεί πέρα να επιβληθείς με άλλο τρόπο, με τη βία». (Σ4, Ν)

Σε αυτό το πλαίσιο ελέγχου και απομόνωσης οι γυναίκες που βίωναν ενδοοικογενειακή βία και βρίσκονταν ήδη σε διαδικασία συμβουλευτικής στήριξης επιζητούσαν με κάθε τρόπο να διατηρήσουν επαφή με τις δομές υποστήριξης. Επινούσαν τρόπους για να καταφέρουν να απεγκλωβιστούν, πάντα σε ένα καθεστώς διαρκούς κινδύνου. Οι επαγγελματίες αφηγήθηκαν πολλές περιπτώσεις που πραγματοποίησαν συνεδρίες ενώ οι συμβουλευόμενες βρίσκονταν στο αυτοκίνητο, στην παιδική χαρά, στον δρόμο ή είχαν καταφέρει να αποδράσουν χρησιμοποιώντας προφάσεις που μπορούσαν να δικαιολογηθούν στις συνθήκες της πανδημίας.

«Για να βγει αυτή η γυναίκα από το σπίτι έπρεπε να αφήσει τα παιδιά, έπρεπε να βρει μία δικαιολογία. Ποια ήταν αυτή η δικαιολογία πέρα από το σούπερ και τον γιατρό, όταν υπάρχει μια ελεγκτική συμπεριφορά από εκεί; [...] δηλαδή έκανα με μία κυρία συνεδρίες, η οποία έπαιρνε το μωρό της, πήγαινε στο σπίτι της μαμάς της με τη δικαιολογία αυτή. [...] Μου έκλεινε το τηλέφωνο γιατί, μόλις την έπαιρνε για να δει πού είναι, ήταν τέτοιος ο πανικός της που μου έκλεινε, που σταματούσε τις συνεδρίες». (Σ11, Ψ)

«Υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες έκαναν συνεδρίες οι γυναίκες από το σπίτι, [...] όντας μέσα στο σπίτι με τρία άτομα στην καλύτερη περίπτωση, δηλαδή: γυναίκα, σύζυγος και παιδιά. Αυτομάτως αυτό δημιουργούσε μια τεράστια δυσκολία. Βέβαια και μία τεράστια ευρηματικότητα. Έτσι; Δηλαδή “κατεβαίνω να πετάξω τα σκουπίδια και θα κάνουμε τη συνεδρία σ’ αυτό το διάστημα, πηγαίνω στο φαρμακείο”». (Σ10, Ν)

Τα δεδομένα του Δικτύου Δομών για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών, πράγματι, δείχνουν σημαντική αύξηση της ζήτησης υπηρεσιών υποστήριξης (Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2020α, 2020β) από γυναίκες ή άλλα άτομα που υφίστανται ή γίνονται μάρτυρες περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας. Κατά την περίοδο των πρώτων ημερών της καραντίνας οι επαγγελματίες σημειώνουν την αλματώδη αύξηση των κλήσεων στην Τηλεφωνική Γραμμή SOS και, παράλληλα, επισημαίνουν ότι με την άρση των περιοριστικών μέτρων καταγράφηκε μια «έκρηξη», όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν, στις υποδοχές γυναικών σε δομές υποστήριξης. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, αυτή η έκρηξη ερμηνεύεται αφενός επειδή αυξήθηκε η ορατότητα του φαινομένου στο δημόσιο πλαίσιο, αλλά και εξαιτίας της έντασης και της συχνότητας των εμπειριών ενδοοικογενειακής βίας που βίωσαν, η οποία τις

κινητοποίησε ώστε να επανανοηματοδοτήσουν τις μέχρι τότε «φυσικοποιημένες» εμπειρίες βίας και να διεκδικήσουν εκ νέου τον έλεγχο των ζωών τους.

«Είδανε όλο το εύρος της βίας που βίωναν και του πώς είναι ο άλλος. Γιατί ενδεχομένως παλαιότερα, όταν εκείνος έλειπε, τα επεισόδια ήταν πιο αραιά και ίσως να κάνανε και περισσότερη υπομονή. [...] Νομίζω όμως ότι τις βοήθησε να πάρουν αποφάσεις. Δηλαδή δεν είναι λίγες οι γυναίκες που μου είπαν μέσα στον κορονοϊό ότι “είδα πραγματικά τι βίωνα”». (Σ6, Ψ)

Μια σημαντική ποιοτική μεταβολή στις συνθήκες εκδήλωσης βίαιων συμπεριφορών συζυγικής/συντροφικής βίας αποτέλεσε το γεγονός ότι, στο πλαίσιο της επιβεβλημένης παραμονής στο σπίτι, αυξήθηκαν οι περιπτώσεις περιστατικών κατά τα οποία τα παιδιά ήταν παρόντα, με αποτέλεσμα να είναι περισσότερο εκτεθειμένα στην ενδοοικογενειακή βία. Θεσμικοί φορείς με αρμοδιότητες στο πεδίο της παιδικής προστασίας επισημαίνουν, εγκαίρως, τον μεγαλύτερο κίνδυνο έκθεσης των παιδιών –είτε ως θύματα είτε ως μάρτυρες– σε ενδοοικογενειακή βία κατά την πανδημία.⁴⁵ Η πρώτη επιδημιολογική έρευνα για την ενδοοικογενειακή βία στην Ελλάδα (Αρτινοπούλου κ.ά., 2003) είχε δείξει ότι στις περισσότερες σκηνές συζυγικής/συντροφικής βίας τα παιδιά δεν ήταν μάρτυρες. Αυτό το στοιχείο, σύμφωνα με την παρακάτω αφήγηση, συνδέεται τόσο με μεθοδεύσεις των δραστών όσο και με την ηλικία των παιδιών, τα οποία όταν είναι μεγαλύτερα έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν να φύγουν κατά τη διάρκεια εκδήλωσης μιας βίαιης συμπεριφοράς.

«Γιατί καταλαβαίνω ότι ένα παιδί το οποίο είναι ανήλικο, αλλά μεγάλος έφηβος, έχει την επιλογή να φύγει από το σπίτι την ώρα της κακοποίησης. Μέσα στον covid δεν είχε αυτή την επιλογή, οπότε έμενε και αυτό εκτεθειμένο στη βία και έβλεπε και πιο πολύ τη βία. Πολλές φορές, αυτό που έχω καταλάβει είναι ότι αυτός που κακοποιεί [...] μπορεί να μεθοδεύσει και να κακοποιήσει όταν τα παιδιά θα λείπουν, όταν θα είναι στο σχολείο. Όταν είναι όλοι μαζί μέσα σε ένα σπίτι, προφανώς αυτό φεύγει από τη μέση, οπότε η κακοποίηση είναι συνεχής και τα παιδιά γίνονται μάρτυρες συντροφικής βίας, περισσότερο στην περίοδο της πανδημίας από ό,τι σε άλλες περιόδους». (Σ14, ΚΕ)

Ωστόσο, όπως προκύπτει από την εμπειρία των εργαζομένων, αυτή η συνθήκη διαφοροποιείται κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης, με αποτέλεσμα να αυξάνονται οι αναφορές συζυγικής βίας στη Γραμμή SOS από τα παιδιά –κυρίως τις κόρες– των θυμάτων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται:

«Δεν είχαν διεξόδους και οι γυναίκες και τα παιδιά επίσης δεν είχαν διεξόδους, δεν πήγαιναν σχολείο, ήταν όλη μέρα εκεί, ίσως και για αυτό να αυξήθηκαν οι καταγγελίες από τα παιδιά. Εκεί φαίνεται να υπάρχει αύξηση, δηλαδή τουλάχιστον στην αναφορά της βίας μέσω e-mail φαίνεται να υπάρχει αύξηση, τουλάχιστον στο ότι εκείνη την περίοδο στέλναν e-mail τα παιδιά. “Είμαι η κόρη”, “είμαι ο γιος”, συντριπτική πλειοψηφία “είμαι η κόρη”». (Σ14, ΚΕ)

⁴⁵ Βλ. σχετικά τη δήλωση επικεφαλής φορέων που δραστηριοποιούνται για την παιδική προστασία, στο: <https://violenceagainstchildren.un.org/news/leaders-statement-violence-against-children-hidden-crisis-covid-19-pandemic>

Σε αντίθεση με την αυξητική τάση που καταγράφεται με την εφαρμογή των lockdown στη ζήτηση υποστηρικτικών υπηρεσιών, τα σχετικά στατιστικά δεδομένα της Ελληνικής Αστυνομίας παρουσιάζουν μείωση των καταγγελιών ενδοοικογενειακής βίας (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2021). Στην επισκόπηση των δεδομένων αναφέρθηκε ότι αυτό το χάσμα σηματοδοτεί –μεταξύ άλλων– τη δυσκολία των γυναικών να φθάσουν στις αστυνομικές αρχές, που –εν μέσω περιοριστικών μέτρων– δέχονταν το κοινό μόνο με προκαθορισμένο ραντεβού και χωρίς συνοδεία δικηγόρου (Βουγιούκα & Λιάπη, 2020), και παράλληλα συνδέεται με την αναστολή λειτουργίας των δικαστηρίων για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ειδικότερα, ο κοινωνικός αποκλεισμός των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας ενισχύθηκε κατά την πανδημία, μέσα από την αποστέρηση της πρόσβασής τους σε δικαστικές αρχές.

«Εκεί που αποστερήθηκαν τεράστια πρόσβαση ήταν επειδή δεν υπήρξε δικαστικό σύστημα ανοιχτό. Είχαν παγώσει όλες οι υποθέσεις των γυναικών και δεν υποδέχονταν καινούριες υποθέσεις, στο μεγαλύτερο μέρος των περιοριστικών μέτρων. Δηλαδή, αν δεν κάνω λάθος, τα δικαστήρια άρχισαν να ανοίγουν περιστασιακά και κατά προτεραιότητα τον Νοέμβριο του πρώτου χρόνου και μετά». (Σ12, ΚΕ)

Παράλληλα, για τις επιζώσες που βρίσκονται σε ανάγκη φιλοξενίας, επαγγελματίες επισημαίνουν ότι με την έναρξη της πανδημίας εντοπίζονται δυσκολίες στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας για τις απαραίτητες εξετάσεις εισαγωγής σε ξενώνα. Ωστόσο, όπως αποτυπώνεται μέσα από τα λεγόμενά τους, η συνεργασία των δομών με ιατροδικαστικές υπηρεσίες, η ενεργοποίηση έκτακτων καταλυμάτων και τα δωμάτια έκτακτης φιλοξενίας σε ξενώνες αποτέλεσαν κρίσιμες παρεμβάσεις σε επίπεδο πολιτικών, που διευκόλυναν και επέσπευσαν τις προβλεπόμενες διαδικασίες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, για τα παιδιά των επιζώσων που διέμεναν σε ξενώνες, οι συνθήκες και τα μέτρα αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης, που οδήγησαν σε σημαντικές ανατροπές στην καθημερινότητά τους, κατέληξαν συνεκδοχικά στον εκπαιδευτικό αποκλεισμό τους. Ειδικότερα, η έλλειψη απαραίτητων υποδομών και δεξιοτήτων που σχετίζονται με τη χρήση της τεχνολογίας απέκλεισε παιδιά που διέμεναν σε ξενώνες από την πρόσβαση στην εκπαίδευση, η οποία κατά την πανδημία για μεγάλο χρονικό διάστημα πραγματοποιούνταν εξ αποστάσεως.

«Μεγάλη δυσκολία πάλι με τα παιδιά που δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν webex, σχολείο, είτε γιατί δεν υπήρχε, καλά δεν υπάρχουν σε όλους τους ξενώνες υπολογιστές για όλους και tablet και τέτοια, είτε δεν υπήρχε η πρόσβαση με κωδικούς, να μην έχουν κωδικούς, να μην έχουν γνώση οι μαμάδες για να το χειριστούν. Γενικότερα, τα περισσότερα παιδιά στον δικό μας ξενώνα δεν κατάφεραν να παρακολουθήσουν μαθήματα στο webex». (Σ5, ΚΛ)

Οι επαγγελματίες στο πεδίο της έμφυλης βίας, κατά κοινή ομολογία, αποτιμούν ως μια μεγάλη πρόκληση τη διαχείριση περιστατικών κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης. Η

πρόκληση αυτή συνδέεται και με την κατάσταση που επικρατούσε στις ίδιες τις δομές, καθώς αφενός ορισμένες ήταν ήδη υποστελεχωμένες και αφετέρου οι εργαζόμενες λάμβαναν τις άδειες (ειδικού σκοπού) που δικαιούνταν, για να καλύψουν τις ανάγκες φροντίδας των παιδιών τους εν μέσω αυτής της υγειονομικής κρίσης. Εντούτοις, παρ' όλες τις αντιξοότητες που αφηγήθηκαν και σε συνάρτηση με ευρύτερα χαρακτηριστικά του τρόπου λειτουργίας των υπηρεσιών στο ελληνικό πλαίσιο, καταλήγουν σε έναν θετικό απολογισμό, όσον αφορά την απόκριση των υποστηρικτικών υπηρεσιών για την έμφυλη βία κατά τη διάρκεια της κρίσης του COVID.

«Ήταν μια μεγάλη πρόκληση για το Δίκτυο Δομών Καταπολέμησης της Έμφυλης Βίας το να πάει σε μία remote παροχή υπηρεσιών. Όσον αφορά τους πρώτους μήνες της πανδημίας πρέπει να σκεφτόμαστε ότι έπιασε στον ύπνο πολύ πιο οργανωμένες χώρες από εμάς. [...] Επομένως, θεωρώ ότι όσον αφορά την έμφυλη βία αντιδράσαμε σαν χώρα αρκετά καλά. Θεωρώ, δηλαδή, ότι υπήρξε μια καλή συνεργασία, υπήρξε πολύ μεγάλη κινητοποίηση με πολύ μεγάλη προσπάθεια, θεωρώ ότι υπήρξε μία αρκετά καλή απόκριση στο φαινόμενο». (Σ2, ΚΕ)

«Παρ' όλα αυτά όμως, επειδή τη θυμάμαι πολύ καλά αυτή την περίοδο, ήταν πολύ απαιτητική, για ένα δυσλειτουργικό, δυσκίνητο, γραφειοκρατικό δημόσιο είναι αλήθεια ότι λειτούργησε. Εγώ κάνω έναν απολογισμό θετικό σε αυτό, ότι μπορέσαν να λειτουργήσουν τα συστήματα. Αυτό για μένα ήταν μια πολύ μεγάλη πρόκληση: να γυρίσεις τα συστήματα από τη διά ζώσης στην εξ αποστάσεως και να μπορέσεις να καλύψεις. Εγώ νομίζω ότι αυτό το στοίχημα, χωρίς να λειτουργεί τέλεια προφανώς, αλλά λειτούργησε. Λειτουργήσαμε [...] και δεν είχαμε προβλήματα ουσιαστικά, είχαμε προβλήματα διαχειρίσιμα». (Σ8, ΚΕ)

Επιπλέον, στον θετικό απολογισμό των επαγγελματιών, σε επίπεδο πολιτικών εντάσσονται τα μέτρα που αναπτύχθηκαν για την έκτακτη φιλοξενία επιζώσων και των παιδιών τους σε ξενώνες, η ανάπτυξη συνεργειών μεταξύ υπηρεσιών και η καμπάνια ενημέρωσης που πραγματοποιήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων.

«Σίγουρα έπαιξε μεγάλο ρόλο ότι έτρεξε καμπάνια μέσα στον covid που ήτανε πολύ πετυχημένη, γιατί ήταν όλοι στα σπίτια τους, βλέπανε τηλεόραση». (Σ14, ΚΕ)

6.2.4 Πολλαπλές διακρίσεις και ενδοοικογενειακή βία σε συνθήκες κρίσης: εστιάζοντας σε γυναίκες με αναπηρίες και σε μετανάστριες/προσφύγισσες

«Εκεί που έχεις πιο υψηλή ευαλωτότητα, δηλαδή εκεί που έχεις περισσότερες καταπιέσεις, συστήματα καταπίεσεων στις γυναίκες κ.λπ., είναι όλο και πιο δύσκολο να φύγουν από τη βία». (Σ12, ΚΕ)

Η διαθεματική διερεύνηση της ενδοοικογενειακής βίας, στο πλαίσιο της παρούσας, εστιάζει σε μετανάστριες και γυναίκες με αναπηρίες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας, με στόχο την αποτύπωση ειδικών παραγόντων που πλαισιώνουν την ενδοοικογενειακή βία που υφίστανται

αυτές οι ομάδες σε συνθήκες κρίσεων (2008-2022). Πρόκειται για κοινωνικές ομάδες οι οποίες δεν είναι ούτε ούτως ή άλλως ομοιογενείς ούτε στο εσωτερικό ούτε μεταξύ τους και, παρά τις διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης και πορείες ζωής, συγκλίνουν στο γεγονός ότι έρχονται αντιμέτωπες με τη βία στο οικογενειακό πλαίσιο, στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, αλλά και σε θεσμικό επίπεδο, βιώνοντας διαρκείς εμπειρίες αποκλεισμού και εκτοπισμού. Ζητούμενο της διαθεματικής προσέγγισης αποτελεί η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο γυναίκες που βρίσκονται σε δυσμενή θέση βάσει καθεστώτος ιθαγένειας και κατάστασης υγείας επηρεάζονται από τις διακυμάνσεις των κρίσεων.

Γυναίκες με αναπηρίες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας

Από την ερευνητική επισκόπηση διαπιστώθηκε ότι η προσέγγιση της συσχέτισης της ενδοοικογενειακής βίας με την κατάσταση αναπηρίας παραμένει περιορισμένη στο ελληνικό πλαίσιο. Σημαντικό εμπόδιο για τη μελέτη της βίας που υφίστανται οι γυναίκες με αναπηρίες στην οικογένεια/συντροφική σχέση αποτελεί το ζήτημα της υποαναφοράς –που καλύπτει ούτως ή άλλως το φαινόμενο της έμφυλης βίας, αλλά παρουσιάζεται περισσότερο έντονο σε αυτή την πληθυσμιακή ομάδα–, όπως και της μη καταγραφής της διάστασης της αναπηρίας από την Ελληνική Αστυνομία σε καταγγελίες ενδοοικογενειακής βίας. Σε αυτό το πλαίσιο η έλλειψη επίσημων δεδομένων αποτυπώνεται και βιώνεται ως μια κατάσταση αορατότητας (και) σε επίπεδο πολιτικών.

«Πραγματικά αισθανόμαστε αόρατες. [...] οι πολιτικές δεν λαμβάνουν υπόψη τους αυτές τις γυναίκες [με αναπηρίες]. Δεν υπάρχουν δεδομένα, άρα ποια πολιτική να φτιάξουμε;» (ΣΔ3)

Ωστόσο, διαθέσιμα στοιχεία από ευρωπαϊκές έρευνες παρουσιάζουν ότι οι γυναίκες με αναπηρία υφίστανται έμφυλη βία σε μεγαλύτερο βαθμό (FRA, 2014) –συγκριτικά με τον ευρύτερο πληθυσμό γυναικών– και ότι εκτίθενται σε πρόσθετες μορφές της, με μισαναπηρικές προεκτάσεις (Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ, 2020). Οι προκαταλήψεις που σχετίζονται με τον μισαναπηρισμό συχνά υπονομεύουν τη διαδικασία αναφοράς ή/και επίσημης καταγγελίας ενός περιστατικού.

«Το να αρνείσαι σε μια γυναίκα με αναπηρία τη σεξουαλικότητά της μπορεί να οδηγήσει πάλι σε βία. Γιατί δεν αναγνωρίζεται η βία; Γιατί, όταν θεωρείς ότι ένας άνθρωπος δεν έχει σεξουαλικότητα, σου είναι πολύ δύσκολο να σκεφτείς ότι θα γίνει θύμα βίας». (ΚΕ1)

«Πολλές φορές, για τις γυναίκες με αναπηρία γενικότερα είναι και πολύ δύσκολο να τις πιστέψουν όταν καταγγείλουν ότι υπέστησαν έμφυλη βία». (ΣΔ3)

Τα διαθέσιμα δεδομένα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων παρουσιάζουν σαφή ασυμμετρία σε σχέση με το ποσοστό των γυναικών με

αναπηρίες που απευθύνονται στις υποστηρικτικές δομές, και το ποσοστό γυναικών με αναπηρία στον ευρύτερο πληθυσμό. Σε αυτή την κατεύθυνση, εργαζόμενες σε φορείς που υποστηρίζουν επιζώσες έμφυλης βίας σημειώνουν χαρακτηριστικά ότι είναι αόρατες οι δομές σε αυτές τις γυναίκες.

«Επειδή έχουμε λίγες γυναίκες με αναπηρία που προσέρχονται για φιλοξενία τουλάχιστον στους ξενώνες, συνάγεται ότι είναι αόρατες οι δομές σ' αυτές τις γυναίκες [...] θα 'πρεπε να έχουμε πολύ περισσότερες. Αν δεις τον πληθυσμό στην Ελλάδα θα 'πρεπε να έχουμε ένα 10%». (Ψ2)

«Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση οι γυναίκες με αναπηρία σε όλες τις χώρες έχουν πιθανότητα 80% να δεχτούν βία, και βλέπουμε βέβαια στις δομές, στα κέντρα, πόσες λίγες φαίνονται, προφανώς είναι φοβερή η απόσταση». (ΚΕ1)

Το ευρύ φάσμα της κατάστασης αναπηρίας αποτελεί μια σημαντική πρόκληση για τη διασφάλιση της καθολικής προσβασιμότητας των υποστηρικτικών υπηρεσιών σε επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας. Οι κρατικές δομές φιλοξενίας επιζωσών έμφυλης βίας, ως δομές που απευθύνονται σε έναν ευρύτερο πληθυσμό, ακολουθούν προσεγγίσεις που προϋποθέτουν την αυτόνομη διαβίωση των γυναικών και δεν προωθούν ένα ιατρικοποιημένο μοντέλο υπηρεσιών ή τη μετατροπή του υποκειμένου σε ένα μονοδιάστατο προνοιακό υποκείμενο. Συνεπώς, οι δομές αυτές είναι προσβάσιμες σε επιζώσες έμφυλης βίας που μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν. Είναι, ωστόσο, κρίσιμο να σημειωθεί ότι, όπως διαπιστώθηκε μέσα από την έρευνα, η διαρκής εμπειρία αποκλεισμού και εκτοπισμού από το κοινωνικό πλαίσιο, που βιώνουν οι γυναίκες με αναπηρίες, τις οδηγεί στο λανθασμένο συμπέρασμα ότι οι υποστηρικτικές κρατικές δομές για την έμφυλη βία είναι καθολικά μη προσβάσιμες σε αυτές. Στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης οι επαγγελματίες έκαναν λόγο για μια *αβοηθησία*, που καλλιεργείται από το περιβάλλον και τους κοινωνικούς μηχανισμούς, η οποία εσωτερικεύεται, *μαθαίνεται*, με απόρροια το αίσθημα διαρκούς ματαίωσης.

Εξετάζοντας τις περιόδους των κρίσεων, τα ζητήματα του αποκλεισμού των γυναικών με αναπηρίες από την αγορά εργασίας, της οικονομικής εξάρτησης και των οικονομικών δυσκολιών που εντείνονται δραματικά, εντάσσονται αναπόφευκτα στη συζήτηση, ως παράμετροι που δημιουργούν ένα ακόμα πιο ασφυκτικό πλαίσιο για εκείνες που υφίστανται ενδοοικογενειακή βία. Από ευρωπαϊκά δεδομένα καθίσταται σαφής ο αποκλεισμός των γυναικών με αναπηρία από την αγορά εργασίας στην Ελλάδα (European Commission, 2021). Μέσα από τις ακόλουθες αφηγήσεις παρουσιάζεται με χαρακτηριστικό τρόπο το απροσπέλαστο και πολυδιάστατο πλέγμα αποκλεισμού τους, που οδηγεί σε οικονομική εξάρτηση, αποστέρηση και φτώχεια, και τις εγκλωβίζει σε κακοποιητικά περιβάλλοντα.

«Ας πάμε λοιπόν στην περίπτωση μιας γυναίκας που υφίσταται κακοποίηση, πιθανόν ζει με τον σύζυγο/σύντροφο, όπως και να τον ονομάσουμε, δεν εργάζεται συνήθως, η ανεργία

σε εμάς είναι σχεδόν απόλυτη –δηλαδή άμα βρούμε καμία που δουλεύει λέμε παράδειγμα λαμπρό– που σημαίνει ότι είναι απολύτως εξαρτημένη από αυτό το περιβάλλον, είτε είναι σύζυγος, σύντροφος, οικογένεια [...]. Αυτές οι γυναίκες δεν έχουν αύριο, γιατί αν δεν έχεις λεφτά, εάν δεν μπορείς να βρεις δουλειά... Βασικό είναι η δουλειά, γιατί χρήματα δεν έρχονται από πουθενά αλλού, γιατί με τα επιδόματα σαφώς δεν μπορείς να ζήσεις, δηλαδή αν είσαι μόνη σου και χρειάζεσαι προσωπική βοήθω θα πρέπει να πληρώνεις... ούτε πληρώνεις νοίκι, ούτε ζεις, ούτε τρως, ούτε τίποτα, άρα η εξάρτησή σου από τον σύζυγο/σύντροφο που θα φέρνει τα λεφτά είναι απόλυτη, από την οικογένεια –αν δεν υπάρχει αυτός– είναι πάλι απόλυτη γιατί σου παρέχει ένα σπίτι, το πληρώνει, σου παρέχει κι ένα πιάτο φαΐ, άρα δεν θα μπορέσεις να καταγγείλεις». (Ψ4)

«[η φτώχεια] σε μαζεύει ακόμα περισσότερο από το να πεις ότι ρε παιδί μου εγώ θα βγω έξω, θα φύγω από αυτόν, θα πάω να τον καταγγείλω και θα βγω έξω και θα βρω κάτι. Όταν ξέρεις ότι δεν θα βρεις κάτι». (ΣΔ3)

Συνεπώς, αυτή η συνθήκη (οικονομικής και φυσικής) εξάρτησης από τους «φροντιστές»-δράστες δυσχεραίνει την αυτονόμησή τους και συντείνει στην αποθάρρυνσή τους ώστε να καταγγείλουν τη βία που υφίστανται (Νταλάκα, 2022). Όταν σε αυτή την ασφυκτική συνθήκη προστίθενται προκαταλήψεις –όπως αυτές που διαπιστώθηκαν παραπάνω–, επικυρώνεται η συσχέτιση των ατόμων με αναπηρίες με το στίγμα, που εσωτερικεύεται και συνδέεται με χαμηλή αυτοεκτίμηση (Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ, 2020· Νταλάκα, 2022). Πιο συγκεκριμένα, οι μισαναπηρικές προκαταλήψεις συναρθρώνονται με έμφυλες όψεις αποκλεισμού και καταλήγουν στην εσωτερίκευση της περιθωριοποίησης από τις ίδιες τις γυναίκες.

«Πρώτα απ' όλα η ίδια η κοινωνία μας βλέπει διαφορετικά. Μια γυναίκα με αναπηρία, κατά 99%, στον περισσότερο κόσμο θεωρείται μια γυναίκα η οποία δεν μπορεί να κάνει τίποτα, δεν μπορεί να κάνει και οικογένεια, δεν μπορεί να δουλέψει, δεν μπορεί να προσφέρει τίποτα, άρα δεύτερης κατηγορίας. [...] Η κοινωνία και το πώς μας βλέπει σαφώς δημιουργεί μια κατάσταση που έχουμε χαμηλή αυτοεκτίμηση». (ΣΔ3)

Ειδικά για την περίοδο της υγειονομικής κρίσης, από τη βιβλιογραφία (Τσίγκανου κ.ά., 2023· ΟΗCHR, 2020· European Disability Forum, 2023) διαπιστώνεται ότι η πανδημία ενέτεινε τον αποκλεισμό και την απομόνωση ατόμων με αναπηρίες από υπηρεσίες υγείας και εξέθεσε τις επιζώσες σε μεγαλύτερο κίνδυνο ενδοοικογενειακής βίας. Η δυσκολία πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας κατά την περίοδο του COVID αποτυπώνεται μέσα από τις αφηγήσεις των συμμετεχουσών, που παρουσιάζουν διαφορετικές διαστάσεις. Ο αυξημένος φόβος επιδείνωσης της υγείας τους εξαιτίας του COVID και τα μέτρα που εφαρμόστηκαν την περίοδο της υγειονομικής κρίσης (π.χ. ο αποκλεισμός συνοδών/βοηθών κατά τις επισκέψεις σε δημόσιες υπηρεσίες) καταγράφονται από επαγγελματίες ως σημαντικά εμπόδια για την ιατρική φροντίδα των γυναικών με αναπηρίες.

«Αυτό που έγινε στην περίοδο του covid είναι ότι ενώ πριν πηγαίνανε στο δημόσιο σύστημα υγείας για να παρακολουθήσουν κάποια χρόνια νοσήματα, στην περίοδο του

covid αυτό το σταμάτησαν από φόβο ότι στο νοσοκομείο μπορεί να κολλήσουν covid». (Ψ4)

«Κατά βάση δεν υπήρξε καθόλου περίθαλψη και στις βαριές αναπηρίες. Δεν ήθελες να πας στο νοσοκομείο για έναν παραπάνω λόγο. Δηλαδή αν εγώ έπρεπε να πάω στο νοσοκομείο, όχι για covid, για κάτι άλλο, δεν μπορούσε να είναι η βοηθός μου μαζί, άρα εγώ τι θα έκανα;» (ΣΔ3)

Παράλληλα, την ίδια περίοδο ήδη υφιστάμενες ανισότητες στην πρόσβαση των γυναικών με αναπηρίες στον δημόσιο χώρο επιδεινώνονται και λαμβάνουν νέες μορφές εξαιτίας της υποχρεωτικής ψηφιοποίησης διαδικασιών και υπηρεσιών. Ειδικότερα, καταγράφεται το πρόβλημα διεκπεραίωσης δραστηριοτήτων που συνδέονται με βασικές ανάγκες, εξαιτίας αφενός ορισμένων μορφών αναπηρίας και, αφετέρου, όπως περιγράφεται στο ακόλουθο απόσπασμα, εξαιτίας του υψηλού ποσοστού ψηφιακού αναλφαριθμητισμού στον πληθυσμό των ατόμων με αναπηρίες, και ειδικότερα των γυναικών με αναπηρίες. Η διαρκής κατάσταση ανάγκης εντείνεται σε επίπεδο καθημερινότητας και ενισχύεται με νέες διαστάσεις, επιτείνοντας παράλληλα την εξάρτηση των γυναικών από τους φροντιστές τους, που στις περιπτώσεις των επιζωσών συνήθως είναι εκείνοι που ασκούν βία εναντίον τους (Νταλάκα, 2022).

«Πέρα από την ιατρική φροντίδα ήταν και η ψηφιακή φροντίδα γιατί πολλά που έπρεπε να κάνεις ήταν ψηφιακά. Οπότε, αν δεν μπορούσες, γιατί υπάρχει μεγάλο ποσοστό ψηφιακού αναλφαριθμητισμού στα άτομα με αναπηρία, για να κάνεις οτιδήποτε εκεί έπρεπε να έχεις ψηφιακές δεξιότητες». (ΚΕ5)

Ταυτόχρονα, την περίοδο της πανδημίας, όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενη ενότητα, η Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων αναπροσαρμόζει τις υπηρεσίες των δομών για την έμφυλη βία, για να αντεπεξέλθει στις προκλήσεις που δημιουργούνται λόγω των περιοριστικών μέτρων. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσει καμπάνια για την ενημέρωση θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας που παρέμεναν εγκλωβισμένες κατ' οίκον, σχετικά με τους τρόπους αναζήτησης υποστήριξης, μέσω της Τηλεφωνικής Γραμμής SOS. Παρά το γεγονός ότι στόχο αυτής της ενέργειας αποτέλεσε η διάχυση της πληροφόρησης και σε γυναίκες με αισθητηριακές αναπηρίες, το μήνυμα δεν ήταν καθολικά προσβάσιμο για γυναίκες με αναπηρίες. Ειδικότερα, μέσα από τις αφηγήσεις συμμετεχουσών στην έρευνα διαπιστώνονται πολλαπλές όψεις αποκλεισμού των γυναικών με αναπηρίες, που σχετίζονται με το ευρύ φάσμα των μορφών αναπηρίας και περιθωριοποίησής τους. Προφανώς, η ελλιπής ενημέρωση εντάσσεται στο πολυπαραγοντικό δίχτυ αποκλεισμού, που αποθαρρύνει την απόδραση από ένα βίαιο περιβάλλον.

«Αυτό το σποτ για τη Γραμμή SOS ήταν από κάτω με υποτιτλισμό, αλλά δεν ήταν με διερμηνεία στη νοηματική. Δεν σημαίνει ότι ένα κωφό άτομο μπορεί να διαβάσει το μήνυμα από κάτω. Επίσης, τι γίνεται με τα άτομα με νοητική αναπηρία; Πώς θα πάρουν

αυτή την πληροφορία; Ναι μεν κάνεις ένα σποτ, σκέφτεσαι πώς θα το κάνω προσβάσιμο, αλλά πρέπει να σκεφτείς πώς θα το κάνεις πλήρως προσβάσιμο». (ΚΕ5)

«Όταν αυτό το κοινωνικό μήνυμα απευθύνεται μόνο σε γυναίκες Ελληνίδες, ακούουσες και δεν απευθύνεται σε γυναίκες κωφές γιατί δεν έχει διερμηνεία, [...] όταν πολλά συμβουλευτικά κέντρα δεν είναι προσβάσιμα, [...] εκεί αμέσως βάζεις εμπόδια. Και ένα θύμα που έχει αποφασίσει ότι μπορεί να κάνει το βήμα δεν θα το κάνει». (Σ9, ΚΛ)

Σε επίπεδο πολιτικών, οι (πρόσφατες) εξαγγελίες για την καταπολέμηση της έμφυλης βίας κατά γυναικών με αναπηρίες, που συνδέονται με διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας, δε συμβαδίζουν με τις περιορισμένες δράσεις που υλοποιούνται. Αυτή η συμμετρία αποτυπώνεται με τον όρο «πυροτέχνημα», συμπυκνώνοντας την πρόσληψη αυτών των πολιτικών ως μέτρα επικοινωνιακού χαρακτήρα.

«Όσον αφορά την αναπηρία, είναι ακόμα πυροτέχνημα μέσα στα Εθνικά Σχέδια Δράσης». (ΣΔ, 3)

Παράλληλα, η ευρύτερη επισκόπηση των κείμενων πολιτικής για τις γυναίκες με αναπηρίες ανέδειξε ότι αναπαρίστανται σχεδόν αποκλειστικά ως θύματα βίας. Με αυτόν τον τρόπο αποκρύπτονται οι παράγοντες που οδηγούν στον διαρκή αποκλεισμό τους, καθώς και οι ευρύτερες ανισότητες και τρωτότητες με τις οποίες βρίσκονται αντιμέτωπες εντός του κοινωνικού πλαισίου, συμβάλλοντας τελικά στην πρόσληψη της ευαλωτότητάς τους ως εγγενές και αναπόφευκτο χαρακτηριστικό.

«Κάτι που παρατηρούσα κοιτάζοντας τα ΕΣΔΙΦ, και το τωρινό και το παλιότερο. Αν δούμε τις γυναίκες με αναπηρία, όντως η έμφυλη βία είναι το αποκλειστικό στο οποίο αναφέρονται, όπως και στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Άτομα με Αναπηρία το κεφάλαιο για τις γυναίκες είναι καθαρά βία. Όμως, όταν μιλάμε για την έμφυλη βία, πόσο καλύπτει όταν οι μόνες αναφορές που γίνονται στις γυναίκες με αναπηρία αφορούν τη βία; Δεν αφορούν την απασχόληση, δεν αφορούν την εκπαίδευση, δεν αφορούν τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή, δεν αφορούν τίποτα άλλο. Εστιάζει στη βία, κι ενώ αυτό είναι καλό, ας πούμε, ότι δείχνεις μια ευαισθητοποίηση, από την άλλη πλευρά κάπου έχεις βάλει μια ταμπέλα, στοχεύεις εκεί και δεν έχεις μια ευρύτερη εικόνα». (ΚΕ1)

Μέσα στο υφιστάμενο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, σε συνθήκες διαρκούς κρίσης και με τους όρους που παρουσιάστηκαν, η υπέρβαση της ευαλωτότητας θεωρείται απροσδόκητη. Ωστόσο, όταν επιτυγχάνεται η διάρρηξη πολλαπλών καταπιέσεων, μέσω της δράσης οι επιζώσες με εναλλακτικούς τρόπους επανακαθορίζουν τις ζωές τους και η έννοια της ανθεκτικότητας νοσηματοδοτείται εκ νέου, ως μια μορφή νίκης μέσω δυναμικής αντίστασης σε δεδομένες δομικές ανισότητες.

«Από την άλλη μεριά όσες γυναίκες [με αναπηρίες] βγήκανε με κάποιο τρόπο έξω, γίνονται πιο αγωνίστριες, διεκδικούν [...]. Έχουμε εμείς μια περίπτωση με κινητική αναπηρία, η οποία ήταν από κάποιο νησί, της παρουσιάστηκε η αναπηρία σε πολύ μικρή ηλικία, [...] αυτή η γυναίκα ήταν λοιπόν από ένα χωριό, είχε έξι αδέρφια, αρσενικά όλα, οι οποίοι τότε θεώρησαν ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτα, δεν μπορεί να βγει από το σπίτι. Με τα πολλά, με μεσολάβηση δεν ξέρω ποιων τώρα στο νησί, έμαθε να ράβει, ήρθε στην

Αθήνα σε μεγάλη ηλικία, συνέχισε να ράβει κι έβγαζε λεφτά και πήρε σπίτι και ζει κανονικότητα. Μια γυναίκα που σαφώς είχε υποστεί βία, όχι σεξουαλική, αλλά βία από την οικογένεια, τα αδέρφια, τη νοοτροπία της κοινωνίας. Άρα είναι οι γυναίκες πολύ πιο δυναμικές». (ΣΔ, 3)

Μετανάστριες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας

Μέσα από τη βιβλιογραφία εντοπίζονται δομικές αιτίες που επιτρέπουν την αναπαραγωγή της ενδοοικογενειακής βίας σε γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ και εμποδίζουν την απεμπλοκή τους από κακοποιητικές σχέσεις. Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες και οι προσφύγισες και τα οποία τις αποτρέπουν από το να προχωρήσουν σε καταγγελία περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας θα μπορούσαν να συνοψιστούν στην έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, στη δομική βία που ασκεί το σύστημα απονομής δικαιοσύνης και εκφράζεται μέσα από τον αποθαρρυντικό ρόλο της αστυνομίας, και στις δυσκολίες πρόσβασης τόσο στις αστυνομικές αρχές όσο και σε δομές παροχής υποστηρικτικών υπηρεσιών, οι οποίες αφορούν τόσο το γλωσσικό εμπόδιο όσο και την έλλειψη ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης του προσωπικού που καλείται να εξυπηρετήσει. Επίσης, οι μεγάλες καθυστερήσεις πρόσβασης στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές που παρατηρήθηκαν κατά την εκτύλιξη της πανδημικής κρίσης ενέτειναν την επισφάλεια και την ευαλωτότητα των γυναικών.

Παράλληλα, στους παράγοντες που δρουν ανασταλτικά ως προς την καταγγελία της συντροφικής βίας που ενδεχομένως να υφίστανται οι γυναίκες με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο συγκαταλέγεται και ο πολιτισμικός (Γλυνιαδάκη, Κυριαζή & Μουρτζάκη, 2018: 51). Παρότι αυτός ο παράγοντας εξετάζεται κριτικά, καθώς χρησιμοποιείται συχνά με τρόπο που νομιμοποιεί την έμφυλη βία σε μη δυτικά πολιτισμικά περιβάλλοντα (Freedman, Sahraoui & Tyszler, 2022), ειδικότερα από τους αστυνομικούς (Στρατηγάκη κ.ά., 2021), εντούτοις αναδείχθηκε έντονα μέσα από τον λόγο των συμμετεχουσών στην έρευνα. Αρχικά, υπογραμμίστηκε η σημασία των πολιτισμικών και θρησκευτικών στερεοτύπων που εσωτερικεύουν οι γυναίκες, γεγονός που τις εμποδίζει να αναγνωρίσουν τη βία ως κάτι μη αποδεκτό, αποτρέποντάς τες από την αναζήτηση διεξόδου.

«Δυστυχώς εννοείται ότι έχουμε δει πάρα πολλά περιστατικά να μην αναγνωρίζουν την έμφυλη βία. Να είσαι σε ένα info session και να λες παραδείγματα για το τι είναι έμφυλη βία με quiz, για παράδειγμα είναι δεν είναι, και σε πράγματα που για εμάς είναι πασιφανή ότι είναι [βία] εκείνες να είναι πολύ δεκτικές σε αυτό». (ΚΛ7)

«Αν μια γυναίκα μέσα σε ένα camp στην πρώην Μόρια έπιανε την case worker της τάδε ΜΚΟ και άρχιζε και μιλούσε για θέματά της, αν η γυναίκα είχε τη δυνατότητα, αν είχε απαλλαγεί από τα στερεότυπα, αν αναγνώριζε η ίδια το θρησκευτικό μέσα σε όλο αυτό. Υπήρχαν πάρα πολλές περιπτώσεις για παράδειγμα που μας λέγανε “εγώ είμαι κτήμα, τα

παιδιά είναι κτήμα του συζύγου, του άντρα μου, οπότε αυτή είναι η μοίρα μου”, πάρα πολλά στερεότυπα». (ΚΕ8)

«Η ακόμα και να φύγει, επειδή τα παιδιά ανήκαν στον πατέρα, έπρεπε να μείνουν στον πατέρα. Να πάρει την απόφαση ότι αυτή θα φύγει μόνη της. Είχαμε περιστατικά μέσα στον Ξενώνα που η μαμά ήταν με τα παιδιά κι επειδή τα παιδιά είναι κτήμα του πατέρα έπρεπε για το αν θα δουν τηλεόραση το απόγευμα ή αν θα κάνουν την τάδε δραστηριότητα να πάρουν τον μπαμπά τηλέφωνο στη Γερμανία να δώσει την έγκριση. Μιλάμε, δηλαδή, και για κάποιες πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που δυσκολεύουν ακόμα περισσότερο την απόφαση της γυναίκας να φύγει, να χωρίσει από τον άνδρα, που σήμαινε ότι μπορεί να χάσει και τα παιδιά και ιδίως τα αγόρια». (Ψ2)

Αυτή η αίσθηση του «ανήκειν» στον σύζυγο, η οποία εκφράζεται μέσα από την αναπαράσταση της γυναίκας και των παιδιών ως κτήμα του άνδρα, ενισχύει την κανονικοποίηση της βίας και λειτουργεί αποτρεπτικά στην προσπάθεια απεγκλωβισμού. Το προηγούμενο παράθεμα σχετικά με την υποχρέωση επικοινωνίας με τον πατέρα στη Γερμανία, προκειμένου να ληφθεί η έγκριση για καθημερινές δραστηριότητες των παιδιών, αποτυπώνει με σαφήνεια ότι, ακόμα και όταν οι γυναίκες απομακρύνονται από τον δράστη, οι πατριαρχικές αξίες μεταφέρονται και ενσωματώνονται στα νέα πλαίσια. Εντούτοις, οι γυναίκες που τολμούν να σπάσουν τον φαύλο κύκλο της βίας και να καταγγείλουν την κακοποίησή τους φαίνεται ότι έρχονται αντιμέτωπες με ένα ευρύτερο δίκτυο επιτήρησης και τιμωρίας, το οποίο εκτείνεται από το camp στο οποίο διαμένουν μέχρι τις χώρες καταγωγής ή μετεγκατάστασής τους.

«Είχαμε κι άλλες περιπτώσεις που μπορεί η γυναίκα να κατήγγειλε με τη βοήθεια κάποιου επαγγελματία μέσα σε camp, να απομακρυνόταν ο δράστης από το camp, από το σημείο, αλλά όμως οι ομοεθνείς του σίγουρα θα εκδικούνταν τη γυναίκα την οποία τόλμησε να... [...] ή που η γυναίκα μπορεί να έπεφτε πάλι θύμα κακοποίησης από ομοεθνείς ή από συγγενικά πρόσωπα που ήταν μέσα στο camp και είχαμε και περιπτώσεις που, επειδή έχουν τα smart phones, να μεταφερόταν η γυναίκα –για παράδειγμα– σε μια άλλη δομή και εκεί, στην άλλη δομή να είχε πέσει σύρμα ότι κοιτάζτε η τάδε κατήγγειλε, όταν θα έρθει εκεί αναλάβετε τη και γινόντουσαν αυτά». (ΚΕ8)

«Εμείς είχαμε και περιπτώσεις που, ακόμα και όταν ήταν να φύγουν για εξωτερικό, φοβόντουσαν πολλές φορές, επειδή ας πούμε στη Γερμανία ήταν πάρα πολλοί Αφγανοί για παράδειγμα, ότι θα μπορούσαν να τις εντοπίσουν γνωστοί ή συγγενείς και θα υπήρχε θέμα». (ΚΛ6)

«Θυμάμαι το 2015-2016 είχαμε μια περίπτωση γυναίκας, η οποία επειδή την καταδίωκε ο σύζυγος είχαν έρθει ξαδέρφια της, επειδή είχε αποφασίσει και πήγε σε ξενώνα, ήρθαν από το Αφγανιστάν μόνο και μόνο για να την βρουν και να την τιμωρήσουν, που σημαίνει να τη σκοτώσουν. Ξεκίνησαν από το Αφγανιστάν μόνο και μόνο για αυτόν τον λόγο: γιατί διαχωρίστηκε από το σύζυγο, πήρε τα παιδιά κ.λπ. Είναι τα εγκλήματα τιμής που λέμε κι έπρεπε να την πηγαίνουμε από ξενώνα σε ξενώνα για να χαθούνε τα ίχνη». (Ψ2)

«Και να μην ξεχνάμε ότι υπάρχουν και απειλές προς τη γυναίκα από τη χώρα προέλευσης ότι θα πάω στο πατρικό σου σπίτι και θα βιάσω τη μάνα σου, είχαμε πάρα πολλά τέτοια θέματα. Όλα αυτά λοιπόν επειδή οι γυναίκες γνωρίζουν τους τρόπους αποφυγής στην ουσία να μιλήσουν, δηλαδή το πρόβλημά τους τελικά να το βγάλουν και τελικά να σωθούν, ήταν ανασταλτικοί παράγοντες η γυναίκα να αποφασίσει να μιλήσει, και να μη

μιλήσουμε βέβαια για τις περιπτώσεις που αποφάσισε η γυναίκα να μιλήσει και τελικά γύρισε πίσω». (ΚΕ8)

Οι γυναίκες που απομακρύνονται από τον δράστη διακινδυνεύουν την ίδια τους τη ζωή, καθώς βρίσκονται αντιμέτωπες με την κοινωνική τιμωρία, τη στοχοποίηση από την ίδια την κοινότητά τους, μέσω ενός άτυπου δικτύου ελέγχου που εκτείνεται πέρα από γεωγραφικά όρια. Ο κίνδυνος να καταστούν θύματα εγκλημάτων τιμής φαίνεται ότι κλιμακώνεται από τις θεσμικές αδυναμίες, όπως τις καταστάσεις στις οποίες το σύστημα υποδοχής και προστασίας των προσφύγων καθυστερεί να λάβει τα απαραίτητα μέτρα προστασίας.

«Το ίδιο ίσχυε και για τα νησιά εισαγωγής. Ότι αν ερχόντουσαν για να τις εντοπίσουν θα πέφτανε αυτοί και εκεί υπήρχε αυτό το πρόβλημα ότι δεν τις μεταφέρανε γρήγορα. Για κάποια χρόνια η καταγραφή καθυστέρουσε πάρα πολύ, αυτό ήταν πολύ τρομακτικό για αυτές, ότι θα μπορούσε να μπει είτε ο κακοποιητής από τον οποίο είχαν αποδράσει, είτε το σόι του». (Ψ4)

Ωστόσο, πέρα από τις θεσμικές αιτίες, η ευαλωτότητα των υπό εξέταση υποκειμένων φαίνεται να εντείνεται περαιτέρω και από τον αντίκτυπο των διαδοχικών κρίσεων. Εξετάζοντας τις επιπτώσεις των κρίσεων, και αρχικά της υγειονομικής, στην αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας που βίωσαν οι γυναίκες ανεξαρτήτως εθνικότητας παρατηρείται μια εξαιρετικά σύνθετη κατάσταση, καθώς η πρόσβαση σε αστυνομικά τμήματα και δικαστήρια γινόταν κατόπιν ραντεβού, με αποτέλεσμα να μεσολαβούν μέχρι και δύο μήνες και να παρέρχεται η αυτόφωρη διαδικασία. Παράλληλα, ο εντοπισμός πιθανών περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας ανάμεσα στις γυναίκες που διέμεναν σε camps ήταν εξαιρετικά δύσκολος, λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, που οδήγησαν και στο να χαθεί η επαφή εξυπηρετούμενων και εργαζομένων.

«Εκεί ήταν οι δυσκολίες ακόμη μεγαλύτερες, γιατί δεν είχαμε κι εμείς πρόσβαση σε εκείνους εύκολη. Εκεί που θα έβλεπα εγώ μια οικογένεια κάθε μέρα, χωρίς τη μάσκα, κανονικά, πλέον τους έβλεπες ελάχιστα, φορώντας τη μάσκα, οπότε χάνεις σημάδια που μπορείς να καταλάβεις τι συμβαίνει πίσω από μια μάσκα. Περνάνε πιο πολλή ώρα μαζί, πιο πολύ χρόνο μαζί. Δεν βλέπουν τόσο εμάς, δεν βγαίνουν τόσο έξω. [...] Δεν βγαίνανε καν από τις δομές και ακόμα κι εμείς δεν μπαίναμε στα δωμάτιά τους. Ενώ εγώ [πριν] θα έμπαινα, να χτυπήσω να πω μια καλημέρα ή θα ερχόντουσαν οι γυναίκες να μιλήσουν, να κάνουμε ομάδες. Κατ' αρχάς δεν κάναμε ομάδες, κόψαμε τις ομάδες τελείως». (ΚΛ7)

Οι πολλαπλές θεσμικές ελλείψεις, ιδιαίτερα τις περιόδους κρίσεων, περιπλέκουν την προστασία των προσφυγισσών και μεταναστριών επιζωσών έμφυλης βίας, καθιστώντας ακόμα πιο δύσκολη την έξοδό τους από ένα κακοποιητικό περιβάλλον. Οι διαρκείς ελλείψεις υπηρεσιών διερμηνείας ενέτειναν αυτή την κατάσταση, ενώ η απομάκρυνσή τους από το κακοποιητικό περιβάλλον σε συνθήκες εγκλεισμού ήταν εξαιρετικά δύσκολη, καθώς η άρση του γεωγραφικού περιορισμού τις περιόδους των lockdown ήταν σχεδόν αδύνατη.

«Είτε είναι έλλειψη διερμηνείας, είτε είναι εξετάσεις ιατρικές που πρέπει να γίνουν για να πάνε σε δομές φιλοξενίας, η έλλειψη δομών φιλοξενίας. Επίσης το πολύ σημαντικό, ότι στην Ελλάδα ας πούμε μονογονεϊκές οικογένειες με αγόρια άνω των 12 ετών δεν έχουν δυνατότητες να πλαισιωθούν κάπου και να μείνουν, οπότε πάντα πάμε σε άλλα υποστηρικτικά δίκτυα να δούμε». (ΚΛ7)

Στο παραπάνω παράθεμα αναδεικνύονται οι επιπλέον δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι επιζώσες με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο, καθώς η έλλειψη εναλλακτικών υποστηρικτικών δικτύων σε συνδυασμό με τους κανονισμούς που ισχύουν για όλες τις επιζώσες –ανεξαρτήτως εθνικότητας– για την εισαγωγή τους σε έναν ξενώνα φιλοξενίας εντείνουν τον εγκλωβισμό τους σε επικίνδυνες καταστάσεις. Καταληκτικά για την περίοδο εκτύλιξης της υγειονομικής κρίσης, καταγράφηκαν και περιστατικά όπου επιβλήθηκαν πρόστιμα σε προσφύγισσες που φιλοξενούνταν σε ξενώνες, εξαιτίας παραγόντων που συντελούσαν (και συντελούν) στον αποκλεισμό τους.

«Οι γυναίκες που δεν έχουν κινητά για να στείλουν ένα μήνυμα και να βγουν και να κυκλοφορήσουν [...] οι γυναίκες που δεν έχουν έγγραφα για να δείξουν κάτι να ταυτοποιήσουν τον εαυτό τους. Υπήρχαν περιπτώσεις, ας πούμε προσφύγισσες, που πήρανε πρόστιμο. Είτε γιατί δεν είχαν καταλάβει τη διαδικασία ή δεν κατάφεραν να στείλουν μήνυμα ή δεν είχαν έγγραφα μαζί τους. [...] Πρακτικές δυσκολίες και λίγο περισσότερο περιορισμό, όταν όλοι είχαμε περιορισμό. Αλλά το να μην μπορείς ούτε να επικοινωνήσεις για τα μαθήματα του παιδιού σου, ούτε να βγεις έξω γιατί δεν έχεις κινητό, δεν έχεις χαρτιά, είναι ακόμα χειρότερο». (Σ5, ΚΛ)

Παρατηρείται, επομένως, ότι οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν κατά την υγειονομική κρίση δεν επηρέασαν όλες τις γυναίκες με τον ίδιο τρόπο, αλλά επιβάρυναν δυσανάλογα τις περισσότερο ευάλωτες. Οι μετανάστριες και οι προσφύγισσες βρέθηκαν αντιμέτωπες και με θεσμική βία, που δυσχέρανε περαιτέρω την αναζήτηση βοήθειας. Η κοινωνική απομόνωση που περιγράφεται στο τελευταίο παράθεμα φαίνεται να ενισχύει το αίσθημα αδιεξόδου και εγκλωβισμού στην κακοποιητική συνθήκη.

Εντούτοις, μια θετική παρακαταθήκη της πανδημίας ήταν η ανάπτυξη της παροχής υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης διαδικτυακά. Παράλληλα, οι ελλείψεις σε υπηρεσίες διερμηνείας που υπήρχαν όλο το προηγούμενο διάστημα φάνηκε να γεφυρώθηκαν με τη χρήση τηλεδιασκέψεων. Για παράδειγμα, μια προσφύγισσα σε ένα camp μπορούσε να λαμβάνει συμβουλευτικές υπηρεσίες από μια εργαζόμενη σε Συμβουλευτικό Κέντρο στην Αθήνα, με τη βοήθεια μιας/ενός διερμηνέα στη Θεσσαλονίκη.

«Στο κομμάτι του προσφυγικού υπάρχει, υπάρχει γιατί μπορέσαμε και εμείς και δίναμε διερμηνεία με τρία μέρη. Δηλαδή να είναι η γυναίκα είτε σε ΚΥΤ είτε σε camp είτε να έχει έρθει στο Συμβουλευτικό, διερμηνέας να είναι στη Θεσσαλονίκη, γυναίκα στο camp, η σύμβουλος στην Αθήνα. Δηλαδή μπόρεσε κι έγινε αυτό που παλιότερα ήταν πολύ δύσκολο». (Ψ2)

Έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κινδύνου για τις μετανάστριες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας αποτελεί η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, καθώς, παρότι η χορήγηση άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους σε θύματα ενδοοικογενειακής βίας έχει ενταχθεί στην ελληνική νομοθεσία ήδη από το 2011 και τη σύσταση της Υπηρεσίας Ασύλου, κι έτσι το ενδεχόμενο της απέλασής τους έχει αποκλειστεί, έχουν καταγραφεί περιστατικά κατά τα οποία οι αστυνομικές αρχές έχουν αποθαρρύνει τις γυναίκες να καταγγείλουν την ενδοοικογενειακή βία που δέχονται, απειλώντας τις με απέλαση. Η δομική βία που ασκείται στις γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ εδράζεται σε ρατσιστικά και πατριαρχικά στερεότυπα (Στρατηγάκη κ.ά., 2021).

Σε αυτή την κατεύθυνση η αφήγηση εργαζόμενης σε φορέα παροχής ψυχοκοινωνικής και νομικής υποστήριξης γυναικών επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας αναδεικνύει πώς αυτή η βία καθίσταται εφικτή μέσα και από μια ευρύτερη κοινωνική συναίνεση στον αποκλεισμό αυτών των γυναικών, καθώς επίσης πώς το καθεστώς τους αξιοποιείται από τους δράστες, για να τις κρατούν εγκλωβισμένες στην κακοποιητική σχέση.

«Ήταν μια γυναίκα η οποία μάλιστα δεν ζούσε στην Αθήνα, αλλά σε μικρό μέρος, που υφίσταται αυτή και το παιδί της ενδοοικογενειακή βία βαριά, το ήξερε όλο το μικρό το μέρος, η αστυνομία είχε κληθεί αρκετές φορές και αυτό που της έλεγαν, και δεν είναι πολλά χρόνια πριν, 2-3 χρόνια, μετανάστρια, είναι ότι, επειδή δεν έχει χαρτιά, εάν καταγγείλει θα τη διώξουν. Το οποίο όμως δεν το έλεγε ο δράστης, γιατί αυτό τους το λένε συνήθως όσοι έχουν τα χαρτιά πάνω τους και τις αφήνουν παράνομες. Αυτή ήταν πολλά χρόνια και μιλούσε και πολύ καλά ελληνικά, και αυτή και το παιδί της, που ήταν γεννημένο στην Ελλάδα, που ήταν δευτέρα ή τρίτη δημοτικού όταν μας προσέγγισε εμάς. Το μήνυμα ερχόταν από την αστυνομία, ξεκάθαρο. Και διορθώθηκε αμέσως μόλις παρενέβη το Αρχηγείο της Αστυνομίας. Όμως το κάνανε και είμαι σίγουρη ότι το κάνουνε για πάρα πολλές γυναίκες». (Ψ4)

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι σε αυτή την κλειστή κοινωνία που όλοι γνώριζαν για την κακοποίηση η αστυνομία επιτέλεσε τον ρόλο της να προστατεύει τις γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας, μόνο κατόπιν παρέμβασης του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, το οποίο ενημερώθηκε για την υπόθεση από την οργάνωση στην οποία εργάζεται η συμμετέχουσα.

Η απεμπλοκή των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας από τις κακοποιητικές σχέσεις καθίσταται ακόμα πιο δύσκολη εξαιτίας της έλλειψης ενός επαρκούς υποστηρικτικού πλαισίου από την πλευρά του κράτους. Τα διαθέσιμα επιδόματα, τα οποία μπορούν να αιτηθούν οι γυναίκες με χαμηλό ή μηδαμινό εισόδημα –αναφερόμαστε κυρίως στο ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα και το επίδομα παιδιού για τις μητέρες– είναι εξαιρετικά χαμηλά και δεν επιτρέπουν την ανεξάρτητη διαβίωσή τους.

Οι πολίτες τρίτων χωρών, ωστόσο, οφείλουν να αποδείξουν τη νόμιμη διαμονή τους στην Ελλάδα μέσω των φορολογικών δηλώσεων που θα έχουν υποβάλει τα τελευταία 12 χρόνια, όταν το αντίστοιχο διάστημα για τις Ευρωπαϊκές από κράτη-μέλη της ΕΕ είναι 5 χρόνια. Τα κριτήρια επιλεξιμότητας για αυτά τα επιδόματα συνιστούν μια ακόμη διάκριση που υφίστανται οι μετανάστριες, πέρα από τις χρονοβόρες διαδικασίες που απαιτούνται για τον χωρισμό των φορολογικών δηλώσεων των πρώην συζύγων, αλλά και το πολύ χαμηλό ύψος αυτού του επιδόματος εν τέλει.

«Επίσης, ένα βασικό πρόβλημα είναι στα κριτήρια των επιδομάτων, στο eligibility, όπου ενώ για τις Ελληνίδες και τις Ευρωπαϊκές από κράτη-μέλη της ΕΕ θέλει 5 χρόνια δηλώσεις, για τις πολίτες τρίτων χωρών θέλει 12 για να είσαι επιλέξιμη για αυτό το πολύ πολύ πολύ μικρό επίδομα, το οποίο δεν είναι διακριτική μεταχείριση στα παιδιά;» (Ψ4)

Μια ακόμη μορφή βίας που ασκούν οι δράστες στις μετανάστριες συνίσταται στο να εμποδίζουν τη νομιμοποίηση της παραμονής τους στη χώρα, ως μέσο άσκησης ελέγχου, που έχει παρατηρηθεί ότι αρκετές φορές συνίσταται και στη μη συμπερίληψή τους στις φορολογικές δηλώσεις που υποβάλλουν. Αποτέλεσμα, οι γυναίκες αυτές να έχουν γεννήσει παιδιά που ολοκληρώνουν την εκπαίδευσή τους στην Ελλάδα, αλλά να εμφανίζουν φορολογικές δηλώσεις μόνο μερικά από αυτά τα χρόνια, κι επομένως να μην είναι επιλέξιμες για αυτά τα επιδόματα.

«Βλέπεις φορολογικές δηλώσεις του συζύγου 12 χρόνια, αλλά αυτηνής 8, 6 και τα παιδιά της είναι μεγαλύτερα από αυτά τα χρόνια που έχει φορολογικές δηλώσεις. Άρα γέννησε κάπου και είναι άφαντη και εμφανίζεται μετά, όταν αποφασίζει ο αφέντης να της δώσει άδεια διαμονής, με το οποίο τις εκβιάζουν κιόλας». (Ψ4)

Επομένως, καθίσταται σαφές ότι η οικονομική επισφάλεια που εντείνεται σε όλες τις κρίσεις, σε συνδυασμό με τις διακρίσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ καθιστούν την έξοδο από μια κακοποιητική σχέση εξαιρετικά δύσκολη.

Μια διάσταση των επιπτώσεων της συρρίκνωσης του κράτους πρόνοιας –το οποίο θα όφειλε να διευκολύνει αυτή την έξοδο των γυναικών–, που επήλθε ως συνέπεια της διαχείρισης της οικονομικής κρίσης, στον εξαιρετικά ευάλωτο πληθυσμό των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, αποτυπώνεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Τόση ώρα μιλάμε για ανθρώπους που στοιχειωδώς υπάρχει κάποιο νομιμοποιητικό έγγραφο. Το χειρότερο είναι όταν δεν υπάρχει τίποτα και δεν μπορεί να βγει. Δηλαδή μια από τις χειρότερες περιπτώσεις, δεν πρόκειται να το ξεχάσω ποτέ στη ζωή μου, νομίζω ήταν ή το '11 ή το '12, ήταν μια γυναίκα από την Ουκρανία, η οποία ήταν από τις χειρότερες κακοποιήσεις που έχω δει, με ένα μικρό κοριτσάκι, κανένα χαρτί, καμία προοπτική του να μπορούμε κάτι να κάνουμε για να βγουν τα χαρτιά. Πραγματικά χωρίς τίποτα από εισόδημα και παίρνοντας ό,τι ξενώνα υπήρχε και δεν υπήρχε και ό,τι υπηρεσία,

κανένας δεν δεχόταν, καλά πέραν του ότι δεν υπήρχαν θέσεις, κι αυτό είναι ένα ζήτημα τεράστιο, κανένας ξενώνας δεν μπορούσε να δεχτεί έναν άνθρωπο ο οποίος δεν έχει κανένα έγγραφο. [...] Αυτό δεν πρόκειται να το ξεχάσω ποτέ μου, κι επειδή τότε το Κέντρο ήταν σε κρίση γιατί ήταν όταν είχε κοπεί το 50% της χρηματοδότησης από τις μονάδες ψυχικής υγείας, συνήθως τα προηγούμενα χρόνια, αν προέκυπτε κάποιο τέτοιο περιστατικό, κάτι μπορεί από τα οικονομικά να περίσσευε και να βρίσκαμε ένα ξενοδοχείο, έστω για κάποιες μέρες, που κι αυτό βέβαια ήταν πολύ προσωρινό, γιατί δεν υπήρχε budget στο Κέντρο που να το καλύπτει αυτό, αλλά τότε ήμασταν και εμείς πάρα πολύ χάλια οικονομικά, και οι εργαζόμενοι ήμασταν απλήρωτοι πάρα πολύ καιρό, οπότε ήταν αδύνατο. Δηλαδή κι εγώ το έφερα στην ομάδα αφού είχα εξαντλήσει τα πάντα και ήταν όλοι ότι δεν μπορούμε να κάνουμε απολύτως τίποτα. Είναι από τις περιπτώσεις που τις φέρω πολύ βαρέως στο ενεργητικό μου». (ΚΛ6)

Το παράδειγμα που μοιράζεται η συμμετέχουσα τοποθετείται στις αρχές της οικονομικής κρίσης και είναι δηλωτικό των επιπτώσεων αυτής στους πλέον ευάλωτους πληθυσμούς. Ενώ σε αυτό το απόσπασμα αναδύεται και η ιδιαίτερα σύνθετη συνθήκη των εργαζομένων πρώτης γραμμής, που, ακόμα κι όταν μένουν απλήρωτες, καλούνται να διαχειριστούν εξαιρετικά ευάλωτα περιστατικά. Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι η στέγαση γυναικών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα κατέστη εφικτή με τη λειτουργία του Δικτύου Δομών της ΓΠΦ, και σήμερα στους ξενώνες φιλοξενούνται γυναίκες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, γεγονός που συνιστά μια παραδοξότητα, αν αναλογιστούμε ότι ξεκίνησε τη λειτουργία του εν μέσω της οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, ούτε η δομή στην οποία εργαζόταν η συμμετέχουσα στην έρευνα ούτε το Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών μπορούν να καλύψουν όλο το εύρος των αναγκών των εξαιρετικά ευάλωτων γυναικών για τις οποίες συζητάμε.

Το ζήτημα της στέγασης για τις προσφύγιες και τις μετανάστριες αναδείχθηκε στον λόγο των συμμετεχουσών στην έρευνα, όχι απλώς ως μια ακόμη διάσταση της επισφάλειας που βιώνουν, αλλά ως ένας κρίσιμος παράγοντας που καθορίζει τις δυνατότητες διαφυγής από μια κακοποιητική συνθήκη.

«Υπάρχει ένα πολύ σημαντικό θέμα, θέλω να το βάλω και το βιώνουμε: Είναι το θέμα της στέγασης. Μεγάλο ζήτημα των ημερών, το θέμα της στέγασης. Εμείς το αντιμετωπίσαμε και το αντιμετωπίζουμε, κατά κύριο λόγο σε γυναίκες πρόσφυγες και μετανάστριες. [...] Είχαμε την πρόκληση του να έχουμε θύματα βίας που μπορεί να ήταν από τον τόπο καταγωγής τους ή κατά το ταξίδι τους ή ερχόμενες πλέον εδώ με τα παιδιά μέσα στο περιβάλλον των δομών που είχαμε, να είναι θύματα και ενδοοικογενειακής ή και σεξουαλικής βίας κ.λπ. ή άλλων μορφών βίας. Αλλά και το κομμάτι, θέλω να το βάλω αυτό, της αστεγίας. [...] Πώς το Δίκτυο Δομών έρχεται να καλύψει άλλα συστήματα κοινωνικής προστασίας τα οποία λειτουργούν ή υπολειτουργούν;» (Σ8, ΚΕ)

«Ήρθαν σε μια χώρα η οποία είχε την οικονομική κρίση, είχε τον κορονοϊό, έχει την ενεργειακή κρίση που οι περισσότερες πλέον έχουν φύγει. Αυτές οι γυναίκες δεν έκαναν τίποτα για να φτάσουν στο δίκτυο ως θύματα, έφτασαν στο δίκτυο ως άστεγες για να προστατεύσουν τα παιδιά τους από τα camps και όλη αυτή την εξαθλίωση που ζούσαν, πραγματικά ήταν εξαθλιωτικές οι συνθήκες. Λίγες ήταν οι γυναίκες από το προσφυγικό που αποφάσισαν ότι παίρνουν τα παιδιά τους και εξαφανίζονται από τον δράστη [...] και

εδώ βρήκαν συνθήκες για να μπορέσουν να απαλλαγούν από τη βία. Λίγες είναι πραγματικά αυτές οι περιπτώσεις που είπαν ότι εγώ τώρα θέλω να συνεχίσω μόνη μου, να βασιστώ μόνη μου». (Σ9, ΚΛ)

Το γεγονός ότι μόνο λίγες από τις γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο κατόρθωσαν να εγκαταλείψουν το κακοποιητικό περιβάλλον και να αποκτήσουν αυτονομία καταδεικνύει την αδυναμία των υπάρχουσων πολιτικών να τις διευκολύνουν σε αυτή τους την προσπάθεια.

Η υποκατάσταση άλλων συστημάτων κοινωνικής προστασίας από το Δίκτυο Δομών φέρνει στην επιφάνεια τη διαρκή αποδιάρθρωση των μηχανισμών κοινωνικής προστασίας, γεγονός που συμβάλλει στον εγκλωβισμό των υπό εξέταση πληθυσμιακών ομάδων στις κακοποιητικές συνθήκες που βιώνουν, καθώς οι λύσεις που παρέχονται είναι προσωρινές ή/και μη επαρκείς.

«Οι περισσότεροι ευπαθείς ομάδες συναντούν εμπόδια που είναι πολύ θεσμικά και υπηρεσιακά. Το Δίκτυο δεν μπορεί να καλύψει εννοείται εκ των πραγμάτων, εξ ορισμού, όλες αυτές τις υπηρεσίες και έρχονται και συναντούν τις ανεπάρκειες του συστήματος κοινωνικής πολιτικής». (Σ12, ΚΕ)

Εν κατακλείδι, όπως διαπιστώνει και μια από τις συμμετέχουσες στην έρευνα στο παρακάτω παράθεμα, η οικονομική διάσταση φαίνεται να διατρέχει όλες τις υπό εξέταση κρίσεις και να επιβαρύνει σταθερά τις γυναίκες με αναπηρία και με προσφυγικό/μεταναστευτικό προφίλ, δημιουργώντας ένα συνεχές:

«Το οικονομικό κομμάτι τα τελευταία 15 χρόνια κι από πριν, σε γυναίκες με αναπηρία και προσφύγισσες, μετανάστριες είναι μια διαρκής κατάσταση. Δεν είναι να πεις ότι είχαμε την οικονομική κρίση του 2008 και πέρασε, δεν έχει περάσει ακόμη. Εδώ μιλάμε ότι και η ενεργειακή και η στεγαστική κρίση χτυπάνε στο οικονομικό, αφού δεν έχει λυθεί αυτό, εγώ το βλέπω σαν ένα συνεχές». (Ψ2)

6.2.5 Πολιτικές για την έμφυλη βία σε περιόδους κρίσης: θετικές εξελίξεις και επίμονα ελλείμματα

«Για να αντέχει μια γυναίκα 10 και 15 χρόνια κακοποίησης, φαντάσου τι συστήματα επιβίωσης αναπτύσσει. Είναι άλλο η πολιτική που μπορεί να είναι ανεπαρκής, και άλλο τι κάνει το κάθε άτομο, εκεί μέσα, στο φαινόμενο, για να επιβιώσει, να αντέξει, να καταγγείλει κ.λπ.» (Σ12, ΚΕ)

Στις προηγούμενες ενότητες καταγράφηκαν πολλές όψεις και πτυχές της ενδοοικογενειακής βίας στις περιόδους των υπό εξέταση κρίσεων. Μέσα από τις αφηγήσεις εργαζομένων στο πεδίο, αναδείχθηκαν εμπειρίες επιζώσων έμφυλης βίας και παράλληλα επισημάνθηκαν σημαντικές προκλήσεις στη διαχείριση περιστατικών, οι οποίες οξύνθηκαν από ελλείψεις και κενά στο θεσμικό επίπεδο. Ήδη περιγράφηκε εκτενώς το αποτύπωμα των πολιτικών της

οικονομικής κρίσης σε υπηρεσίες που δραστηριοποιούνται για τη στήριξη επιζωσών, το οποίο εξακολουθεί να είναι εμφανές στις τρέχουσες συνθήκες. Κατά την ποσοτική διερεύνηση προέκυψε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων γυναικών θεωρεί ότι η Πολιτεία δεν προστατεύει επαρκώς τις γυναίκες θύματα. Ωστόσο, οι συμμετέχοντες/-ουσες στην ποιοτική διερεύνηση, μέσα από την εμπειρία τους στη διαχείριση περιστατικών, καταγράφουν μεν διαχρονικές, επίμονες θεσμικές ανεπάρκειες, αλλά παράλληλα επισημαίνουν βήματα προόδου που έχουν γίνει σε επίπεδο πολιτικών, ως προς τις δυνατότητες υποστήριξης επιζωσών έμφυλης βίας.

Ορατότητα, ενημέρωση και ευαισθητοποίηση

Η ορατότητα του φαινομένου της έμφυλης βίας, η οποία από την περίοδο του COVID αυξήθηκε σημαντικά –όπως ήδη παρουσιάστηκε–, σύμφωνα με τους/τις εργαζόμενους/-ες συνέβαλε θετικά στην ενημέρωση των γυναικών, και της κοινωνίας ευρύτερα, σχετικά με τις υφιστάμενες δομές υποστήριξης. Κατά την ποσοτική διερεύνηση, παρά το γεγονός ότι ήταν υψηλά τα ποσοστά των γυναικών που θεωρούν ότι τα θύματα δεν έχουν επαρκή ενημέρωση αναφορικά με τα μέτρα της Πολιτείας, οι ίδιες ερωτώμενες δήλωσαν, σε πολύ μεγάλο ποσοστό, ότι έχουν σχετική γνώση. Αυτή η αντίφαση πιθανά υποδηλώνει την κυρίαρχη αναπαράσταση των επιζωσών ως αδύναμων υποκειμένων χωρίς δυνατότητα πρόσβασης σε ενημέρωση. Εντούτοις οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες, όπως προκύπτει από την αύξηση των γυναικών που απευθύνονται στις υπηρεσίες, θεωρούν ότι –κατά κοινή ομολογία– οι καμπάνιες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης και, γενικότερα, η ανάδειξη του φαινομένου στη δημόσια σφαίρα έχουν βοηθήσει σημαντικά στην ενημέρωση των επιζωσών.

«Βοηθάνε πάντα και τα σποτάκια. Ίσως αυτό που λείπει να είναι η πίστη και η εμπιστοσύνη στις υπηρεσίες. Δεν είναι τελείως ανυποψίαστες για το ότι υπάρχουν υπηρεσίες. Νομίζω ότι δεν είναι πια άγνωστο το ότι υπάρχουν κάποιες υπηρεσίες». (Σ1, Ψ)

«Πολύ πιο εύκολα νιώθω τώρα ότι θα πάρει μια γυναίκα τηλέφωνο και θα μιλήσει ακόμα και εάν η βία είναι μόνο λεκτική, η οποία έχει σοβαρότητα, δεν το συζητώ, αλλά πιθανώς τα προηγούμενα χρόνια να σήκωνε το τηλέφωνο αφού είχε έρθει και η σωματική». (Σ3, ΚΛ)

Στο πρώτο από τα παραπάνω αποσπάσματα, η εργαζόμενη εντάσσει και μια ποιοτική διάσταση σε ό,τι αφορά την επαφή των επιζωσών με υπηρεσίες υποστήριξης και προστασίας. Ειδικότερα, αναφέρεται στην ανάγκη αύξησης της εμπιστοσύνης στις σχετικές υπηρεσίες. Μέσα από παραδείγματα που παρουσιάστηκαν σε προηγούμενες ενότητες, από τα οποία διαφαίνεται ότι οι υπηρεσίες σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν

λειτουργήσει αποθαρρυντικά, το ζήτημα της καλλιέργειας της εμπιστοσύνης προς τις υπηρεσίες αξιολογείται ως σημαντική παράμετρος, που χρήζει ενίσχυσης.

Παράλληλα, σε ό,τι αφορά την ενημέρωση σχετικά με τις διαθέσιμες υπηρεσίες, από τις συνεντεύξεις με εργαζόμενους/-ες στο πεδίο καταγράφονται και σημαντικές προκλήσεις που σχετίζονται με τον τρόπο που παρέχεται η πληροφόρηση από τα ΜΜΕ. Ειδικότερα, τέθηκαν ζητήματα που σχετίζονται με την αποσπασματικού και ευκαιριακού χαρακτήρα προβολή σχετικής πληροφόρησης, καθώς και με περιορισμούς που συνδέονται με τον τρόπο προβολής, αλλά και με το περιεχόμενο που κοινοποιείται από τα ΜΜΕ. Ενδεικτικά, στα παραθέματα που ακολουθούν επισημαίνεται ότι η ενημέρωση περιορίζεται στο πλαίσιο δράσεων που αναπτύσσονται με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα για την Εξάλειψη της Βίας κατά των Γυναικών, καθώς επίσης ότι οι ώρες και το περιεχόμενο που επιλέγεται να προβληθεί σχετικά με το ζήτημα της έμφυλης βίας λειτουργούν περιοριστικά.

«Δεν επικοινωνείται σωστά ή μάλλον επικοινωνείται επιλεκτικά, π.χ. στην τηλεόραση μόνο τον μήνα κακοποίησης, τον Νοέμβρη, στο τραμ και το μετρό οι αφίσες μπαίνουν μόνο εκείνον τον μήνα». (Σ9, ΚΛ)

«Το θέμα είναι να τις δει [τις καμπάνιες] ο κόσμος· και αν οι καμπάνιες παίζονται 12 η ώρα τη νύχτα; Είδαμε και τέτοια... να παίζονται μετά τις 11.30 στα κανάλια κάποιες καμπάνιες. Γιατί να παίζονται αυτή την ώρα; Ή οι εκπομπές που γίνονται, γίνονται πολύ ωραίες εκπομπές για τις γυναικοκτονίες, γίνονται όλες πολύ αργά. [...] Όχι, δεν υπάρχει σωστή πληροφόρηση. Κυρίως η πληροφόρηση που δίνεται στις ειδήσεις αφορά την αστυνομία. Αστυνομικά ρεπορτάζ για το τι κάνει η αστυνομία». (Σ5, ΚΛ)

Στο ίδιο πλαίσιο, ένας εργαζόμενος μέσα από την αφήγησή του κάνει λόγο για τη δημοσιοποίηση ψευδούς πληροφόρησης από τα ΜΜΕ, η οποία λειτουργεί παραπλανητικά και είναι δυνατό να έχει οδυνηρές επιπτώσεις για τις επιζώσες. Ήδη σε προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκε σχετικά ότι ο τρόπος αναπαράστασης της έμφυλης βίας από τα ΜΜΕ, για ορισμένες επιζώσες, λειτουργεί αποτρεπτικά στην αναγνώριση, στην αξιολόγηση και στον τρόπο διαχείρισης της βίας που υφίστανται. Όμως στην περίπτωση αυτή δεν αξιολογούνται απλά οι όροι με τους οποίους παρουσιάζονται περιστατικά έμφυλης βίας στα ΜΜΕ, αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο της παρεχόμενης (παρά)«πληροφόρησης», το οποίο, όταν είναι παραπλανητικό, οδηγεί σε αδιέξοδο τις γυναίκες που έχουν ανάγκη υποστήριξης και προστασίας.

«Η πληροφορία δεν φτάνει πάντα σε όλες τις γυναίκες και με τον τρόπο που πρέπει. Βλέπουμε π.χ. ότι γίνεται μια γυναικοκτονία, έτσι; Και βλέπουμε ότι υπάρχει συχνά μια πάρα πολύ μεγάλη μαζική αντίδραση του τύπου ότι δεν υπάρχουν δομές, δεν υπάρχει τίποτα, δεν δουλεύει τίποτα, η γυναίκα δεν ξέρει, δεν ξέρουμε πού να απευθυνθούν... ενώ υπάρχουν αυτές οι δομές! Υπάρχουν ειδικές υπηρεσίες της αστυνομίας, υπάρχουν ξενώνες, υπάρχουν γραμμές, υπάρχουν και μη-κυβερνητικές οργανώσεις. [...] Φαντάσου

δηλαδή μία γυναίκα τώρα που βιώνει βία και να βομβαρδίζεται από πληροφορίες γύρω γύρω που της λένε ότι “ξέρεις κάτι; Δεν υπάρχει τίποτα. Δεν υπάρχει καμία δομή για σένα”. Ενώ αυτό δεν είναι αλήθεια. Δηλαδή σπρώχνουν αυτή τη γυναίκα στην αυτοκτονία, στην απελπισία». (Σ2, ΚΕ)

Θετικές θεσμικές εξελίξεις

Κατά τη διάρκεια αυτής της μακράς υπό εξέταση περιόδου (2008-2020) είναι γεγονός ότι στο εθνικό πλαίσιο, όπως αναλυτικά παρουσιάστηκε μέσω της επισκόπησης, έχουν διαγραφεί σημαντικά βήματα σε θεσμικό επίπεδο για την πρόληψη και αντιμετώπιση της έμφυλης βίας. Ως σημεία-ορόσημα θα μπορούσαν να διακριθούν: α) η δημιουργία του Δικτύου Δομών για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών της –τότε– ΓΓΙΦ, εν μέσω της οικονομικής κρίσης, και β) η κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης, η οποία περιλαμβάνει σημαντικές θεσμικές υποχρεώσεις. Παρά το γεγονός ότι από την αξιολόγηση εφαρμογής της Σύμβασης (GREVIO, 2023) προκύπτουν σημαντικές ανάγκες που παραμένουν σε εκκρεμότητα, η θεσμοθέτησή της το 2018 έχει επιφέρει θετικές θεσμικές εξελίξεις.

«Από το στάδιο, που με το πρώτο πρόγραμμα, του 2007-2013, το ζητούμενο ήταν το να έχουμε δομές –τότε μπήκε το λιθαράκι του να έχουμε ένα εξειδικευμένο πρόγραμμα για τη βία κατά των γυναικών ως χώρα και να ξεκινήσουν να φτιάχνονται οι δομές–, μέχρι σήμερα, που έχουν περάσει 10 χρόνια και οι ανάγκες είναι πολλές, τα συστήματα είναι στο όριο, μπορώ να πω, της ανταπόκρισης και σίγουρα και το κομμάτι της μετέπειτα κρίσης». (Σ8, ΚΕ)

Οι εργαζόμενοι/-ες στο πεδίο, πέρα από τη λειτουργία του Δικτύου Δομών την οποία αποτιμούν ως «καθοριστικής σημασίας», αναγνωρίζουν τη θεσμοθέτηση θετικών μέτρων υποστήριξης και προστασίας, τα οποία εντοπίζονται –κυρίως– στο πρόσφατο παρελθόν, και ειδικότερα «από τον covid και μετά, επειδή οι υπηρεσίες λειτούργησαν καλά [...] με δυσκολίες μεν» (Σ5, ΚΛ). Υπενθυμίζεται ότι η περίοδος της πανδημίας αποτιμάται θετικά από τους/τις επαγγελματίες, όσον αφορά την απόκριση των υποστηρικτικών υπηρεσιών για την έμφυλη βία, αφήνοντας και θετική παρακαταθήκη (π.χ. εξ αποστάσεως συμβουλευτική στήριξη, προσωρινά καταλύματα) για τη μετέπειτα περίοδο. Στα θετικά μέτρα που έπονται της υγειονομικής κρίσης, εντάσσονται η λειτουργία του panic button (2023) και η δυνατότητα βραχείας φιλοξενίας επιζωσών έμφυλης βίας σε ξενώνες (safe houses της αστυνομίας).

«Νομίζω πως ήδη τον τελευταίο χρόνο γίνονται βήματα, το ότι μπορούν πλέον τα συμβουλευτικά να παρέχουν το panic button είναι ένα πάρα πολύ σημαντικό βήμα. Το ότι υπάρχει αυτή η βραχεία φιλοξενία είναι επίσης ένα πάρα πολύ σημαντικό βήμα». (Σ3, ΚΛ)

Εντούτοις, ορισμένες από τις συμμετέχουσες ανέδειξαν την ανάγκη αξιολόγησης αυτών των μέτρων, αλλά και της δικτύωσης των φορέων για την καλύτερη εφαρμογή τους.

«Αλλά δεν μπορείς μια γυναίκα η οποία κινδυνεύει, η οποία δεν ξέρουμε σε τι κατάσταση είναι να πάει και να... Μπορεί να έχει κι ένα θέμα ψυχικής υγείας, αυτό ποιος θα το επιλύσει; Ο ρεσεψιονίστ; Δηλαδή τα ξενοδοχεία είναι κάτι προσωρινό, δεν μπορεί να είναι μια μόνιμη λύση για τις έκτακτες». (Σ13, Ψ)

«Παρόλο που προς τα έξω –ας πούμε– βγαίνουμε και ανακοινώνουμε ότι υπάρχει ένα panic button, δεν σώζει τίποτα και κανέναν αυτό το panic button. Εντάξει, δημιουργεί μια αίσθηση ασφάλειας, αλλά αν δεν γίνει δικτύωση των φορέων σε ένα πολύ σοβαρό επίπεδο, η γυναίκα κακοποιείται ξανά και ξανά από τους φορείς και αυτό την αποθαρρύνει». (Σ6, Ψ)

Επιπλέον, στα θετικά βήματα συμπεριλαμβάνονται αδιαμφισβήτητα, με βάση τη συχνότητα αναφοράς τους από τους/τις συνεντευξιαζόμενους/-ες, τα προγράμματα ενεργητικής απασχόλησης ευπαθών κοινωνικών ομάδων της ΔΥΠΑ, για την ένταξη των θυμάτων έμφυλης βίας στην αγορά εργασίας, που ξεκίνησαν τον Μάρτιο του 2021. Ειδικότερα, σε συνέχεια όσων αναλυτικά παρουσιάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα, αναφορικά με τη συσχέτιση της οικονομικής αυτονομίας με τη δυνατότητα διαφυγής των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας από το κακοποιητικό περιβάλλον, οι εργαζόμενοι/-ες αναγνώρισαν την αξία αυτών των Προγραμμάτων ως μέτρων που ενδυναμώνουν τις γυναίκες «για να κάνουν ένα ξεκίνημα».

«[...] Τα προγράμματα της ένταξης των κακοποιημένων γυναικών στις ΕΚΟ κατηγορίες, κοινωνικά ευπαθείς, εκεί έχουμε ζήτηση των γυναικών και έχουμε μεγάλο αριθμό εντάξεων γυναικών στην αγορά εργασίας μέσα από αυτά τα Προγράμματα. Αυτό δηλαδή που ήταν ενεργητική πολιτική απασχόλησης είναι βοηθητικό. Δηλαδή τι θέλω να πω: ότι όπου η εργασιακή στήριξη έρχεται και προσφέρει κάτι στη γυναίκα, όχι μόνο δηλαδή άυλο, αλλά και υλικό... είναι σημαντικό βοήθημα αυτό». (Σ12, ΚΕ)

«Για τις γυναίκες που φιλοξενούνται και το τι θα κάνουν μετά στη ζωή τους, επειδή έχουν δοθεί κάποιες, έχουν ανοίξει κάποιες, έχουν μπει κάποιες παροχές, έχουν ενταχθεί μάλλον σαν κατηγορία οι γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας σε παροχές όπως το επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως Προγράμματα της ΔΥΠΑ, που τις διευκολύνει, μπορώ να πω αρχικά, αν εγκριθούν αυτά, είναι ένα μικρό boost για να κάνουν ένα ξεκίνημα. Βέβαια [...] το ξεκίνημά τους είναι δύσκολο. Το να πάρουν δηλαδή 300 ευρώ επίδομα ΚΕΑ που λέμε, το επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης, και έχοντας και δύο παιδιά και να πληρώνεις και ένα ενοίκιο, εντάξει, δεν είναι εύκολο πράγμα, πρέπει να βρεις και δουλειά. Και πόσο εύκολο είναι να βρεις δουλειά; Αυτά δεν αλλάζουν, το έχουν το άγχος τους, αλλά είναι ένα κίνητρο το να έχουν να πάρουν ένα επίδομα και να έχουν να ξεκινήσουν κάτι, ενώ πριν δεν είχαν τίποτα, και γνωρίζοντας πλέον πού να απευθυνθούν, σε Κοινωνικό Παντοπωλείο, σε Κοινωνικό Φαρμακείο έρχονται σε επαφή λίγο με τις παροχές που υπάρχουν σε δήμους. Φυσικά και η δουλειά που κάνουμε, αυτή η στήριξη και η ενθάρρυνση, στέκονται πλέον στα πόδια τους οι γυναίκες». (Σ5, ΚΛ)

Μέσα από την προηγηθείσα αφήγηση μιας εργαζόμενης σε Ξενώνα Φιλοξενίας, εκτός από τα προγράμματα ένταξης των θυμάτων έμφυλης βίας στην αγορά εργασίας,

περιγράφονται και άλλα μέτρα και μέσα που προσφέρουν κίνητρα στις επιζώσες, ώστε να προχωρήσουν στη δύσκολη διαδικασία σχεδιασμού της ζωής τους, μετά το πέρας της φιλοξενίας τους. Η εργαζόμενη αναφέρεται σε κέντρα αλληλεγγύης (κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά φαρμακεία) που αναπτύχθηκαν –ως επί το πλείστον– ως απόκριση στις αυξημένες κοινωνικές ανάγκες, ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης και της απουσίας κρατικής στήριξης. Οι πρωτοβουλίες αυτές, οι οποίες πλέον έχουν καθιερωθεί, φαίνεται πως εξακολουθούν να παρέχουν σημαντικά πρακτικά εφόδια επιβίωσης για τις επιζώσες. Επιπλέον, η ίδια επαγγελματίας εντάσσει στα θετικά θεσμικά μέτρα την επιδοματική παροχή του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος (πρώην *ΚΕΑ-Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης*), αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι δεν επαρκεί για την ανεξάρτητη διαβίωση των γυναικών. Γενικότερα, από τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, η επιδοματική πολιτική για τη στήριξη των επιζώσων έμφυλης βίας (συμπεριλαμβανομένου του Ειδικού Βοηθήματος από το 2023) αξιολογείται –καταρχήν– θετικά, ως ένα επιπλέον λιθαράκι στη μακρά και πολύπλοκη διαδικασία αυτονόμησής τους. Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο ακόλουθο απόσπασμα, η επιδοματική πολιτική –ως αποκλειστικό μέτρο στήριξης– είναι κρίσιμο να αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα, καθώς, εάν δεν συνοδεύεται από άλλες δράσεις για την ενεργοποίηση των επιζώσων, προωθεί την αντιμετώπιση των επιζώσων ως μονοδιάστατων προνοιακών υποκειμένων, εγγενώς ευάλωτων.

«Ήταν βοηθητικό το επίδομα, ας πούμε, στα Κέντρα Κοινότητας, το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα κ.λπ. που ήταν ένα μέτρο, ας πούμε, και στην περίοδο της οικονομικής κρίσης κ.λπ. κ.λπ. έχει λειτουργήσει, αλλά υπάρχει και μια ολόκληρη συζήτηση κατά πόσο τα επιδόματα πρέπει να συνοδεύονται, επιμένω, με πιο ενεργητικές πολιτικές έτσι ώστε να μην καταλήγει ο άλλος να είναι φορέας λήψης μόνο επιδομάτων, χωρίς παράλληλη ενεργοποίηση». (Σ12, ΚΕ)

Εκτός από τα παραπάνω μέτρα που αφορούν την περίοδο μετά την υγειονομική κρίση, στη θετική αποτίμηση θεσμικών πρωτοβουλιών εντάσσεται η διεύρυνση της ομάδας ωφελουμένων του Δικτύου Δομών της ΓΓΙΦ το 2015, με γυναίκες που υφίστανται και πολλαπλές διακρίσεις, καθώς και η ενίσχυση των παρεχόμενων συμβουλευτικών υπηρεσιών, στις οποίες συμπεριλήφθηκε η εργασιακή συμβουλευτική. Αυτές οι πρωτοβουλίες, που σχεδιάστηκαν με γνώμονα τις συνθήκες της κρίσης το 2015, πλέον ενισχύονται με δράσεις για την ένταξη των επιζώσων στην αγορά εργασίας, στην κατεύθυνση της διασφάλισης «επαρκούς διαβίωσης» για τις γυναίκες που απευθύνονται σε υποστηρικτικές υπηρεσίες για την έμφυλη βία.

«Βάλαμε [στις πολιτικές] το κομμάτι των πολλαπλών διακρίσεων, με την έννοια του να μιλήσουμε για μία διαθεματικότητα, να μιλήσουμε για τις ευαλωτότητες. [...] Αυτό δεν έγινε τυχαία και εν κενώ. Έγινε, προκειμένου να συνταχθούμε και με το αίτημα για την

αντιμέτωπη της ανθρωπιστικής κρίσης, όταν υπήρχε πολύ μεγάλο πρόβλημα φτώχειας, υποβάθμισης της ποιότητας ζωής και βέβαια στο κομμάτι της φτώχειας, που και αυτό έχει έμφυλη διάσταση. Αυτό το ζήτημα μας απασχόλησε και μας απασχολεί μέχρι και σήμερα.[...]. Από το 2014-2020 έχει μπει το κομμάτι της εργασιακής συμβουλευτικής και τώρα αυτή την περίοδο πλέον διασυνδέεται και με προγράμματα της ΔΥΠΑ. Δηλαδή κάνεις ή παίρνεις μια βεβαίωση για να μπορέσεις να βρεις μεθαύριο μια θέση εργασίας. Είναι πάρα πολύ σημαντικό να μπορούν να σταθούν στα πόδια τους και να ενδυναμωθούν. [...] Μια γυναίκα που θα έρθει σε μας δεν έχει μόνο το κομμάτι της ενδοοικογενειακής βίας και άρα “έχω ένα υποστηρικτικό πλαίσιο και πάω σε ένα συμβουλευτικό κέντρο και παίρνω την υποστήριξή μου”. Έχει και θέματα μίας στοιχειώδους και επαρκούς διαβίωσης. Το ίδιο ισχύει και για τα παιδιά που έχουν μαζί τους οι γυναίκες». (Σ8, ΚΕ)

Επίμονα θεσμικά ελλείμματα

Κατά την εκτενή παρουσίαση πολλαπλών πτυχών και πολυεπίπεδων διαστάσεων του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας σε συνθήκες κρίσης, στις ενότητες που προηγήθηκαν, κατέστησαν εμφανείς σοβαρές θεσμικές ελλείψεις, παθογένειες και αδυναμίες. Μέσα από τις αφηγήσεις των συμμετεχουσών/-όντων στην έρευνα διαπιστώθηκαν επίμονα θεσμικά κενά και ελλείμματα, και αναφέρθηκαν περιπτώσεις επιζωσών που βρέθηκαν αντιμέτωπες και με θεσμική βία, η οποία συνέβαλε στον εγκλωβισμό τους στην κακοποιητική συνθήκη. Τα παραδείγματα αυτά ανέδειξαν, μεταξύ άλλων, τον θεσμικό κυκεώνα που καλείται να διαχειριστεί μία γυναίκα, προκειμένου να λάβει υποστήριξη και προστασία. Στην αφήγηση που ακολουθεί, αυτός ο κυκεώνας, που γεννά αποκλεισμούς και περιλαμβάνει και πρακτικές κακής διαχείρισης, περιγράφεται με ευθύνοπτο και αποκαλυπτικό τρόπο:

«Μία γυναίκα, έτσι μ’ ένα χαρακτηριστικό προφίλ, θα χρειαστεί ν’ απευθυνθεί σίγουρα στην κοινωνική υπηρεσία του Δήμου, για να την πάει στο Κέντρο Κοινότητας για να δει τα επιδόματα, τι δικαιούται για τα παιδιά, τα πάντα όλα. Εάν η περιοχή της δεν τις έχει αυτές τις υπηρεσίες και δεν εξυπηρετηθεί εκεί, τελείωσε αυτή η γυναίκα, πετάχτηκε εκτός. [...] Εάν η γυναίκα αυτή δεν έχει ΑΜΚΑ επειδή είναι προσφύγισσα ή δεν έχει προσωρινό ΑΜΚΑ, έχει πεταχτεί έξω από το σύστημα υγείας. [...] Κι αν αυτή η γυναίκα δεν έχει κι ένα καλό ΑΤ, ας πούμε, και μόλις πάει της πει –όπως είπε πρόσφατα ένα ΑΤ σε μία γυναίκα– “700 ευρώ το παράβολο της μήνυσης”, έχει τελειώσει αυτή η γυναίκα». (Σ12, ΚΕ)

Το ζήτημα της πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας αναφέρθηκε με μεγάλη συχνότητα, ως μεγάλη πρόσκληση που συσχετίζεται με τις συνθήκες των κρίσεων της υπό εξέταση περιόδου. Στην κατεύθυνση αυτή, όταν οι εργαζόμενοι/-ες κλήθηκαν να αξιολογήσουν την επάρκεια των μέτρων πολιτικής, σε σχέση με τις υφιστάμενες συνθήκες, εστίασαν στον αποκλεισμό επιζωσών από κρατικές υπηρεσίες υγείας, εξαιτίας του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου.

«Δεν είναι καθόλου επαρκή [τα μέτρα]. Ακόμα και για τις εξετάσεις, όσες είναι ανασφάλιστες ή έχουν ανενεργά ΑΜΚΑ, δηλαδή έχουν βγάλει κάποια στιγμή ΑΜΚΑ

αλλά δεν εργάζονται ώστε να είναι ενεργός για να μπορεί να κάνει ένας γιατρός συνταγογράφηση [...] ή χρειάζεται να κάνουν κάποιες έξτρα εξετάσεις για άλλα θέματα υγείας που μπορεί να προκύψουν, δεν έχουν τα χρήματα να τα πληρώσουν και δεν υπάρχει κάτι από το κράτος γι' αυτές. Οπότε εμείς τα στελέχη παρακαλάμε γιατρούς, συλλόγους να βοηθήσουν». (Σ5, ΚΛ)

Επιπλέον, σημαντικές δυσκολίες, που δημιουργούν εμπόδια στην υποστήριξη και την προστασία των γυναικών που υφίστανται βία εντοπίζονται στις νομικές και δικαστικές διαδικασίες, οι οποίες, όπως παρουσιάζεται στο ακόλουθο απόσπασμα, δεν έχουν αξιολογηθεί και αντιμετωπιστεί από την Πολιτεία.

«Είναι πάρα πολλά τα προβλήματα που χρειάζεται να αντιμετωπίσει κανείς βλέποντας το πρόβλημα, χωρίς να υπάρχουν βήματα συγκροτημένα και από την Πολιτεία. Δηλαδή μεγάλο πρόβλημα με τις καθυστερήσεις στα δικαστήρια, πολλά τα έξοδα, δυσκολίες στην ποινική διαμεσολάβηση, όλο το κομμάτι το ποινικό πάρα πολύ δύσκολο, να βρει κανείς δικηγόρο, να δίνει πολλά χρήματα και μπορεί να μην την εκπροσωπήσει σωστά, μεγάλος ο πόλεμος με τον σύζυγο που χωρίζουν, πάρα πολύ μεγάλος πόλεμος, τα παιδιά, δηλαδή έχουν δημιουργηθεί πολλά άλλα θέματα καινούρια που η Πολιτεία δεν τα έχει καταγράψει». (Σ13, Ψ)

Ο «πόλεμος» που αναφέρεται στο παραπάνω παράθεμα αφορά τον Ν. 4800/2021 για τη συνεπιμέλεια, ο οποίος επέφερε σημαντικές αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο, ιδίως αναφορικά με τη ρύθμιση της γονικής μέριμνας μετά το διαζύγιο. Τα προβλήματα της εφαρμογής του νόμου αναδείχθηκαν στον λόγο αρκετών συμμετεχουσών στην έρευνα, με κύρια εστίαση στις ανάγκες για ενδελεχή εξέταση των υποθέσεων από τη δικαστική εξουσία και για συνεχή εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση του δικαστικού σώματος στις σύγχρονες προσεγγίσεις για την ενδοοικογενειακή βία και την παιδική προστασία.

«Χρειάζεται [οι δικαστές] να είναι λίγο πιο επιφυλακτικοί, να κάνουν περισσότερη έρευνα ενδεχομένως, να ζητούν περισσότερες διαπραγματεύσεις. Εγώ αυτό θα, αν με ρωτούσε δηλαδή κάποιος τι χρειάζεται για να διαγνώσει και ο δικαστής τι ακριβώς συμβαίνει, θα έλεγα· να ζητήσει περισσότερες πληροφορίες. Να μπορεί δηλαδή να εξακριβώσει αν αυτό που περιγράφεται στα δικόγραφα έχει κάποια σχέση με την πραγματικότητα ή δεν έχει, εκατέρωθεν. Αυτό μπορεί να το κάνει με περισσότερες ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες, με κοινωνικές επισκέψεις. Δεν λέω ότι αυτά είναι εύκολα ή γρήγορα, αλλά κάπως πρέπει να βγαίνει και ένα αξιόπιστο συμπέρασμα. Και σίγουρα όχι στην πλάτη των παιδιών. [...] έχω δει και γυναίκες οι οποίες όντως κατέληξαν σε συνεπιμέλεια και δεν μπορούν να λειτουργήσουν, δεν τα βρίσκουν. Δεν υπάρχει καμία επικοινωνία, δεν υπάρχει καμία συνεννόηση, τα παιδιά πηγαίνουν από τη μία στην άλλη μπαλάκια, με φοβερά πισωγυρίσματα στην ανάπτυξη». (Σ10, Ν)

«Ένα πράγμα που δεν επιτρέπεται είναι να μη δέχεται το δικαστικό σώμα εκπαίδευση και ενημέρωση. [...] θα έπρεπε να γίνει από την Πολιτεία ως οδηγία που θα λέει ότι κάθε 2 ή 3 χρόνια πρέπει να ενημερώνεται και να εκπαιδεύεται το δικαστικό σώμα. Είναι πληγή». (Σ9, ΚΛ)

Ο ρόλος της αστυνομίας στην αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας αναδείχθηκε έντονα στον λόγο των περισσότερων συμμετεχουσών, εστιάζοντας κυρίως στην έλλειψη

επαρκούς και σταθερής εκπαίδευσης που οδηγεί στην αναπαραγωγή στερεοτύπων, αλλά και στην έλλειψη συνέχειας και σταθερότητας στο αστυνομικό προσωπικό.

«Ένα άλλο κομμάτι είναι και η εκπαίδευση της αστυνομίας. Δηλαδή άνοιξαν αυτά τα γραφεία έτσι, αλλά μιλάμε για μία τριήμερη εκπαίδευση. Αυτό είναι, και μόνο όποιος το ακούει νομίζω ότι είναι λίγο αστείο. Χρειάζεται περισσότερο. Γίνανε, αλλά χρειάζεται μία συνεχής εκπαίδευση σε αυτό το κομμάτι. Δηλαδή αν είναι να το ανοίξεις το γραφείο και μπράβο, έβαλες και τους αξιωματικούς και αρχίζουν τις ερωτήσεις “και γιατί περίμενες τόσο καιρό και δεν ερχόσουν;” δεν το πάμε καλά». (Σ11, Ψ)

«Όταν –ας πούμε– πας στην αστυνομία, κάνεις μια δικτύωση, λες “τι ωραία, τι καλά” και πας μετά από έναν μήνα και είναι όλοι άλλοι, κι άντε ξανά μανά από την αρχή... και αυτό γίνεται σε ένα επίπεδο των συμβούλων, στη δική μας την ατομική διάθεση, καταλαβαίνεις ότι τίποτα, απλά». (Σ6, Ψ)

Σε ορισμένες περιπτώσεις εντοπίστηκαν και σημαντικές βελτιώσεις στον ρόλο της, αναδεικνύοντας ωστόσο μια αποσπασματική πολιτική που δεν εφαρμόζεται σε οριζόντιο επίπεδο. Χαρακτηριστικά, στο παρακάτω παράθεμα η συμμετέχουσα επισημαίνει την κινητοποίηση των αστυνομικών αρχών στα συγκεκριμένα τμήματα με τα οποία βρίσκεται σε επαφή το Συμβουλευτικό Κέντρο στο οποίο εργάζεται.

«Υπάρχει άμεση συνεργασία και υπάρχει και πολύ μεγάλη κινητοποίηση των αστυνομικών που εργάζονται σε αυτά τα τμήματα. Δηλαδή δεν αφήνουν τις περιπτώσεις να φύγουν, αυτό που ακούγαμε παλιά για τα αστυνομικά τμήματα, σε αυτά τα τρία τουλάχιστον αστυνομικά τμήματα δεν ισχύει πια. Αυτό είναι μια τεράστια πρόοδος». (Σ10, Ν)

Η εμπλοκή πολλών φορέων από διαφορετικούς κρατικούς τομείς για την υποστήριξη και προστασία θυμάτων έμφυλης βίας σηματοδοτεί την ανάγκη ανάπτυξης συνεργασιών. Υπό αυτή την έννοια, ανεπάρκειες που εντοπίζονται στα διάφορα επίπεδα διαχείρισης περιστατικών έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην εξέλιξή τους. Το Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και αντιμετώπιση όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών της ΓΓΙΑΔ, το οποίο οργανώνεται και λειτουργεί βάσει προδιαγραφών, συχνά καλείται να υποκαταστήσει άλλα κρατικά συστήματα, με αποτέλεσμα αφενός να επιβαρύνεται δυσανάλογα και αφετέρου οι λύσεις που παρέχονται να μην είναι επαρκείς.

«Δεν μπορείς πάνω σε αυτό το Δίκτυο να φορτώνεις και τις ανεπάρκειες της αστυνομίας, και τις ανεπάρκειες της Εισαγγελίας, και την ανεπάρκεια της οικονομικής κρίσης των γυναικών, και τις ανεπάρκειες του δημόσιου συστήματος υγείας, και των κοινωνικών υπηρεσιών». (Σ12, ΚΕ)

Συνεπώς, οι επαγγελματίες επισημαίνουν την απουσία μιας συνεκτικής πολιτικής αντιμετώπισης της έμφυλης βίας, η οποία θα υπαγορεύει το πλαίσιο συνεργασίας και συνέργειας των επιμέρους φορέων και θα αποτρέπει την επαναθυματοποίηση των επιζωσών εξαιτίας θεσμικών αδυναμιών. Η απουσία «κοινής γλώσσας» μεταξύ των φορέων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, και η ελλιπής οργάνωση μιας μακροχρόνιας πολιτικής με συνέχεια λειτουργούν αποτρεπτικά για την «ολιστική προστασία» των επιζωσών.

«Δε λέω ότι δε γίνονται πράγματα, αλλά υπάρχουν πάρα πολλά πράγματα που πρέπει να γίνουν. Όσον αφορά την ενημέρωση των φορέων [...] θέλει πολλή δουλειά. [...] Ο καθένας κάνει τα δικά του, έχει τα κωλύματά του, και η γυναίκα –ας πούμε– κακοποιείται ξανά και ξανά από τους φορείς και αυτό την αποθαρρύνει. Θεωρώ ότι σε επίπεδο εξαγγελιών μια χαρά είναι όλα, αλλά από κάτω, σε επίπεδο οργάνωσης, πρέπει να γίνουν πολύ βασικά πράγματα». (Σ6, Ψ)

«Υπάρχει ένα σταθερό Δίκτυο, γίνονται κάποια βήματα και από την αστυνομία και εκπαιδεύονται, υπάρχει μια ενημέρωση της κοινής γνώμης πάνω σε αυτά τα θέματα, αλλά όσον αφορά το χτίσιμο υποδομών συνεργασίας, εγώ δεν το βλέπω. Είναι λίγο σαν πυροτεχνήματα. [...] δεν βλέπω να χτίζεται μια πολιτική που να έχει μια συνέχεια. Είναι κάπως προσωρινά και χωρίς να έχει κανείς έναν μακροχρόνιο σχεδιασμό. Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας χρειάζεται συνεργασία υπηρεσιών. Δεν λύνεται από κανένα Δίκτυο και από κανέναν φορέα από μόνο του, γιατί είναι σύνθετο. Ακόμα οι φορείς δεν έχουν καταφέρει να συνεργαστούν, ακόμα δεν υπάρχει μία κοινή γλώσσα στους φορείς». (Σ13, Ψ)

«Δεν έχει προβλεφθεί μια ολιστική προστασία, δηλαδή εκεί που ξεκινάει ο ένας να τελειώνει ο άλλος, ο καθένας κάνει αυτό το κομμάτι του. Δυστυχώς αυτή τη στιγμή τα κομμάτια δεν ενώνονται». (Σ9, ΚΛ)

Η «ολιστική προστασία» των επιζωσών απαιτεί την υποστήριξη των επιζωσών, έως ότου καταφέρουν να (επαν)ενταχθούν ως αυτόνομα υποκείμενα. Στην Ελλάδα, όπως καταγράφεται από μια εργαζόμενη στο παρακάτω παράθεμα, δεν υπάρχει μέριμνα για τη διασφάλιση της στέγασης των επιζωσών που διαμένουν σε ξενώνες αφού τους εγκαταλείψουν – μετά το προβλεπόμενο χρονικό όριο βάσει Κανονισμού. Αυτό το κρίσιμο έλλειμμα ενέχει σημαντικό κίνδυνο μία γυναίκα, η οποία έχει καταφέρει να διαφύγει και έχει λάβει υποστήριξη για μεγάλο χρονικό διάστημα, να οδηγηθεί σε περαιτέρω κοινωνικό αποκλεισμό.

«Το ενταξιακό είναι ότι δεν υπάρχει το τρίτο σκαλί των δομών, όπως λέμε. Δηλαδή μετά τους Ξενώνες δεν υπάρχουν, όπως υπάρχουν σε κάποιες χώρες του εξωτερικού, τα δωμάτια για την ομαλή επανένταξη των γυναικών, τα δωμάτια μακροχρόνιας στέγασης των γυναικών, δεν υπάρχει καθόλου κοινωνική στέγαση αυτών των κατηγοριών στην Ελλάδα». (Σ12, ΚΕ)

Το αίσθημα της ματαίωσης ως απόρροια της θεσμικής ανεπάρκειας

Οι θεσμικές ανεπάρκειες, εν μέσω μιας κατάστασης διαρκούς αγώνα και των επιζωσών αλλά και των εργαζομένων στο πεδίο, απαιτούν την ανάπτυξη ανθεκτικών μηχανισμών άμυνας και αντίστασης. Ωστόσο, είναι πιθανό οι ανεπάρκειες αυτές να αποτελέσουν πηγές περαιτέρω κακοποίησης των γυναικών, όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα, αλλά και ματαίωσης.

«Πιο παλιά έβλεπε τη γυναίκα που φοβόταν να το ομολογήσει, να το πει, να το αποδεχτεί στο εαυτό της, τώρα βλέπουμε γυναίκες που έχουν φύγει και έχουν δεκάδες προβλήματα και η κακοποίηση με έναν έμμεσο τρόπο συνεχίζεται». (Σ13, Ψ)

Η απουσία ολοκληρωμένων παρεμβάσεων και τα θεσμικά, οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια που αυτή δημιουργεί και τα οποία καλούνται να προσπελάσουν οι γυναίκες

καθιστούν τη διαδικασία απεμπλοκής από τη βία μακροχρόνια και εξουθενωτική. Η διαχείριση αυτών των συνθηκών, που βρίσκονται πέρα από τη σφαίρα ελέγχου των ωφελουμένων και των επαγγελματιών, αποτελεί μια πρόσκληση, ένα «στοίχημα», όπως αναφέρεται στη συνέχεια, που καλούνται να ξεπεράσουν με τα διαθέσιμα μέσα.

«Αυτή η γυναίκα, και να έρθει σ' εσένα, θέλει πολύ καιρό ν' αναπτύξει σχέση εμπιστοσύνης, επειδή την έχει ματαιώσει όλο το υπόλοιπο σύστημα. Απλά εκεί είναι το στοίχημα [...] εάν αυτή την απογοήτευση, αυτή τη θεσμική αδυναμία που δημιουργείται στη γυναίκα, λόγω –πώς το λένε– θεσμικής ανεπάρκειας σε δομές, υπηρεσίες κ.λπ... εκεί θέλει, εκεί χρειάζεται η γυναίκα δουλειά. Να της πεις: “Ναι, είναι έτσι τα πράγματα, αλλά πάμε να δούμε τι μπορούμε μέσα σε όλο αυτό το χάος που υπάρχει, στο τίποτα, τι μπορούμε, πώς μπορούμε κι έλα να πάμε μαζί μέχρι εκεί που θες εσύ”». (Σ12, ΚΕ)

Η απογοήτευση των επιζωσών βιώνεται ως ματαίωση και από τους/τις ίδιους/-ες τους/τις εργαζόμενους. Η «αποτυχία» της επιζώσας που νοσηματοδοτείται ως «επιβεβαίωση» του δράστη είναι απόρροια συνθηκών που, όση προσπάθεια κι αν καταβάλλουν (σύμβουλοι και συμβουλευόμενες), υπάρχουν φορές που δεν ανατρέπονται.

«Πραγματικά, εάν υπήρχε μια βοήθεια σε αυτές τις γυναίκες... γιατί πολλές φορές κι εμείς ματαιωνόμαστε. Φτάνουμε στο εύρος των δυνατοτήτων μας συμβουλευτικά, ό,τι μπορούμε να παράσχουμε, και μετά η γυναίκα λόγω συνθηκών αναγκάζεται να γυρίσει πίσω. Και εκεί η αποτυχία για αυτήν είναι διπλή, γιατί σου λέει “δεν τα κατάφερα”. Άρα τι γίνεται μέσα της; Επιβεβαιώνεται ο δράστης που της λέει ότι είσαι ανήμπορη». (Σ6, Ψ)

Στην ακόλουθη αφήγηση συμπυκνώνεται η απογοήτευση των επαγγελματιών, όταν οι ανεπάρκειες του συστήματος προστασίας, οι οποίες δεν πρέπει να προσεγγίζονται ανεξάρτητα από την κυρίαρχη «κουλτούρα της βίας», καταλήγουν σε ένα κενό, κενό θανάτου, στην προκειμένη περίπτωση:

«Μετά το περιστατικό του ΑΤ Αγίων Αναργύρων,⁴⁶ [...]–που δεν ήταν να πεις πρώτη φορά να ακούσω το θέμα με μια γυναικοκτονία, δεν το αντιμετωπίζω με έναν κυνικό τρόπο, αλλά εν πάση περιπτώσει δεν είναι πρωτόγνωρο– αυτό που ήταν όμως πρωτόγνωρο ήταν να δολοφονηθεί έξω από το Αστυνομικό Τμήμα. Εκεί, λοιπόν, θέλω να σου πω ότι κατέρρευσα. [...] Αισθάνθηκα, πραγματικά, λες ό,τι και να κάνεις, ό,τι και να σχεδιάσεις, ό,τι και να προσπαθείς, μπορεί να πέσει στο κενό απ' τη μια στιγμή στην άλλη». (Σ8, ΚΕ)

6.2.6 Προτάσεις για την υποστήριξη και προστασία επιζωσών σε συνθήκες κρίσης

«Ό,τι παροχές και εάν υπάρχουν, εάν η ίδια η κοινωνία συνεχίζει να αντιμετωπίζει την έμφυλη βία σαν μια κανονικότητα, σαν ένα φαινόμενο που “εντάζει, δεν πειράζει, συμβαίνει και αυτό μέσα στα πολλά που συμβαίνουν”, δεν θα αλλάξει κάτι». (Σ3, ΚΑ)

⁴⁶ Η συντευξιαζόμενη αναφέρεται στη γυναικοκτονία της Κυριακής Γρίβα από τον πρώην σύντροφό της, έξω από το Αστυνομικό Τμήμα των Αγίων Αναργύρων, παρουσία αστυνομικού και αφού προηγουμένως η ίδια είχε αναζητήσει βοήθεια από την αστυνομία, την 1η Απριλίου του 2024.

Οι εμπειρίες των εργαζομένων στην παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών για την καταπολέμηση της έμφυλης βίας συνθέτουν σημαντική γνώση για το πεδίο, η οποία δεν περιορίζεται στις επιμέρους γνώσεις που έχουν αποκομίσει μέσω εκπαίδευσης και κατάρτισης. Βασίζεται κυρίως σε βιωματικές διαπιστώσεις που προσφέρει η καθημερινή πρόσβαση στο πεδίο, αποκαλύπτοντας δυσλειτουργίες, σοβαρές ελλείψεις, αδυναμίες, θεσμικές και διοικητικές παθογένειες. Ήδη παρουσιάστηκαν σημαντικά προβλήματα, ως αποτέλεσμα της ελλιπούς χρηματοδότησης και της συρρίκνωσης υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους. Με βάση τα διαπιστωμένα, από την επισκόπηση των πολιτικών και από τις αφηγήσεις τους, θεσμικά ελλείμματα, οι επαγγελματίες κατέθεσαν απόψεις και προτάσεις για τη βελτίωση της προστασίας των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες που έχουν δημιουργηθεί υπό τις συνθήκες διαδοχικών κρίσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές από τις προτάσεις που συνεισέφεραν οι συμμετέχοντες/-ουσες στην έρευνα, οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια, βρίσκονται σε πλήρη εναρμόνιση με τις συστάσεις που κατέθεσε προσφάτως η GREVIO (2023) προς τις ελληνικές Αρχές.

Το συνεχές της πολυετούς κατάστασης κρίσης δεν αντιμετωπίζεται από τις/τους συμμετέχουσες/-οντες ως μια περίοδος εξαίρεσης. Νοηματοδοτείται με όρους κανονικότητας, υπό την έννοια ότι δεν θεωρείται ως μια συνθήκη με προοπτική τέλους, αλλά περισσότερο ως μια διαρκής πραγματικότητα, που διαφοροποιείται ως προς τις όψεις και τους όρους που ενέχει. Συνεπώς, στις συνεντεύξεις εντάσσεται συχνά στον λόγο των εργαζομένων στο πεδίο η έννοια της ανθεκτικότητας, ως μέσο προστασίας από τις οδυνηρές συνέπειες των κρίσεων.

«Μέσα από τις πολλαπλές κρίσεις που έχουμε περάσει, που έχουμε βιώσει, και ακριβώς επειδή πρόκειται να βιώσουμε και πολλές άλλες, θα πρέπει ας πούμε να εστιάσουμε στο πώς θα γίνουμε πιο ανθεκτικοί απέναντι σ' αυτό, δηλαδή να υφιστάμεθα τις λιγότερο οδυνηρές συνέπειες και ταυτόχρονα να τις ξεπερνάμε και να προχωράμε στη ζωή μας».
(Σ2, ΚΕ)

Είναι, ωστόσο, κρίσιμο να σημειωθεί ότι η προσέγγιση της ανθεκτικότητας ως μια ατομική ικανότητα μετατοπίζει την «ευθύνη» της διαχείρισης ανισοτήτων στα άτομα, νομιμοποιώντας τη συρρίκνωση ή την αποδυνάμωση της κοινωνικής πολιτικής. Ο τρόπος που αυτή σφυρηλατείται και εκδηλώνεται ποικίλλει ανάλογα με τα εμπόδια, τα τραυματικά συμβάντα και τις συνθήκες που καταγράφονται στο εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο (Botrell, 2013). Για τις επιζώσες, η δυνατότητα πρόσβασης σε πόρους και υπηρεσίες και οι τρωτότητες με τις οποίες βρίσκονται αντιμέτωπες εντός του κοινωνικού πλαισίου λειτουργούν καθοριστικά στη δράση τους. Επομένως, η εγρήγορση του συστήματος υποστήριξης και προστασίας, κατά τη διάρκεια των κρίσεων, αποτελεί, σύμφωνα με τα

ακόλουθα αποσπάσματα, μια αναγκαία προϋπόθεση για την απόκριση στις ανάγκες των γυναικών που υφίστανται ενδοοικογενειακή βία. Σε αυτή την κατεύθυνση, ενδεικτικά, προτείνεται η δημιουργία δομών φιλοξενίας έκτακτης ανάγκης για την εξυπηρέτηση επιζωσών.

«Όταν υπάρχουν συνθήκες κρίσης, οι υπηρεσίες φροντίδας, αρωγής, στήριξης θα πρέπει σε όλα τα επίπεδα να είναι σε εγρήγορση [...] γιατί μπορεί σε μια συνθήκη οικονομικής κρίσης ή υγειονομικής κρίσης για τη γυναίκα που υφίσταται τη βία να είναι πιο δύσκολο από μια οποιαδήποτε άλλη συνθήκη να φύγει». (Σ1, Ψ)

«Θα πρέπει να υπάρχει ένα σχέδιο ετοιμότητας για όλες τις κοινωνικές δομές, υπηρεσίες και λοιπά, ώστε να μπορούν να προσαρμοστούν σε μια κατάσταση κρίσης. Θα πρέπει να υπάρχουν emergency shelters. Δηλαδή εννοώ 24ωρα καταφύγια για θύματα έμφυλης βίας, στα οποία μπορούν να μπουν την ίδια μέρα». (Σ2, ΚΕ)

Το επίσημο σύστημα προστασίας και πρόνοιας για τις γυναίκες που υφίστανται έμφυλη βία περιλαμβάνει πολλαπλές υπηρεσίες και απαιτεί τη συνεργασία πολλών φορέων (δικαστήρια, αστυνομία, δομές υγείας και ψυχικής υγείας, ιατροδικαστικές αρχές, δομές συμβουλευτικής και υποστήριξης κ.ά.). Οι συνεντευξιαζόμενες/-οι ανέδειξαν σημαντικές ελλείψεις και προβλήματα με τα οποία έρχονται τακτικά αντιμέτωπες/-οι κατά τη διαδικασία διαχείρισης περιστατικών. Η ανάπτυξη του Δικτύου Δομών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της έμφυλης βίας κατά των γυναικών, παρά το γεγονός ότι αποτελεί μια καθοριστικά σημαντική πολιτική, δεν αρκεί για την αντιμετώπιση αυτού του πολυδιάστατου φαινομένου. Μέσα από τις αφηγήσεις των εργαζομένων περιγράφησαν πολλές φορές συγκεκριμένα παραδείγματα διαχείρισης περιστατικών κατά τα οποία οι ίδιες/-οι ανέλαβαν προσωπικές πρωτοβουλίες –εκτός επαγγελματικού πλαισίου– και ενεργοποίησαν προσωπικά δίκτυα γνωριμιών, υπερβαίνοντας τις αρμοδιότητές τους. Συνεπώς, η ενίσχυση της συνέργειας και της συντονισμένης διασύνδεσης των εμπλεκόμενων φορέων και η θεσμοθέτηση κατευθυντήριων γραμμών, για τη διασφάλιση ενός οργανωμένου τρόπου διαχείρισης περιστατικών, αποτελούν βασικά ζητούμενα.

«Είναι ένα πρόβλημα πολυδιάστατο. Δεν αρκεί να φτιάξεις ένα Δίκτυο το οποίο είναι κάπως παγωμένο στον χρόνο. Χρειάζεται να υπάρχει και ποινική δικαιοσύνη. Να υπάρχει και σύνδεση των υπηρεσιών μεταξύ τους καλή, και τα νοσοκομεία να εντοπίζουν και να συνεργάζονται και να δίνουν χρόνο. Είναι πολλοί οι φορείς που πρέπει να συνεργαστούν και να συνομιλήσουν». (Σ13, Ψ)

«Να είναι η καλύτερη, πλέον, διατομεακή διασύνδεση των δομών και να μην είναι, μόνο, στην ευχέρεια πώς θα το λειτουργεί ο κάθε υπάλληλος [...] να γίνει ένα Πρωτόκολλο Συνεργασίας». (Σ7, Ψ)

Από τη συζήτηση που έλαβε χώρα στην ομάδα εστίασης, διαφάνηκε ότι σε εργαζόμενες στο πεδίο δεν ήταν γνωστό το γεγονός ότι οι δομές του Δικτύου Δομών είναι προσβάσιμες σε γυναίκες με αναπηρίες. Παράλληλα αναδείχθηκε και η ανάγκη περαιτέρω

ανάπτυξης των συνεργασιών ανάμεσα στους εμπλεκόμενους φορείς για την καλύτερη και αποτελεσματικότερη υποστήριξη των γυναικών με αναπηρίες θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας.

«Εμείς θα μπορούσαμε να προτρέψουμε τα στελέχη όλων των Δομών του Δικτύου να βρουν στους χώρους που εδρεύουν τα Συμβουλευτικά Κέντρα και οι Ξενώνες τους αντίστοιχους συλλόγους [ατόμων με αναπηρίες] και να αναθερμάνουν την επαφή κι όπου δεν έχουν βρει τους αντίστοιχους συλλόγους, να προτρέξουν και να τους βρουν και να γίνει η διάχυση της πληροφορίας, να γνωρίζουν τι υπηρεσίες παρέχει το Δίκτυο». (ΚΕ, 8)

Η οριστικοποίηση των έκτακτων καταλυμάτων που ενεργοποιήθηκαν με αφορμή την υγειονομική κρίση, η εφαρμογή της προτεραιοποίησης της εξυπηρέτησης των επιζωσών στις δομές υγείας για ιατρικές εξετάσεις,⁴⁷ η δυνατότητα άμεσης εισαγωγής στους ξενώνες, η επίσπευση διαδικασιών (απονομής δικαιосύννης), η ενίσχυση της στελέχωσης δομών, η αναθεώρηση των διαδικασιών λειτουργίας υπηρεσιών υποστήριξης, προκειμένου να ανταποκρίνονται στις αυξημένες ανάγκες του πεδίου, αποτελούν προτάσεις για τη βελτίωση του συστήματος προστασίας και υποστήριξης επιζωσών έμφυλης βίας, που εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στον λόγο των εργαζομένων.

Παράλληλα, στην ενότητα που εστιάζει στη διαθεματική προσέγγιση της βίας παρουσιάστηκαν συγκεκριμένα προβλήματα με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες επιζώσες που εντάσσονται σε ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες. Αναγνωρίζοντας ότι οι κρίσεις εκθέτουν ορισμένες κατηγορίες γυναικών σε μεγαλύτερο κίνδυνο βίας, εργαζόμενες/-οι στο πεδίο της έμφυλης βίας σε αρκετές περιπτώσεις επισημαίνουν ότι απαιτείται σχεδιασμός και ανάπτυξη πολιτικών με διαθεματικό πρόσημο.

«[...] θα πρέπει να υπάρχει ειδική μέριμνα και ειδικά σχεδιασμένες πολιτικές για τις πιο ευάλωτες ομάδες γυναικών, δηλαδή θα πρέπει να λαμβάνουμε πάντα υπόψη μας ότι μία κρίση έχει ολέθριες συνέπειες για όλες τις γυναίκες, αλλά για κάποιες γυναίκες ακόμα περισσότερο. Άρα, γι' αυτές τις γυναίκες θα πρέπει να υπάρχουν πρόσθετα-ειδικά σχεδιασμένα μέτρα». (Σ15, ΚΛ)

Η ενίσχυση της διάχυσης της ενημέρωσης σχετικά με τους τρόπους καταγγελίας και αναζήτησης υποστήριξης σε περιπτώσεις έμφυλης βίας αναγνωρίζεται ως κρίσιμο ζήτημα, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των ασφυκτικών συνθηκών που διαγράφονται εν μέσω κρίσεων. Η εμπειρία της πανδημικής κρίσης, κατά τη διάρκεια της οποίας θύματα ενδοοικογενειακής βίας παρέμειναν αποκλεισμένα χωρίς πρόσβαση σε υπηρεσίες, θέτει στο προσκήνιο την

⁴⁷ Σημειώνεται ότι με την Εγκύκλιο Α3(γ)/3609/2015 επισημάνθηκαν προβλήματα στη συνεργασία των δομών της ΓΠΠ με διάφορα νοσοκομεία της χώρας και αφορούσαν: α) τη μη έγκριση της διεξαγωγής των εξετάσεων λόγω της αδυναμίας οικονομικής συμμετοχής των γυναικών όπως και της γεωγραφικής τομεοποίησης, και β) τη χρονοβόρα διαδικασία της διεξαγωγής των εξετάσεων σε γυναίκες θύματα βίας. Η Εγκύκλιος ορίζει –μεταξύ άλλων– ότι οι γυναίκες θύματα βίας και τα παιδιά αυτών, που πρόκειται να φιλοξενηθούν ή φιλοξενούνται ήδη σε ξενώνες κακοποιημένων γυναικών, υποβάλλονται κατά προτεραιότητα σε δωρεάν ιατρικές και εργαστηριακές εξετάσεις.

ανάγκη οργανωμένης, καθολικά προσβάσιμης ενημέρωσης, με γνώμονα τις ιδιαίτερες ανάγκες κοινωνικών ομάδων γυναικών και τις συνθήκες που διαμορφώνουν οι κρίσεις.

«[...] πρέπει να δούμε ποιους διαύλους επικοινωνίας της πληροφορίας θα πρέπει να αξιοποιήσουμε [...] όταν είμαστε σε μια κρίση, τι συνέπειες δημιουργεί αυτή η κρίση ως προς τη διάχυση της πληροφορίας και πώς μπορούμε αυτό να το αντιμετωπίσουμε ώστε η πληροφορία για υπάρχουσες υποστηρικτικές δομές και υπηρεσίες να φτάνει προς τις ομάδες-στόχου [...] η σωστή διαχείριση της πληροφορίας και στο να φτάνει εγκαίρως και παντού». (Σ2, ΚΕ)

Όμως, για να ληφθούν υπόψη οι ειδικές ανάγκες κοινωνικών ομάδων και να αναπτυχθούν πολιτικές, είναι απαραίτητη η διερεύνηση και η καταγραφή σχετικών επίσημων στοιχείων. Γιατί όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μια επαγγελματίας: *«όταν δεν υπάρχουν δεδομένα, ποια πολιτική να φτιάζουμε;»* (ΚΕ8). Συνεπώς, η συλλογή αναλυτικών δεδομένων κατά τη διαδικασία ασύλου και η ένταξη της διάστασης της αναπηρίας στην καταγραφή περιστατικών στην Ελληνική Αστυνομία αναδείχθηκαν ως ζητήματα που πρέπει άμεσα να επιλυθούν για την ανάπτυξη στοχευμένων πολιτικών για την έμφυλη βία.

Η βιβλιογραφική επισκόπηση ανέδειξε με σαφήνεια ότι η κοινωνικοοικονομική περιθωριοποίηση και οι οικονομικές δυσκολίες, που σε συνθήκες κρίσεων εντείνονται, αποτελούν ενισχυτικούς παράγοντες για την εκδήλωση ενδοοικογενειακής βίας (Τσίγκανου, 2021). Επίσης, σε προηγούμενες ενότητες διαφάνηκε με σαφήνεια ότι η έλλειψη οικονομικής ανεξαρτησίας, που καταγράφεται συχνά ως απόρροια της επίπτωσης των κρίσεων στο εισόδημα και στην απασχόληση των γυναικών, επηρεάζει σημαντικά τη δυνατότητα απόδρασης από βίαια ενδοοικογενειακά περιβάλλοντα. Η προώθηση της οικονομικής ασφάλειας των γυναικών και, ειδικότερα, η διασφάλιση της οικονομικής ανεξαρτησίας τους όταν εγκαταλείπουν μια δομή φιλοξενίας εντάσσονται στις βασικές συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη λειτουργία υποστηρικτικών δομών (Council of Europe, 2008).

Οι επαγγελματίες, μέσα από τις αφηγήσεις τους, περιέγραψαν πολλές φορές αυτή τη συσχέτιση –οικονομικής κατάστασης και διαφυγής από την κακοποίηση–, ως καθοριστικό παράγοντα που επηρεάζει τις αποφάσεις των γυναικών που εξυπηρετούν. Στο πλαίσιο αυτό αξιολόγησαν πολύ θετικά τα προγράμματα ενεργητικής απασχόλησης της ΔΥΠΑ για την ένταξη των θυμάτων έμφυλης βίας στην αγορά εργασίας, αν και επεσήμαναν την ανάγκη για αύξηση του αριθμού ωφελουμένων. Συνεπώς, σε επίπεδο προτάσεων υπογράμμισαν εμφλεκτικά την ανάγκη υποστήριξης των γυναικών μέσω της παροχής εφοδίων, όχι αποκλειστικά οικονομικών –αν και τα επιδόματα παιδιών και ΚΕΑ κρίθηκαν ως κρίσιμα

βοηθήματα–, που θα τις ενδυναμώσουν ώστε να αυτονομηθούν όταν θα λάβουν την απόφαση να εγκαταλείψουν το κακοποιητικό περιβάλλον.

«[...] θα ήταν πολύ καίριο να δοθούν εφόδια στις γυναίκες για να μπορούν να φύγουν. Επιμένω στο κομμάτι των εφοδίων γιατί γενικά είμαι της άποψης ότι είναι πολύ ωραία τα επιδόματα και οι παροχές αλλά δεν αυτονομείται το άτομο όταν το μόνο που λαμβάνει είναι επιδόματα. Οπότε μιλάω για εφόδια τα οποία θα βοηθήσουν και στην αύξηση της αυτοεκτίμησης της γυναίκας και στη διεκδίκηση καλύτερων θέσεων εργασίας και συνθηκών εργασίας». (Σ3, ΚΛ)

«Η οικονομική κρίση έχει επιφέρει την υποστελέχωση [των υπηρεσιών]. Είναι λογικό όταν το οικογενειακό, το φιλικό όταν υπάρχει μια κοινωνική κρίση, να δυσκολεύεται και αυτό προφανώς, οπότε μειώνονται τα στηρίγματα του καθενός από εμάς, την ίδια περίοδο το κράτος θα έπρεπε να αυξάνει τις παροχές του γιατί είναι σε περίοδο κρίσης». (Σ1, Ψ)

Ήδη επισημάνθηκε ότι οι υποστηρικτικές δομές του Δικτύου προτάσσουν το ζήτημα της ενδυνάμωσης και της αυτονομίας των επιζώσων, ακολουθώντας προσεγγίσεις που δεν επιδιώκουν να μετατρέψουν τις γυναίκες σε προνοιακά εξαρτώμενα υποκείμενα, αλλά να τις ενισχύσουν ώστε να ξεπεράσουν τις επιπτώσεις της βίας και να ανακτήσουν τον έλεγχο της ζωής τους (Council of Europe, 2008). Με γνώμονα αυτή την προοπτική προτάσσεται διαρκώς από τους/τις συνεντευξιαζόμενους/-ες η ανάγκη μιας πιο «ολιστικής φροντίδας», καθώς και η παροχή ορισμένων κοινωνικών παροχών που θα επιτρέψουν στις επιζώσες «με πολύ κόπο» να επανακαθορίσουν τις δικές τους ζωές, αλλά και των παιδιών τους, οι οποίες συνοψίζονται στο ακόλουθο επιλεγμένο παράθεμα:

«Δεν θέλουμε να συνεχίσουμε η γυναίκα να εξαρτάται από το κράτος, αλλά σίγουρα όμως μια στέγη και τροφή και μετά να υπάρχει συμβουλευτική υπηρεσία δίπλα και η γυναίκα να βρει δουλειά, να ενδυναμωθεί, να υπάρχει ένας παιδικός σταθμός που θα μπορεί να κρατάει τα παιδιά. Δηλαδή αυτά είναι σημαντικά πράγματα. Είναι απαραίτητα, μαζί με την ενδυνάμωση [...] και βέβαια νομική στήριξη και βοήθεια όχι μόνο σε επίπεδο συμβουλών. Εκπροσώπηση στο δικαστήριο. Αυτά είναι εργαλεία πρακτικά που θα βοηθήσουν μαζί με την ενδυνάμωση και τη συμβουλευτική να προχωρήσει. [...] και να νιώθουν αυτή την ασφάλεια. Δηλαδή οι συμβουλευτικές υπηρεσίες, μαζί με πρακτικά εργαλεία, είναι το νούμερο 1». (Σ6, Ψ)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ

Η Έκθεση αυτή περιλαμβάνει τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την –πρωτογενή και δευτερογενή– διερεύνηση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας, όπως αυτό διαμορφώνεται σε συνθήκες κρίσης, οι οποίες –με βάση τη βιβλιογραφία– επιδεινώνουν την ευαλωτότητα ατόμων που βιώνουν αποκλεισμούς και ανισότητες, και εντείνουν προϋπάρχοντα κοινωνικά προβλήματα. Με εστίαση στην οικονομική, την υγειονομική και την τρέχουσα ενεργειακή κρίση, βασικό ζητούμενο της ερευνητικής διαδικασίας αποτέλεσε η ανάδειξη όψεων και πτυχών του φαινομένου που επήλθαν ως απόρροια ή εν μέσω συνθηκών κρίσης. Παράλληλα, στο ίδιο πλαίσιο, έμφαση δίνεται στην εξέταση ειδικών παραμέτρων της ενδοοικογενειακής βίας, όπως αυτή βιώνεται από γυναίκες με αναπηρίες, μετανάστριες και προσφύγισες.

Για τους σκοπούς αυτούς, αρχικά, παρουσιάστηκαν σχετικά ευρήματα προηγούμενων ερευνών, θεσμικές πρωτοβουλίες και διαθέσιμα δεδομένα για τις υπό εξέταση περιόδους, τα οποία πλαισίωσαν τον σχεδιασμό της πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας. Στη συνέχεια, παρατέθηκαν σχολιασμένα τα αποτελέσματα των ποσοτικών δειγματοληπτικών ερευνών που διενεργήθηκαν από το ΕΚΚΕ, με τη συμμετοχή γυναικών 35 έως 65 ετών. Τέλος, στην Έκθεση συμπεριλήφθηκαν τα αποτελέσματα της πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας, με στόχο να αποτυπωθούν με συνεκτικό τρόπο επιλεγμένα νοήματα και να αναδειχθούν διαστάσεις, φωτίζοντας –μέσα από επιλεγμένες αφηγήσεις των ερευνητικών υποκειμένων– όψεις της ενδοοικογενειακής βίας σε περιόδους κρίσεων.

Η πρωτογενής ποιοτική διερεύνηση διενεργήθηκε επιδιώκοντας την πρόσβαση στις εμπειρίες γυναικών επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας, μέσα από την εξέταση στάσεων και απόψεων επαγγελματιών που είναι εξειδικευμένοι/-ες στην παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών σε επιζώσες έμφυλης βίας. Είναι κρίσιμο να σημειωθεί ότι η πρόσβαση αυτή περιορίζεται στις εμπειρίες γυναικών που έχουν αναζητήσει υποστήριξη και πιθανά δεν περιλαμβάνει κρυφές πτυχές του φαινομένου που βίωσαν και βιώνουν γυναίκες θύματα έμφυλης βίας, οι οποίες δεν έχουν ακόμα μιλήσει. Ωστόσο, μέσα από τον λόγο των εργαζομένων στο πεδίο αναδείχθηκαν πολλαπλές διαστάσεις, οι οποίες προσφέρουν πλούσια γνώση για το υπό διερεύνηση θέμα.

Εξετάζοντας σωρευτικά τις υπό εξέταση κρίσεις η ενδοοικογενειακή βία, ως διαχρονικά αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας, παρουσιάζει μορφικές παραλλαγές και επηρεάζεται από πολλαπλούς οικονομικούς, πολιτισμικούς, πολιτικούς και

νομικούς παράγοντες που επιδρούν στην εκδήλωση, την αναπαραγωγή, την καταγραφή και τη διαχείρισή της. Υπό αυτή την έννοια οι κρίσεις δεν ορίζονται ως γενεσιουργός αιτία της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας. Η ευαλωτότητα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων που εξετάστηκαν φαίνεται να εντείνεται περαιτέρω και από τον αντίκτυπο των διαδοχικών κρίσεων. Το πολυπαραγοντικό φαινόμενο της έμφυλης βίας ερμηνεύεται από τους επαγγελματίες σε συσχέτιση με δομικούς παράγοντες, που ενθαρρύνουν, διαιωνίζουν και κανονικοποιούν πατριαρχικές αντιλήψεις, όπου αυτό εδράζεται. Ωστόσο, οι ίδιες οι επιζώσες συχνά αναπτύσσουν δικαιολογητικούς μηχανισμούς, ανακατασκευάζουν την εμπειρία τους και ορίζουν ως γενεσιουργές αιτίες της βίας γεγονότα που συνδέονται με τις κρίσεις ή ευρύτερα με σημαντικές αλλαγές στη ζωή τους. Προκειμένου να διαχειριστούν γεγονότα πέρα από τον έλεγχο τους, αναπτύσσουν στρατηγικές επιβίωσης, «*αποπροτεραιοποιώντας*» τον κίνδυνο της βίας που υφίστανται, για τη διασφάλιση της ζωής των ίδιων ή και των παιδιών τους.

Το σωρευτικό αποτύπωμα των κρίσεων εξαιτίας της μακράς έκθεσης των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας σε συνθήκες κοινωνικοοικονομικών δυσκολιών εγγράφεται με όρους ανασφάλειας και είναι εμφανές στην ψυχική και σωματική τους υγεία, καθώς και – συνεκδοχικά– στον τρόπο που αντιμετωπίζουν την καθημερινή ζωή τους και τις διαπροσωπικές σχέσεις τους. Αντανακλά ένα αίσθημα διαρκούς ματαίωσης, που προκαλείται από το διαρκές δεδομένο του αναπόδραστου, από τη σισύφεια προσπάθεια (ανά)κτησης του ελέγχου της ζωής τους.

Κοινή συνισταμένη των αντιλήψεων των επαγγελματιών αποτελεί το γεγονός ότι οι διαδοχικές κρίσεις επηρεάζουν την ένταση της βίας, καθώς δημιουργούν συνθήκες που ευνοούν την εκδήλωσή της και παράλληλα δυσχεραίνουν την αντιμετώπισή της. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο αναφοράς, καταγράφονται μετατοπίσεις που σχετίζονται με το ηλικιακό προφίλ των γυναικών που απευθύνονται σε υποστηρικτικές δομές, καθώς και με ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου. Ειδικότερα, η αύξηση αναφορών διαδικτυακής και σεξουαλικής βίας που εντοπίζονται στο πλαίσιο των διαδοχικών κρίσεων συσχετίζονται με το κίνημα #MeToo και την ορατότητα που έλαβε το φαινόμενο της έμφυλης βίας με αφετηρία την περίοδο της πανδημίας.

Ως επακόλουθο της αυξημένης ορατότητας, η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε θέματα έμφυλης βίας σημειώνεται ως μια κρίσιμη μεταβολή στα χρόνια των κρίσεων. Η ορατότητα του φαινομένου συνέβαλε θετικά στην ενημέρωση των γυναικών και της κοινωνίας, ευρύτερα, σχετικά με τις υφιστάμενες δομές υποστήριξης, αν και διαπιστώνονται σημαντικές προκλήσεις που σχετίζονται με τον τρόπο που παρέχεται η πληροφόρηση από τα

MME. Κατά την ποσοτική διερεύνηση, παρά το γεγονός ότι ήταν υψηλά τα ποσοστά των γυναικών που θεωρούν ότι τα θύματα δεν έχουν επαρκή ενημέρωση αναφορικά με τα μέτρα της Πολιτείας, οι ίδιες ερωτώμενες δήλωσαν, σε πολύ μεγάλο ποσοστό, ότι έχουν σχετική γνώση. Αυτή η αντίφαση πιθανά υποδηλώνει την κυρίαρχη αναπαράσταση των επιζωσών ως αδύναμων υποκειμένων χωρίς δυνατότητα πρόσβασης σε ενημέρωση.

Οι μεταβολές στην απασχόληση την περίοδο της οικονομικής κρίσης οδήγησαν στη «διαταραχή» των έμφυλων ρόλων στο οικογενειακό πλαίσιο, αλλά όχι των πατριαρχικών δομών, με αποτέλεσμα η βία κατά των γυναικών να εντείνεται, λειτουργώντας «εξισορροπητικά», ως αντιστάθμισμα. Η «πατριαρχική τρομοκράτηση» σε συνθήκες οικονομικής δυσπραγίας λαμβάνει πολλαπλές μορφές οικονομικής βίας, με στόχο την οικονομική εξάρτηση των επιζωσών, προκειμένου να καταστούν ανενεργά υποκείμενα, να παραμείνουν κοινωνικά απομονωμένες, να μη διαφύγουν από τη σχέση και να μην καταγγείλουν τη βία που υφίστανται. Πράγματι η απόφαση απομάκρυνσης από το βίαιο οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζεται άμεσα από τη συνεχιζόμενη οικονομική ασφυξία, που συντελεί στη διαρκή αναπαραγωγή επιβλαβών καταστάσεων, εμπειριών βίας και αποκλεισμού.

Για τις γυναίκες με αναπηρίες το απροσπέλαστο και πολυδιάστατο πλέγμα αποκλεισμού τους οδηγεί σε οικονομική εξάρτηση, αποστέρηση και φτώχεια, και τις εγκλωβίζει σε κακοποιητικά περιβάλλοντα. Σε αυτό το πλέγμα εντάσσονται και μισαναπηρικές προκαταλήψεις που συναρθρώνονται με έμφυλες όψεις αποκλεισμού και καταλήγουν στην εσωτερίκευση της περιθωριοποίησης από τις ίδιες τις γυναίκες. Παράλληλα, η οικονομική επισφάλεια, που εντείνεται σε όλες τις κρίσεις, σε συνδυασμό με τις διακρίσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ καθιστούν την έξοδο από μια κακοποιητική σχέση εξαιρετικά δύσκολη. Στις αρχές της οικονομικής κρίσης οι μετανάστριες επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα δεν είχαν τη δυνατότητα στέγασης σε δομές· κατέστη εφικτή με τη λειτουργία του Δικτύου Δομών της ΓΓΠΦ.

Σε συνθήκες αποστέρησης κοινωνικών επαφών, ακόμα και η αναζήτηση πρακτικής βοήθειας από την οικογένεια είναι πιθανό να αποβεί άκαρπη, εξαιτίας των δυσκολιών που όλα τα μέλη της βιώνουν. Επιπλέον, το ζήτημα της δυνατότητας διαφυγής των γυναικών στην περίοδο της οικονομικής κρίσης συνδέεται και με το πλήγμα που δέχθηκαν δομές κοινωνικών παροχών. Το αποτύπωμα της οικονομικής κρίσης στις δημόσιες υπηρεσίες που εμπλέκονται στη διαχείριση περιστατικών έμφυλης βίας επισημάνθηκε πολλαπλά και emphatically από επαγγελματίες του πεδίου.

Παρόλο που οι δυσμενείς όροι διαβίωσης και επιβίωσης συνθέτουν ένα σφιχτό, δύσκολα προσπελάσιμο δίχτυ, δεν είναι λίγες εκείνες που καταφέρνουν να αποδράσουν, είτε καταφέροντας να απαγκιστρωθούν οικονομικά από τον δράστη ή καταφεύγοντας σε υπηρεσίες που τις υποστήριξαν να κάνουν πράξη τα σχέδιά τους. Πέρα από ατομικούς παράγοντες, η προστασία των παιδιών αποτελεί βασικό λόγο ενεργοποίησης και κινητοποίησης των επιζώσων και, μαζί με την ορατότητα της έμφυλης βίας στον δημόσιο διάλογο, εντάσσεται στους παράγοντες που λειτουργούν ενθαρρυντικά στην κατεύθυνση της αυτενέργειας των γυναικών.

Η υγειονομική κρίση έφερε ένταση στο προσκήνιο, όξυνε και επηρέασε προϋπάρχουσες όψεις της έμφυλης βίας και, ειδικότερα, αυτές που συναρτώνται με τις επιβαλλόμενες συνθήκες αποκλεισμού εντός της οικιακής μονάδας. Η υποχρεωτική διαρκής συνύπαρξη γυναικών και δραστών στον χώρο του σπιτιού προδιαγράφει μια συνθήκη συνεχούς κινδύνου για τις γυναίκες, δημιουργεί ένα καθεστώς χωρίς διέξοδο και επιτείνει την ένταση των περιστατικών βίας. Αυτή η πτυχή καθιστά τη ρουτίνα βίας πιο ασφυκτική, περιορίζει τα όρια αντοχής και επιδρά στους μηχανισμούς συγκάλυψης και επιβίωσης των θυμάτων. Η ορατότητα του φαινομένου στο δημόσιο πλαίσιο σε συνδυασμό με την ένταση και τη συχνότητα των βίαιων συμπεριφορών κινητοποίησαν τις επιζώσες σε ορισμένες περιπτώσεις, ώστε να επανανοηματοδοτήσουν τις μέχρι τότε «φυσικοποιημένες» εμπειρίες βίας και να διεκδικήσουν εκ νέου τον έλεγχο των ζώων τους. Όταν επιτυγχάνεται η διάρρηξη πολλαπλών καταπιέσεων και μέσω της δράσης και οι επιζώσες με εναλλακτικούς τρόπους επανακαθορίζουν τις ζωές τους, η έννοια της ανθεκτικότητας νοηματοδοτείται εκ νέου, ως μια μορφή νίκης μέσω δυναμικής αντίστασης σε δεδομένες δομικές ανισότητες.

Μια σημαντική ποιοτική μεταβολή στις συνθήκες εκδήλωσης βίαιων συμπεριφορών συζυγικής/συντροφικής βίας αποτέλεσε το γεγονός ότι, στο πλαίσιο της επιβεβλημένης παραμονής στο σπίτι, αυξήθηκαν οι περιπτώσεις περιστατικών που τα παιδιά ήταν παρόντα, με αποτέλεσμα να είναι περισσότερο εκτεθειμένα στην ενδοοικογενειακή βία. Αυτό είχε ως αντίκτυπο την αύξηση αναφορών συζυγικής βίας στη Γραμμή SOS από τα παιδιά των θυμάτων. Η πολύτροπη επίδραση των συνθηκών της πανδημίας «εμπλουτίζει» τις μορφές και τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται η βία. Παραδείγματα από πράξεις ψυχολογικής, λεκτικής και σωματικής βίας αποκαλύπτουν νέους τρόπους πλαισίωσης της πατριαρχικής βίας στις συνθήκες της υγειονομικής κρίσης. Υπό αυτές τις συνθήκες οι γυναίκες επιζητούν επαφή με τις δομές υποστήριξης, επινοώντας τρόπους για να καταφέρουν να απεγκλωβιστούν, πάντα σε ένα καθεστώς διαρκούς κινδύνου. Ωστόσο, ο κοινωνικός αποκλεισμός των επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας ενισχύθηκε περαιτέρω κατά την

πανδημία, μέσα από την αποστέρηση της πρόσβασής τους σε δικαστικές αρχές. Παράλληλα, σε ορισμένες περιπτώσεις, για τα παιδιά των επιζωσών που διέμεναν σε ξενώνες, οι συνθήκες και τα μέτρα αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης, που οδήγησαν σε σημαντικές ανατροπές στην καθημερινότητά τους, κατέληξαν συνεκδοχικά στον εκπαιδευτικό αποκλεισμό τους.

Για τις γυναίκες με αναπηρίες, η δυσκολία πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας κατά την περίοδο του COVID δημιούργησε σημαντικά εμπόδια για τη φροντίδα της υγείας τους. Παράλληλα, στον αποκλεισμό τους εκείνη την περίοδο συνέβαλε η υποχρεωτική ψηφιοποίηση διαδικασιών και υπηρεσιών και η έλλειψη προσβασιμότητας στην ενημέρωση για την έμφυλη βία, ιδιαίτερα για τις γυναίκες με αισθητηριακές αναπηρίες. Επιπλέον, ο εντοπισμός πιθανών περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας ανάμεσα στις γυναίκες που διέμεναν σε camps ήταν εξαιρετικά δύσκολος, λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, που οδήγησαν και στο να χαθεί η επαφή εξυπηρετούμενων και εργαζομένων. Ακόμα και όταν εντοπιζόταν θύμα έμφυλης βίας, η απομάκρυνσή του από το κακοποιητικό περιβάλλον σε συνθήκες εγκλεισμού ήταν εξαιρετικά δύσκολη, καθώς η άρση του γεωγραφικού περιορισμού τις περιόδους των lockdown ήταν σχεδόν αδύνατη. Κατά την περίοδο εκτύλιξης της υγειονομικής κρίσης, καταγράφηκαν και περιστατικά κατά τα οποία επιβλήθηκαν πρόστιμα σε προσφύγισσες που φιλοξενούνταν σε ξενώνες, εξαιτίας παραγόντων που συντελούσαν (και συντελούν) στον αποκλεισμό τους.

Στο θεσμικό επίπεδο, πρόσφατες θεσμικές εξελίξεις, όπως η κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης το 2018, έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές και έχουν οδηγήσει στη συστηματική συλλογή στοιχείων, διευκολύνοντας την παρακολούθηση του φαινομένου της έμφυλης βίας. Ωστόσο, κάποιες κοινωνικές κατηγορίες (π.χ. γυναίκες με αναπηρίες) παραμένουν αόρατες. Η λειτουργία του Δικτύου υποστηρικτικών δομών αποτιμάται ως δεδομένο «καθοριστικής σημασίας», που έχει συνεισφέρει στη διάρρηξη της αποσιώπησης του φαινομένου. Η απόκριση των υποστηρικτικών υπηρεσιών για την έμφυλη βία την περίοδο της πανδημίας, παρά τις δυσκολίες, αξιολογείται θετικά, αφήνοντας και θετική παρακαταθήκη για τη μετέπειτα περίοδο. Ωστόσο, η υποκατάσταση άλλων συστημάτων κοινωνικής προστασίας από το Δίκτυο Δομών φέρνει στην επιφάνεια τη διαρκή αποδιάρθρωση των μηχανισμών κοινωνικής προστασίας.

Στα θετικά βήματα συμπεριλαμβάνονται τα προγράμματα ενεργητικής απασχόλησης ευπαθών κοινωνικών ομάδων της ΔΥΠΑ, καθώς και επιδοματικές παροχές για επιζώσες, οι οποίες ωστόσο είναι κρίσιμο να αντιμετωπίζονται με επιφυλακτικότητα, καθώς, εάν δεν συνοδεύονται από άλλες δράσεις για την ενεργοποίηση των επιζωσών, προωθούν την

αντιμετώπισή τους ως μονοδιάστατων προνοιακών υποκειμένων και την αναπαράστασή τους ως εγγενώς ευάλωτων. Στη θετική αποτίμηση θεσμικών πρωτοβουλιών περιλαμβάνονται η διεύρυνση της ομάδας ωφελουμένων του Δικτύου Δομών της ΓΓΙΦ το 2015, με γυναίκες που υφίστανται πολλαπλές διακρίσεις, καθώς και η ενίσχυση των παρεχόμενων συμβουλευτικών υπηρεσιών, στις οποίες συμπεριλήφθηκε η εργασιακή συμβουλευτική.

Από την άλλη, από την έρευνα έγιναν εμφανείς σοβαρές θεσμικές ελλείψεις, παθογένειες και αδυναμίες, και αναφέρθηκαν περιπτώσεις επιζώσων που βρέθηκαν αντιμέτωπες και με θεσμική βία, η οποία συνέβαλε στον εγκλωβισμό τους στην κακοποιητική συνθήκη. Ο θεσμικός κυκεώνας τον οποίο καλούνται να αντιμετωπίσουν πολλές επιζώσες γεννά αποκλεισμούς και περιλαμβάνει θεσμική βία και πρακτικές κακής διαχείρισης. Ενδεικτικά, ο αποκλεισμός επιζώσων από κρατικές υπηρεσίες υγείας, εξαιτίας του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου, καθώς και οι χρόνιες παθογένειες της αστυνομίας και του δικαστικού συστήματος έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην εξέλιξη της διαχείρισης περιστατικών. Συνεπώς, η απουσία μιας συνεκτικής πολιτικής αντιμετώπισης της έμφυλης βίας λειτουργεί αποτρεπτικά για την ολιστική προστασία των επιζώσων. Οι θεσμικές ανεπάρκειες, εν μέσω συνθηκών που βρίσκονται πέρα από τη σφαίρα ελέγχου των ωφελουμένων και των επαγγελματιών, είναι πιθανό να αποτελέσουν πηγές ματαίωσης.

Με βάση αυτές τις θεσμικές αδυναμίες η ενίσχυση της συνέργειας και της συντονισμένης διασύνδεσης των εμπλεκόμενων φορέων, καθώς και η θεσμοθέτηση κατευθυντήριων γραμμών, για τη διασφάλιση ενός οργανωμένου τρόπου διαχείρισης περιστατικών, καθίστανται βασικά ζητούμενα. Επιπλέον, η αξιολόγηση και η οριστικοποίηση των έκτακτων καταλυμάτων που ενεργοποιήθηκαν με αφορμή την υγειονομική κρίση, η εφαρμογή της προτεραιοποίησης της εξυπηρέτησης των επιζώσων στις δομές υγείας για ιατρικές εξετάσεις, η δυνατότητα άμεσης εισαγωγής στους ξενώνες, η επίσπευση διαδικασιών (απονομής δικαιосύνης), η ενίσχυση της στελέχωσης δομών, η αναθεώρηση των διαδικασιών λειτουργίας υπηρεσιών υποστήριξης, προκειμένου οι εργαζόμενοι/-ες να ανταποκρίνονται στις αυξημένες ανάγκες του πεδίου, αποτελούν προτάσεις για τη βελτίωση του συστήματος προστασίας και υποστήριξης επιζώσων έμφυλης βίας. Παράλληλα, ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη πολιτικών με διαθεματικό πρόσημο κρίνεται επιτακτικά για την απόκριση στις ιδιαίτερες ανάγκες κοινωνικών ομάδων γυναικών και τις συνθήκες που διαμορφώνουν οι κρίσεις.

Είδαμε ότι η κατάσταση εξαίρεσης που δημιουργούν οι διαδοχικές κρίσεις οδηγεί συχνά σε αποσπασματικές και περιορισμένες παρεμβάσεις, που καθορίζονται από τις τρέχουσες «επείγουσες» ανάγκες, με αποτέλεσμα τη συντήρηση χρόνιων προβλημάτων.

Όμως, το συνεχές της πολυετούς κατάστασης κρίσης νοηματοδοτείται με όρους κανονικότητας, υπό την έννοια ότι δεν θεωρείται ως μια συνθήκη με προοπτική τέλους, αλλά περισσότερο ως μια διαρκής πραγματικότητα, που απλά διαφοροποιείται ως προς τις όψεις και τους όρους που ενέχει. Υπό αυτή την έννοια, η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας απαιτεί σημαντικές θεσμικές παρεμβάσεις που θα επιχειρούν να αντιστρέψουν δομικές ασυμμετρίες, χωρίς να αναπαριστούν τις επιζώσες ως εγγενώς αδύναμα, ελλειμματικά υποκείμενα. Η «ολιστική προστασία» των επιζωσών απαιτεί την υποστήριξή τους, έως ότου καταφέρουν να (επαν)ενταχθούν ως αυτόνομα υποκείμενα. Με γνώμονα αυτή την παραδοχή προβάλλεται η ανάγκη μιας πιο «ολιστικής φροντίδας», καθώς και η πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές και πόρους που θα αμβλύνουν υφιστάμενες ανισότητες και θα επιτρέψουν στις επιζώσες να αυτονομηθούν και «με πολύ κόπο» να επανακαθορίσουν τις δικές τους ζωές, αλλά και των παιδιών τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αβραμοπούλου, Ε. (2024). «Φλέγοντα» ζητήματα στο πεδίο της έμφυλης βίας και της κριτικής δημόσιας ανθρωπολογίας. Στο Ε. Αβραμοπούλου & Ε. Παπαγαρουφάλλη (επιμ.), *Κριτική δημόσια ανθρωπολογία και σπουδές φύλου* (σσ. 49-63). Αθήνα: Τόπος.
- Αβραμοπούλου, Ε. (2021). #MeToo ή αλλιώς η επιτελεστικότητα της γνώσης (αυτού που ήδη ξέρουμε). Στο Media Jokers & ΕΝΑ: Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών. *Ας μιλήσουμε για τα ΜΜΕ #4 - Ελληνικό #MeToo & δημόσιος λόγος* (σσ. 47-53). Διαθέσιμο στο https://enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf
- Αρτινοπούλου, Β., Φαρσεδάκης, Ι., Παπαγιαννοπούλου, Μ., Ζουλινάκη, Α. Κατσίκη, Γ. Ξυδοπούλου, Ε. & Παπαμιχαήλ, Σ. (2003). *Ενδο-οικογενειακή βία κατά των γυναικών. Πρώτη πανελλήνια επιδημιολογική έρευνα*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.
- Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2023). *Ετήσια Έκθεση Απολογισμού Έργου Υπηρεσιών Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας Έτους 2022*. Τμήμα Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας - Διεύθυνση Γενικής Αστυνόμευσης - Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας. Διαθέσιμο στο <https://www.astynomia.gr/file/2023/11/20112023etisiaekthesiapologismouendooikogeneiakisvias2022.pdf>
- Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2022). *Ετήσια Έκθεση Απολογισμού Έργου Υπηρεσιών Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας Έτους 2021*. Τμήμα Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας - Διεύθυνση Γενικής Αστυνόμευσης - Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας. Διαθέσιμο στο <https://www.astynomia.gr/file/2023/01/20012023ethsiaekthesiendooikogeneiaki2021.pdf>
- Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2021). *Υπηρεσίες Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας - Ετήσια Έκθεση Απολογισμού Έργου Έτους 2020*. Τμήμα Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας - Διεύθυνση Γενικής Αστυνόμευσης - Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας. Διαθέσιμο στο <https://www.astynomia.gr/file/2023/01/apologismosendooikogeneiaki2020.pdf>
- Βαλασάκη, Μ., Πατέρας, Κ., Σκλάβου, Κ., Μαστρογιαννάκης, Α. (2021). Πολλαπλές διακρίσεις και βία κατά των γυναικών: Υπηρεσίες υποστήριξης και θεωρητικές προεκτάσεις. Στο Ν. Βαΐου, Γ. Πετράκη & Μ. Στρατηγάκη, *Έμφυλη βία - Βία κατά των γυναικών* (σσ. 153-167). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Βαραδίνης, Δ. (2021). *Ανθρωπιστικό καθεστώς και συναφείς άδειες διαμονής σε πολίτες τρίτων χωρών* (Διδακτορική διατριβή). Τμήμα Νομικής, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/49361>
- Βουγιούκα, Α. & Λιάπη, Μ. (2020). *Έμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πανδημίας και συνέπειες για την ισότητα, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες*. Αθήνα: Ίδρυμα Νίκος Πουλαντζάς. Διαθέσιμο στο https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2020/06/NPI_Covid19_Vougiouka-Liapi.pdf

- Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2022). *3η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2022/11/3h-ethsia-ekthesi-Via-kata-twn-Gynaikwn-GGDOPIF.pdf>
- Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2021). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025*. Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2024α). *5η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2024/11/5%CE%B7-etisia-ekthesi-gia-ti-via-kata-twn-gynaikwn.pdf>
- Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2024β). *Κλιματική κρίση και έμφυλη ισότητα*. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2024/07/Klimatiki-Krisi-kai-Emfili-Isotita.pdf>
- Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2023). *4η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2023/11/4h-ethsia-ekthesi-gia-ti-Via-kata-twn-gynaikwn.pdf>
- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2018). *Η ποσοτική και ποιοτική αποτίμηση της βίας κατά των γυναικών την περίοδο 2008-2016 και η σύνδεση των ποιοτικών και ποσοτικών όψεων με την οικονομική κρίση. Νέες ευάλωτες ομάδες πληθυσμού και προκλήσεις πολιτικής. Αποτελέσματα της έρευνας - Σύνθεση πορισμάτων - Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής*, Πράξη: «Εξειδικευμένη υποστήριξη του Μηχανισμού - Δομής Παρακολούθησης της Ισότητας των Φύλων» του ΕΠ «Μεταρρύθμιση Δημοσίου Τομέα 2014-2020. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2018/04/%CE%9C%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7-%CE%92%CE%AF%CE%B1-.pdf>
- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2017). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (2016-2020)*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2011). *Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013*, β' αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης.
- Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2021). *2η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2021/11/2h-ethsia-ekthesi.pdf>
- Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2020α). *Διμηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο #1: Πολιτικές και Δράσεις της ΓΓΟΠΠΦ για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών στις Συνθήκες Πανδημίας του Covid-19. Ανάλυση Στατιστικών Στοιχείων από το Δίκτυο Δομών και της Γραμμής SOS 15900 της ΓΓΟΠΠΦ. Μάρτιος 2020-Απρίλιος 2020*. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.
- Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2020β). *Διμηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο #2: Πολιτικές και Δράσεις της ΓΓΟΠΠΦ για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών σε Συνθήκες Άρσης των Μέτρων*

Περιορισμού Λόγω της Πανδημίας COVID-19. Ανάλυση Στατιστικών Στοιχείων από το Δίκτυο Δομών και της Γραμμής SOS 15900 της ΓΓΟΠΙΦ Μάιος 2020 - Ιούνιος 2020. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2020γ). *1η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2020/12/1%CE%B7-%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7-%CE%92%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%93%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD.pdf>

Γλυνιαδάκη, Κ., Κυριαζή, Α. & Μουρτζάκη, Μ. (2018). *Η ενδοοικογενειακή βία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η οπτική των επαγγελματιών και προτάσεις βελτίωσης των εφαρμοζόμενων πολιτικών*. Αθήνα: ActionAid.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2022). *Η φτώχεια των γυναικών στην Ευρώπη. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5ης Ιουλίου 2022 σχετικά με τη φτώχεια των γυναικών στην Ευρώπη (2021/2170(INI))*.

European Disability Forum (2023). *3ο μανιφέστο για τα δικαιώματα των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση 2023*. Διαθέσιμο στο <https://www.esamea.gr/el/article/8-martha-drash-enantia-stis-pollaples-diakriseis-3o-manifesto-gia-ta-dikaiwmata-twn-gynaikwn-kai-twn-koritsiwn-me-anaphria-iwd2024>

Θεοφιλόπουλος, Θ., Μοσχοβάκου, Ν. & Μπούνα, Α. (2022). Δευτερογενείς κίνδυνοι μιας πανδημίας: η αύξηση της έμφυλης ενδοοικογενειακής βίας. Στο Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία, *Κοινωνίες μετά την κρίση, κοινωνίες χωρίς κρίση*; Αθήνα: Έβδομο τακτικό συνέδριο Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας (σσ. 233-245). Διαθέσιμο στο https://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/inline-files/eke_conference_book_v7_1.pdf

INE-ΓΣΕΕ (2016). Αποτελέσματα και συμπεράσματα της πανελλαδικής διακλαδικής συνάντησης για την αδήλωτη εργασία. *Ενημέρωση*, 231, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2016, 12-23, Αθήνα: INE-ΓΣΕΕ.

Κάββουρα, Θ. (2021α). Ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών: Οι εμπειρίες συμβούλων και στελεχών των Συμβουλευτικών Κέντρων και των Ξενώνων Φιλοξενίας. Στο Ν. Βαΐου, Γ. Πετράκη & Μ. Στρατηγάκη, *Έμφυλη βία - Βία κατά των γυναικών* (σσ. 137-150). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κάββουρα, Θ. (2021β). Γιατί τώρα; Στο: Media Jokers & ENA: Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών. *Ας μιλήσουμε για τα ΜΜΕ #4 - Ελληνικό #MeToo & δημόσιος λόγος* (σσ. 15-19). Διαθέσιμο στο https://enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf

Καμπούρη, Ν., Μαρινούδη, Σ. & Πετράκη, Γ. (2020). *Φύλο, κράτος πρόνοιας και ανθεκτικότητα στην κρίση*. Αθήνα: Νήσος.

Καραμεσίνη, Μ. (2015). Διαρθρωτική κρίση και προσαρμογή στην Ελλάδα: κοινωνική οπισθοδρόμηση και προσαρμογή στην Ελλάδα: κοινωνική οπισθοδρόμηση και προκλήσεις για την ισότητα των φύλων. Στο Μ. Καραμεσίνη, J. Rubery (επιμ.), *Γυναίκες και λιτότητα: Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων* (σσ. 239-278). Αθήνα: Νήσος.

- Κοσυφολόγου, Α. (2019). *Οι έμφυλες διαστάσεις του καθεστώτος λιτότητας στην Ελλάδα: 2010-2017, Ελλάδα: Λιτότητα, έμφυλη ανισότητα και φεμινισμός μετά την κρίση*. Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ - Παράρτημα Ελλάδας. Διαθέσιμο στο https://rosalux.gr/wp-content/uploads/2021/02/feminist_gr_print_greek_web_0.pdf
- Κυριαζή, Ν. (2000). *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*. Β' έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυριακίδου, Μ. (2021). Το #MeToo σε γνώριμα μιντιακά πλαίσια. Στο Media Jokers & ENA: Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών. *Ας μιλήσουμε για τα MME #4 - Ελληνικό #MeToo & δημόσιος λόγος* (σσ. 4-8). Διαθέσιμο στο https://enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf
- Λιάπη, Μ., Γιαννοπούλου, Χ., Τυροβολάς, Θ., Κουντούρη-Τσιάμη, Τ., & Σαράτση, Σ. (2019). *Έρευνα για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας στον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό (κορίτσια, αγόρια, γυναίκες, άνδρες): διαθεσιμότητα, προσβασιμότητα και ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2019/12/FINAL-REPORT_GR-1.pdf
- Λιάπη, Μ., Χαρίδη, Έ., Τυροβολάς, Θ. (2016). *Μελέτη ανίχνευσης αναγκών γυναικών προσφύγων που διαμένουν σε δομές προσωρινής φιλοξενίας*. Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών «Διοτίμα», χρηματοδότηση ΚΕΘΙ. Διαθέσιμο στο <https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2017/07/MELETH-DIOTIMA-KEΘI-final.pdf>
- Λιοπέτα, Π. & Ψαρράκου, Δ. (2022). *Ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών σε συνθήκες πανδημίας COVID-19* (Διπλωματική εργασία). Τμήμα Επιστημών Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Πατρών. Διαθέσιμο στο <https://nemertes.library.upatras.gr/server/api/core/bitstreams/047ae43e-b5f7-4815-82cd-2240255cd2a1/content>
- LILA (2023). *Ανάλυση Υπηρεσιών και σενάρια χωρών σχετικά με την έμφυλη βία μετά τον COVID σε Ισπανία, Βέλγιο, Ελλάδα και Ισπανία*. Διαθέσιμο στο https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2023/01/EDIT-GRIEGO-LILA-2.1-Desk-research-ALL_EL.docx.pdf
- Μάνεση, Ν., Καναούτη, Σ. & Γερακοπούλου, Π. (2022). *Παραδοτέο 2.1. Έκθεση, PRESS/Πρόληψη - Απόκριση - Υποστήριξη νεαρών επιζωσών σεξουαλικής (διαδικτυακής) παρενόχλησης και βίας*. Κέντρο Διοτίμα-ΕΚΠΑ.
- Μπάτλερ, Τζ. (2009). *Ενάλωτη ζωή. Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Νταλάκα, Ε. (2022). Βία κατά των γυναικών με αναπηρία: έννοιες, θεσμοί, πολιτικές. *Κοινωνική Πολιτική*, 16, 59-75. Διαθέσιμο στο <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeekp/article/view/30611>
- Ντάνη, Σ. (2022). *Η αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας στην περίοδο της πανδημίας* (Πτυχιακή εργασία). Τμήμα Επικοινωνίας και Ψηφιακών Μέσων, Σχολή Τεχνολογικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Διαθέσιμο στο <https://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/3526/%ce%9d%cf%84%ce%ac%ce%bd%ce%b7%2c%20%ce%a3%ce%b1%ce%b2%ce%af%ce%bd%ce%b1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ξυθάλη, Β. (2019). *Κατευθυντήριες οδηγίες για διερμηνείς/πολιτισμικές διαμεσολαβήτριες που εργάζονται σε υπηρεσίες για επιζώσες έμφυλης βίας*. Αθήνα: Κέντρο Διοτίμα. Διαθέσιμο

- στο https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2019/12/Diotima_GuidanceDoc-Greek.pdf
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2014). *Φύλο-Κοινωνία-Πολιτική. 1η θεματική ενότητα εκπαιδευτικού υλικού*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2023). Πολιτικές διαχείρισης της έμφυλης βίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πανδημίας: λόγοι, δράσεις και αντιδράσεις. Στο Ν. Δεμερτζής & Ν. Χαραλάμπη (επιμ.), *Πρακτικά 8ου Τακτικού Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας «Κοινωνίες και Κοινωνιολογίες στον 21ο αιώνα»* (σσ. 778-788). Αθήνα: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία. Διαθέσιμο στο https://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/inline-files/eke_conference_book_v8_2.pdf
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. & Μοσχοβάκου, Ν. (2022). Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη «λήξη» της πανδημίας: φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική. *Κοινωνική Πολιτική*, 16, 94-112. Διαθέσιμο στο <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekp/article/view/30613>
- Παπαδόπουλος, Α. Γ., Καπέλλα, Α., Κονδύλη, Δ., Λιναρδής, Α., Παπαδούδης, Γ., Χατζηγιάννη, Α., & Θεοφίλη, Α. (2023). *Έμφυλη βία κατά των γυναικών και άλλες μορφές διαπροσωπικής βίας στην Ελλάδα (GBV-EL): Πρώτα αποτελέσματα της έρευνας*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ (2020). *Κείμενο Πολιτικής. Γυναίκες και Αναπηρία: Πολλαπλές ταυτότητες, πολλαπλές προκλήσεις*. Διαθέσιμο στο <https://www.paratiritirioanapirias.gr/el/results/publications/50/keimena-politikhs-gynaikes-kai-anaphria-pollaples-taytohtes-pollaples-proklhseis>
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Στρατηγάκη, Μ. (2013, Δεκέμβριος 2013). Η πολιτική ισότητας των φύλων στη δίνη της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41, 60-83.
- Στρατηγάκη, Μ. (2009). Μετανάστριες «χαμένες στη μετάφραση» των ευρωπαϊκών πολιτικών. Στο Ν. Βαΐου & Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Το Φύλο της Μετανάστευσης* (σσ. 195-224). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Στρατηγάκη, Μ., Παπαμιχαήλ, Σ., Μάνεση, Ν., Μουρτζάκη, Μ., Χριστούλα, Ε., & Αλειφέρης, Δ. (2021). Συνθετική Έκθεση Αποτελεσμάτων Πρωτογενούς Έρευνας. *ARIADNE 2. Developing and supporting multidisciplinary police reporting procedures to prevent and respond to domestic violence against migrant/refugee women*. Διαθέσιμο στο <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2023/04/D.-2.4.-Συνθετική-Έκθεση-Αποτελεσμάτων-Πρωτογενούς-Έρευνας.pdf>
- Τολίδου, Β. (2020). *Η Έμφυλη Βία στην Περίοδο της Πανδημίας του Covid 19* (Διπλωματική εργασία). ΠΜΣ Ποινικές Επιστήμες, Νομική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διαθέσιμο στο <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2935502/file.pdf>
- Τσακιστράκη, Χ. (2020). Όταν ο κίνδυνος βρίσκεται στο σπίτι: ο υψηλός επιπολασμός της ενδοοικογενειακής βίας υπό τη συνθήκη του αναγκαστικού κατ' οίκον περιορισμού. Στο Π. Καπολα, Γ. Κουζάλης & Ο. Κωνσταντάς (επιμ.), *Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Τοπικά ιθ', Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου (σσ. 267-275). Αθήνα: Νήσος.

- Τσάλτας, Γρ., Δημαδάμα, Ζ., Πενταγιώτη, Ν., Πλιατσικας, Χρ. & Δημάκας, Μ. (2022). *Κλιματική αλλαγή και έμφυλη ισότητα στη Μεσόγειο και στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο https://womenontop.gr/wp-content/uploads/2022/04/Sustainability_Report_F.pdf
- Τσίγκανου, Ι. (2021). *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις, Πεποιθήσεις και Στερεότυπα για την Ενδοοικογενειακή Βία κατά των Γυναικών. Τελική Έκθεση Αποτελεσμάτων - Σύνοψη*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών - Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας. Διαθέσιμο στο https://www.kethi.gr/sites/default/files/attached_file/file/2021-12/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CE%91%CE%BD%CE%B1%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82%20%CE%A0%CE%B5%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%B8%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%A3%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%8C%CF%84%CF%85%CF%80%CE%B1%20%CE%B3%CE%B9%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CE%BD%20E%CE%BD%CE%B4%CE%BF-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%20%CE%92%CE%AF%CE%B1%20%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%20%CF%84%CF%89%CE%BD%20%CE%93%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1.pdf
- Τσίγκανου, Ι., Σαρρής, Ν., Βαρουξή, Χ., Βεζυργιάννη, Κ., Σπυροπούλου, Ν. & Φραγκίσκου, Α. (2023). *Εκπόνηση έρευνας για την κατάσταση των γυναικών με αναπηρία και των αναγκών γονέων και κηδεμόνων παιδιών με αναπηρία. Επιτελική Σύνοψη*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών - Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας. Διαθέσιμο στο https://www.kethi.gr/sites/default/files/attached_file/file/2023-03/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%9F%CE%A8%CE%97%20%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A5%CE%9D%CE%91%CE%A3%20%CE%93%CE%99%CE%91%20%CE%A4%CE%97%CE%9D%20%CE%9A%CE%91%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%97%20%CE%A4%CE%A9%CE%9D%20%CE%93%CE%A5%CE%9D%CE%91%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D%20%CE%9C%CE%95%20%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A0%CE%97%CE%A1%CE%99%CE%91%20%CE%9A%CE%91%CE%99%20%CE%A4%CE%A9%CE%9D%20%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%93%CE%9A%CE%A9%CE%9D%20%CE%93%CE%9F%CE%9D%CE%95%CE%A9%CE%9D%20%CE%9A%CE%91%CE%99%20%CE%9A%CE%97%CE%94%CE%95%CE%9C%CE%9F%CE%9D%CE%A9%CE%9D%20%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%94%CE%99%CE%A9%CE%9D%20%CE%9C%CE%95%20%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A0%CE%97%CE%A1%CE%99%CE%91_0.pdf
- Τσιώλης, Γ. (2016). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης & Χρ. Θεοφιλίδης (επιμ.), *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και ερευνητική πράξη* (σσ. 473-498). Αθήνα: Πεδίο.
- Υπουργείο Επικρατείας (2021). *Ετήσια Έκθεση πορείας υλοποίησης Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τα δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*. Διαθέσιμο στο <https://www.amea.gov.gr/action-report>

- Υπουργείο Επικρατείας (2020). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*. Διαθέσιμο στο <https://www.primeminister.gr/wp-content/uploads/2020/12/2020-ethniko-sxedio-drasis-amea.pdf>
- Φαρούπου, Μ. (2023). *Ενδοοικογενειακή βία εν καιρώ πανδημίας. Δράσεις και αντιδράσεις σε Ελλάδα και Ευρώπη* (Διπλωματική εργασία). Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο στο <https://apothesis.eap.gr/archive/item/178105>
- FEMM (2020, 7 Απριλίου). *Δελτίο Τύπου: COVID-19: «ΣΤΟΠ» στην αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας εν μέσω εγκλεισμού*. Διαθέσιμο στο <https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20200406IPR76610/covid-19-stop-stin-auxisi-tis-endooikogeneiakis-vias-en-meso-egkleismou>
- Χαρίδη, Ε. (2024). Αναπηρία και έμφυλη βία: Ένα αχαρτογράφητο πεδίο φροντίδας. Στο Ε. Αβραμοπούλου & Ε. Παπαγαρουφάλη (επιμ.), *Κριτική Δημόσια Ανθρωπολογία και Σπουδές Φύλου* (σσ. 119-133). Αθήνα: Τόπος.

Ξενόγλωσση

- Anagnostidou, A. (2019). *Has the Greek government ensured the protection of human rights of women against domestic violence during a period of economic crisis?* (Dissertation). Tilburg University. Available at <https://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=149103>
- Andreosatou, Z. (2024). *Energy poverty and gender nexus - A case study analysis from Greece*, EU Life project JUSTEM - Just Transition and Empowerment against Energy Poverty. Available at https://ieecp.org/wp-content/uploads/2024/02/JUSTEM_Report_Energy-Poverty-and-Gender.pdf
- Andrus, J. (2020). *Narratives of Domestic Violence: Policing, Identity, and Indexicality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Artinopoulou, V. (2021). Domestic Violence: Evidence-based Policies Before and During the Pandemic in Greece. *TEMIDA*, 24(1), 3-23. Available at <https://doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2021/1450-66372101003A.pdf>
- Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives*, 27(1_suppl), 63-92.
- Bottrell, D. (2013). Responsibilised resilience? Reworking neoliberal social policy texts. *M/C Journal*, 16(5).
- Campbell, A. (2020). *An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives*. Forensic Science International: Reports, 2. Available at <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2665910720300384>
- CEDAW (2020). *Guidance Note on CEDAW and COVID-19*. Available at <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/CEDAWIndex.aspx>
- Council of Europe (2008). *Combating violence against women: minimum standards for support services*. Strasbourg: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe. Available at <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/publications>
- Eurofound (2023). *Living and working in Europe 2022*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2021). *European comparative data on Europe 2020 and persons with disabilities - Labour market, education, poverty and health analysis and trends*. Publications Office of the European Union.
- European Disability Forum (2021). *Violence against women and girls with disabilities in the European Union: Recommendations on EU policies to combat violence against women and girls with disabilities*. Available at <https://www.edf-feph.org/content/uploads/2021/05/final-EDF-position-paper-on-Violence-against-women-and-girls-with-disabilities-in-the-European-Union.pdf>
- European Parliament (2023). Gender aspects of energy poverty, At a glance, EPRS | European Parliamentary Research Service.
- European Parliament: Directorate-General for Internal Policies of the Union, Mohamed, S., Regan, K., Chowdhury, N., Charitakis, S., D'Souza, H., Meurens, N. & Leye, E. (2020).

- Tackling violence against women and domestic violence in Europe: the added value of the Istanbul Convention and remaining challenges.* European Parliament.
- European Parliament (2018). *Resolution on the situation of women with disabilities.* 2018/2685(RSP). Brussels, 29 November 2018. 52018IP0484. Available at <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018IP0484>
- European Women's Lobby (2020). *Women must not pay the price for COVID-19: Putting equality between women and men at the heart of the response to COVID-19 across Europe.* European Women's Lobby Policy Brief. Available at https://womenlobby.org/IMG/pdf/ewl_policy_brief_on_covid-19_impact_on_women_and_girls-2.pdf
- Evans, M. L., Lindauer, M. & Farrell, M. E. (2020). A Pandemic within a Pandemic - Intimate Partner Violence during Covid-19. *The New England journal of medicine*, 383(24), 2302-2304.
- Fernandes, M., Lomba, N. & Navarra, C. (2021). Combating Gender Based Violence: Cyber Violence, European Added Value Assessment. Brussels: European Parliamentary Research Service.
- FRA-European Union: European Agency for Fundamental Rights (2014). *Violence against women: an EU-wide survey.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee "crisis". *Reproductive health matters*, 24(47), 18-26.
- Freedman, J., Sahraoui, N. & Tastsoglou, E. (eds) (2022). *Gender-based violence in migration: Interdisciplinary, feminist and intersectional approaches.* Palgrave Macmillan.
- Freedman, J., Sahraoui, N. & Tyszler, E. (2022). Gender-based Violence as a “Consequence of Migration”: How Culturalist Framings of GBV Ignore Structural Violence Against Migrant Women in France. In J. Freedman, N. Sahraoui, & E. Tastsoglou (eds), *Gender-based violence in migration: Interdisciplinary, feminist and intersectional approaches* (pp. 113-134). Palgrave Macmillan.
- GREVIO (2023). *Baseline Evaluation Report - Greece*, GREVIO/Inf(2023)23. <https://rm.coe.int/grevio-s-baseline-evaluation-report-on-legislative-and-other-measures-/1680ad469d>
- Heise, L. (2011). *What works to prevent partner violence: an evidence overview.* OECD.
- Humbert, A. L., Strid, S., Hearn, J., Balkmar, D. (2021). Undoing the “Nordic Paradox”: Factors affecting rates of disclosed violence against women across the EU. *PLoS ONE* 16(5): e0249693.
- Johnson, M. (1995). Patriarchal terrorism and common couple violence: two forms of violence against women. *Journal of Marriage and Family*, 75(2), 283-294.
- Kambouri, N. (2020). Towards a gendered recovery in the EU, Women and Equality in the aftermath of the Covid 19 pandemic. *Gender Five Plus*. Available at https://www.genderfiveplus.com/_files/ugd/530efa_ba5024aa406c4c309ca74f22177098c5.pdf
- Karamessini, M. (2012). Sovereign debt crisis: An opportunity to complete the neoliberal project and dismantle the Greek employment model. In S. Lehndorff (ed.), *A triumph of failed ideas. European models of capitalism in the crisis* (pp. 155-182). Brussels: ETUI.

- Morgan, D. L. (2010). Reconsidering the role of interaction in analyzing and reporting focus group data. *Qualitative Health Research*, 20, 718-722.
- Mostov, J. (2000). Sexing the nation/desexing the body: politics of national identity in the former Yugoslavia. In T. Mayer (ed.), *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation* (pp. 89-110). London: Routledge.
- OECD (2024). *Unemployment. Statistics News Release, OECD unemployment rate stable at 5.0% in July 2024*. Reference period: July 2024, Paris, 11 September 2024. Available at <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/data/insights/statistical-releases/2024/9/unemployment-rates-oecd-09-2024.pdf>
- OHCHR (2020). *COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance*. Available at https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf
- Papapagiannopoulou, M. (2022). *Gender-based Violence in the Pandemic Period*. Athens: Centre for Gender Studies. Available at https://progender.panteion.gr/wp-content/uploads/2022/10/Report_-Gender-based-Violence.pdf
- Poteyeva, M. & Wasileski, G. (2016). Domestic Violence against Albanian Immigrant Women in Greece: Facing Patriarchy. *Social Sciences*, 37(5), 1-19. Available at <https://www.mdpi.com/2076-0760/5/3/37>
- Renzetti, C. M. (2009). *Economic stress and domestic violence*. Applied Research Forum, National Online Resource Center on Violence Against Women.
- Simonović, D. (2020). *Violence against Women, its Causes and Consequences Regarding COVID-19 and the Increase of Domestic Violence Against Women*. Submission to the UN special rapporteur.
- Stark, E. (2007). *Coercive Control: The entrapment of women in personal life*. Oxford University Press.
- Telles, L. E. B., Valença, A. M., Barros, A. J. S. & da Silva, A. G. (2020). Domestic violence in the COVID-19 pandemic: a forensic psychiatric perspective. *Revista brasileira de psiquiatria*, 43(3), 233-234.
- Tsiganou, I. (2016). *The impact of Crisis on Gender Inequality: The Greek Case*. Athens: Institute of Social Research (EKKE).
- UN Women (2021). *Measuring the Shadow Pandemic: Violence against Women during Covid-19*. Available at <https://data.unwomen.org/sites/default/files/documents/Publications/Measuring-shadow-pandemic.pdf>
- UN Women (2020a). *COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls*. Available at <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf?la=en&vs=5006>
- UN Women (2020b). *The COVID-19 shadow pandemic domestic violence in the world of work, A Call to action for the private sector*. Available at <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-COVID-19-Domestic-violence-in-the-world-of-work-en.pdf>
- UNHCR (2015). *Global report 2015: every life matters*. Geneva: UNHCR, the UN Refugee Agency.

- Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N. & Jackson, D. (2020). Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29, 549-552.
- World Health Organization-WHO (2021). *Responding to Violence against Women and Children during COVID-19. Impact on Service Provision, Strategies and Actions in the WHO European Region*. Regional Office for Europe. Available at <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/349504/9789289056403-eng.pdf>
- World Health Organization-WHO (2013). *Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

GENDER IN CRISES

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

